

ВАЗОРАТИ МАОРИФ ВА ИЛМИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
ДОНИШГОҲИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН

ТДУ: 338.431 (575.3)
ТКБ: 65.9 (2) 32 (2точик)
A-13

Бо ҳуқуқи дастнавис

АБДУСАЛОМОВ ФАРҲОД АБДУҶАБОРОВИЧ

ИДОРАКУНИИ СТРАТЕГИИ РУШДИ КОРХОНАҲОИ КОМПЛЕКСИ
АГРОСАНОАТӢ (дар мисоли Ҷумҳурии Тоҷикистон)

диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмии доктори фалсафа (PhD),
доктор аз рӯйи ихтисоси 6D050700 – Менеҷмент (6D050701- Менеҷмент)

Рохбари илмӣ: Одиназода Шохин Талбак,
доктори илмҳои иқтисодӣ, дотсент

ДУШАНБЕ- 2026

МУНДАРИЧА

Номгӯйи ихтисораҳо.....	3
Муқаддима.....	4

БОБИ 1. АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИЮ МЕТОДИИ ТАШАККУЛИ ИДОРАКУНИИ СТРАТЕГИИ ДАР КОРХОНАҲОИ КОМПЛЕКСИ АГРОСАНОАТӢ

1.1. Асосҳои таҳаввулоти назариявии идоракунии стратегии рушди корхонаҳои комплекси агросаноатӣ	14
1.2. Хусусиятҳои идоракунии стратегии корхонаҳои кишоварзӣ дар асоси ташаққули низоми ҳамгироии кишоварзӣ.....	27
1.3. Асосноккунии рушди стратегии субъектҳои хоҷагидорӣ дар комплекси агросаноатӣ.....	41

БОБИ 2. ВАЗӢИ КУНУНИИ ИДОРАКУНИИ СТРАТЕГИИ РУШДИ КОРХОНАҲОИ КОМПЛЕКСИ АГРОСАНОАТӢ

2.1. Таҳлили захираҳо барои дастгирии корхонаҳои комплекси агросаноатӣ ва вазъи истеҳсолоти аграрӣ	61
2.2. Мушкilotи фаъолияти молиявӣ ва рушди корхонаҳои комплекси агросаноатӣ	78
2.3. Арзёбии идоракунии стратегии корхонаҳои комплекси агросаноатӣ дар шароити муносибатҳои бозорӣ	93

БОБИ 3. САМТҲОИ РУШДИ ИДОРАКУНИИ СТРАТЕГИИ КОРХОНАҲОИ КОМПЛЕКСИ АГРОСАНОАТӢ

3.1. Такмили механизми идоракунии стратегии рушди корхонаҳои комплекси агросаноатӣ.....	110
3.2. Идоракунии татбиқи барномаҳои стратегии рушди кишоварзӣ.....	126
3.3. Кластерикунонӣ ҳамчун самти идоракунии стратегии корхонаҳои комплекси агросаноатӣ.....	142

Хулоса	166
Тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳои таҳқиқот	168
Рӯйхати адабиётҳо.....	170
Интишорот аз рӯйи мавзӯи диссертатсия	183

Номгуйи ихтисораҳо

КАС – комплекси агросаноатӣ

ММД – маҷмуи маҳсулоти дохилӣ

КИ – кооперативии истехсолӣ

ҚТ – Қумҳурии Тоҷикистон

ВМКБ – Вилояти мухтори куҳии Бадахшон

ҚСК – Қамъияти саҳомии кушода

АИКТ – Академияи илмҳои кишоварзии Тоҷикистон

ХТ – хусусиятҳои технологи

ҲС – ҳолати сохтмон

АХД – арзишӣ ҳолиси даромад

ИД – индекси даромадноқӣ

МУҚАДДИМА

Мубрамии мавзӯи таҳқиқот. Дар шароити муосири бозор фаъолияти истеҳсолкунандагон усулҳои нави идоракунии стратегияи рушди корхонаҳои кишоварзӣ ва субъектҳои хоҷагидориро талаб мекунад. Коршиносони ватанӣ қайд мекунанд, ки идоракунии стратегӣ дар иқтисодиёти Тоҷикистон дар марҳилаи ташаккулёбӣ қарор дорад. Ба гуфтаи таҳлилгарони маҳаллӣ ва хориҷӣ бозори кишвар аллакай ба марҳилае гузаштааст, ки набудани стратегияи дақиқ кори муассир ва рушди корхонаҳоро дар ҳама сатҳҳо бозмедорад.

Бо банақшагирии мутамарказ дар шароити иқтисоди бозоргонӣ, корхона бо тамоми маълумоти зарурӣ аз доираи маҳсулот то маълумот дар бораи таъминкунандагон, истеъмолкунандагон, нархҳои муқарраршудаи молҳои истеҳсолшуда, инчунин нишондиҳандаҳо ва стандартҳои гуногун, ки ба таври худкор дар асоси супоришҳои нақшавӣ ташаккул ёфтаанд, таъмин карда шуд.

Корҳои ба нақша гирифташуда ба қадри кофӣ пешгӯишаванда кам карда шуданд, то он даме ки роҳҳои самараноки иҷрои вазифаҳо дар муҳити беруна пайдо карда шуданд. Ин вазифа дар иқтисодиёти гузариш низ боқӣ мемонад, зеро ки ғайричашмдошт як марҳилаи корро нақшабандӣ менамоянд ва шароит пайдо мегардад, ки корхонаҳо низоми худро дар асоси алоқамандии соҳаҳои комплекси агросаноатӣ ба роҳ монанд.

Мақсади асосии ҳамкорӣ ва ҳамкорӣ ҷалби самараноки сармоягузорӣ ба корхонаҳои соҳа, аз ҷумла таъмини маблағгузорию заминаи моддию техникӣ ва ҷузъҳои он асосан аз ҳисоби захираҳои худӣ ин корхонаҳо мебошад.

Бояд қайд кард, ки яке аз вазифаҳои асосии корхона таҳлил ва пешгӯии муҳити беруна, ассортименти маҳсулот, сиёсати нархгузорӣ, каналҳои фурӯш, ҳамкорӣ бо таъминкунандагон, инчунин ташаккули самтҳои дарозмуддат ва роҳҳои татбиқи онҳо мебошад. Ҳамаи ин унсурҳо асоси раванди банақшагирии стратегиро ташкил медиҳанд.

Бояд қайд кард, ки тағйироти муосири муҳити беруна корхонаҳои ватаниро маҷбур мекунад, ки дар навбати худ системаи идоракуниро тағйир диҳанд. Воқеан, дар сурати устувор будани шароити беруна ҳочат ба идоракунӣ зарур намегардад. Аммо, дар шароити вазнини бӯҳрони иқтисоди ҷаҳонӣ бисёре аз корхонаҳои ватанӣ фаъолияти истеҳсолии худро пеш бурда истодаанд ва аз ҳамин сабаб роҳҳои нави идоракунии стратегияи корхонаҳоро тақозо менамояд, инчунин аҳамияти илмӣ мавзӯи интиҳобгардидаи диссертатсияро тасдиқ мекунанд.

Дарачаи таҳқиқи мавзӯи илмӣ. Саҳми назаррасро дар омӯзиши назарияи идораи стратегияи рушди корхонаҳо чунин олимони хориҷӣ, ба монанди И. Ансоффа, Дж. Гелбрейта, Б. Карлофа, К. Макконела, Э. Мюррей, Д. Натансона, М. Портера, Дж. Стейнера, Дж. Стрикленда, А. Томпсона, Ч. Хоффера, К. Эндрюсава дигарон гузоштанд.

Муаммоҳои илмӣ идоракунии идораи стратегияи рушди корхонаҳо дар корҳои илмӣ олимони рус, ба монандӣ В. П. Березин, В. А. Винокуров, О. С. Виханский, И.Н. Герчикова, С. Ю. Глазьев, А.П. Градов, Л.А. Журавлева, Н.П. Иващенко, И.Д. Ладанов, А.Н. Люкшинов, С. А. Попов, З. П. Румянцева, И.С. Степанов, Р.А. Фатхутдинов, Ю. А. Цыпкин ва ғайраҳо инъикос ёфтаанд.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба омӯзиши мушкilotи идоракунии стратегияи корхонаҳо корҳои олимони ватанӣ, ба монандӣ: Ашуров И.А., Ғаниев Т.Б., Исайнов Ҳ. Р., Комилов С.Ҷ., Обидов Ф. С., Одинаев Ҳ. А., Одинаев Ш. Т., Пиризода Ҷ. С., Низомова Т.Д., Севлякянс Э. С., Бобосодиқова Г.Б., Бозоров Ш. Ш., Файзуллоев М.Қ., Қандиёрова Д.О., Қодирзода Д.Б., Қудратов Р. Р., Нурмаҳмадов М., Раҷабов Р.К., Рауфӣ А., Раҳимов Р.К., Раҳимов А.М., Ризоқулов Т.Р., Саидмуродов Ҳ.М., Фақеров Х.Н., Усмонова Т.Ҷ., Шамсов И.С., Шарипов М.М., Хушвахтзода Қ.Х., Ҳабибов С.Х., Сангинов Н.С., Тағоев Ҷ. ва дигарон бахшида шудаанд.

Ҳамзамон, дар корҳои олимони номбурда қариб, ки мафҳуми идоракунии стратегияи корхонаҳо дар асоси кластеризасия ошкор нагардида

ва баъзе чанбаҳои идоракунии стратегияи корхонаҳои кишоварзӣ ҳанӯз ҳам равшании дуруст наёфтааст.

Бо назардошти норасоии захираҳои сармоягузорӣ, фарқияти нархи маҳсулоти кишоварзӣ, захираҳои моддӣ, иншооти хизматрасонӣ, вобаста ба натиҷаҳои кори истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ, бо шароити табиӣ ва иқтисодӣ, масъалаҳои муҳими мавриди тавачҷӯҳи тарафайн ва ҳамбастагӣ аз иштирокчиёни занҷираи технологӣ аҳамияти махсус дар истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ дорад.

Мураккабии ва гуногунии мушкилоти идоракунии стратегияи рушди корхонаҳои кишоварзӣ ба таври кофӣ ноомӯхта боқӣ мондааст, аҳамияти онро дар муайян намудани интихоби мавзӯи илмӣ нишон медиҳад.

Робитаи таҳқиқот бо барномаҳо ва мавзӯҳои илмӣ. Таҳқиқоти илмӣ номбурда бо Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, Барномаи миёнамуҳлати рушди иқтисодӣ-иҷтимоии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025, Стратегияи рушди саноат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, Стратегияи рушди иқтисоди сабз дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2023-2037, Барномаи беҳатарии маҳсулоти озуқаворӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2019-2023, Консепсияи ташкил ва рушди кластерҳои агросаноатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2040 ва бо дигар барномаҳои рушди соҳавию байнисоҳавӣ, санадҳои ҳуқуқию меъёрӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон амалкунанда робитаи мустақим дорад.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

Мақсади таҳқиқот. Мақсади асосии тадқиқоти диссертатсионӣ омӯзиши ҳамаҷониба ва таҳияи тавсияҳои амалӣ оид ба идоракунии стратегияи корхонаҳои агросаноатӣ ва системаҳои ҳамгироии онҳо мебошад, ки ба таъмини устувории молиявӣ ва оптимизатсияи истифодаи захираҳои сармоягузорӣ равона карда шудаанд.

Вазифаҳои таҳқиқот. Барои ноил шудан ба ҳадафи пешбинишуда дар кор вазифаҳои зерин ҳал карда мешаванд:

- гузаронидани таҳлили ҳамаҷонибаи ҷанбаҳои назариявӣ ва амалии идоракунии стратегӣ дар корхонаҳо;
- таҳия ва асосноккунии равиши методологии ташаккули механизмҳои самарабахши идоракунии стратегии рушди корхона дар доираи равандҳои ҳамгироии комплекси агросаноатӣ;
- омӯзиши хусусиятҳои идоракунии стратегии корхонаҳои агросаноатӣ дар шароити норасоии сармоя ва ноустувории иқтисодӣ;
- гузаронидани моделсозии иқтисодӣ-риёзӣ бо мақсади ошкор ва миқдоран асоснок кардани робитаи байни сатҳи иқтисодии захиравии корхонаҳои кишоварзӣ ва нишондиҳандаҳои интегралӣ самаранокии онҳо;
- таҳияи самтҳои стратегии рушди комплекси корхонаҳои агросаноатии ҷумҳурӣ, ки ба механизмҳои шарикӣ иқтисодӣ ва кооператсияи байнихочагӣ асос ёфтаанд.

Объекти таҳқиқот субъектҳои хоҷагидорӣ агросаноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб меравад.

Мавзӯи таҳқиқот ин низоми муносибатҳои иқтисодӣ, ки дар ҷараёни идоракунии стратегӣ ва таъмини рушди корхонаҳои агросаноатӣ ба миён меоянд.

Фарзияи таҳқиқот. Дар рисолаи илмӣ дар амал татбиқ гардидани ҷиҳати идоракунии стратегии рушди корхонаҳо дар заминаи такмили механизми рушди комплекси агросаноатии кишвар арзёбӣ гардидааст. Амалишавӣ ва тамоюлҳои рушди фарзияи номбурда дар мисоли комплекси агросаноатии ҷумҳурӣ дар давраи солҳои 2014-2023 натиҷагирию ҳулосабарорӣ шудааст. Ба ибораи дигар, ҳадафҳо ва вазифаҳои таҳқиқот аҳамияти фарзияи пешниҳодшударо тасдиқ мекунанд ва имкон медиҳанд, ки онро марҳила ба марҳила таҳлил ва арзёбӣ кунанд.

Асосҳои назариявӣю методии таҳқиқотро корҳои илмӣ бунёдии классикони тафаккури классикӣ, инчунин корҳои ватанӣ ва хориҷӣ, аз ҷумла

олимони рус, ки таҳқиқоти худро ба масъалаҳои идоракунии стратегияи рушди корхонаҳо дар заминаи ҳамгироии комплекси агросаноатӣ бахшидаанд, ташаккул медиҳанд. Асоси услубии таҳқиқи чараёнҳои идоракунии стратегияи рушди корхонаҳоро дар доираи КАС равишҳои ҳудудӣ ва системавӣ сохторӣ ташкил медиҳанд. Дар раванди коркард ва таҳлили маълумот дар тадқиқот истифодаи воситаҳои гуногун, аз ҷумла концептуалӣ-мантиқӣ монографӣ, ҳисоботӣ-конструктивӣ, усулҳои сотсиологӣ, инчунин таҳлилу синтез ва таҳқиқоти иқтисодӣ – статистикӣ истифода шуданд.

Сарчашмаи маълумоти таҳқиқотро хулосаҳои назариявӣ, санадҳои қонунгузорӣ ва маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Фармонҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, маълумотҳои Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Вазорати саноат ва технологияи нави Ҷумҳурии Тоҷикистон, Вазорати кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳисоботҳо ва маводҳои корхонаҳои комплекси агросаноатӣ, маводҳои конференсияҳои илмӣ-амалӣ, монография ва дигар маводҳое, ки дар нашриёти даврӣ ҷоп гардидаанд, захираҳои иттилотии шабакаи «Internet», коркардҳои шахсӣ ва ҳисобҳои муаллиф, иборат мебошанд.

Пойгоҳи таҳқиқот. Таҳқиқоти диссертатсионӣ дар кафедраи менеҷмент ва маркетинги Донишгоҳи миллии Тоҷикистон дар давраи солҳои 2014-2023 иҷро шудааст.

Навгониҳои илмӣ тадқиқоти диссертатсионӣ аз таҳияи стратегияи рушди дарозмуддат ва тақмили системаи идоракунии стратегияи корхонаҳои агросаноатӣ дар шароити тағирёбии муносири иқтисодӣ иборат аст.

Ба шумораи муқаррароти асосии навгониҳои илмӣ, ки барои ҳимоя бароварда мешаванд ва шахсан аз ҷониби муаллиф гирифта шудаанд, инҳо дохил мешаванд:

- асосҳои концептуалии идоракунии стратегияи рушди корхона, муқаррароти назариявӣ, ки хусусияти фаъолияти сохторҳои агросаноатиро дар шароити муносири инъикос мекунанд, асоснок карда шуданд;
- таҳлил ва систематизатсияи маҷмӯи нишондиҳандаҳои асосӣ ва

иловагии устувории стратегияи рушди корхона дар доираи модели интегратсионии идоракунӣ гузаронида шуда, муносибати комплексӣ ба фаъолияти системаи идоракунии корхонаҳои агросаноатӣ дар миқёси миллий ошкор карда шудааст;

- муайян карда шуд, ки идоракунии стратегияи рушди корхонаҳои кишоварзӣ дар шароити бӯҳрони сармоягузорӣ бевосита бо самаранокии фаъолият, иқтидори захиравӣ ва сатҳи таъминот алоқаманд аст;

- модели иқтисодӣ-риёзӣ робитаи байни нишондиҳандаи интегралӣ самаранокӣ ва иқтидори захиравии корхонаҳои кишоварзӣ таҳия шудааст ва ин модел имкон медиҳад, ки омилҳои муҳимтарини таъсирро муайян кунад ва самтҳои самаранокӣ идоракунии стратегиро барои баланд бардоштани самаранокии фаъолият ҷудо кунад;

- стратегияи дурнамои рушди ҳамаҷонибаи субъектҳои комплекси агросаноатӣ, ки ба татбиқи лоиҳаи мақсадноки сармоягузорӣ, ки ба ҳавасмандгардонии талаботи устувор ва пардохтпазир ба маҳсулоти кишоварзӣ, инчунин таъмини устувории молиявӣ ва қобилияти такрористеҳсоли корхонаҳои соҳа равона шудааст, пешниҳод карда шуд.

Нуқтаҳои ба ҳимоя пешниҳодшаванда:

- заминаи методии баҳодиҳии идоракунии стратегияи корхонаҳои комплекси агросаноатӣ, инчунин самаранокии иқтисодӣ ва рақобатпазирии маҳсулот асоснок карда шудааст; шарҳи муаллиф, ки моҳияти хусусиятҳои идоракунии стратегиро дар шароити хусусиятҳои соҳаи агросаноатӣ ошкор мекунад, иловатан пешниҳод карда мешавад;

- таҳлили устувории стратегияи рушди корхонаҳои аграрӣ дар асоси равандҳои интегратсионӣ гузаронида шуда, усули ҳамаҷонибаи ташаккул ва татбиқи системаи идоракунии стратегияи корхонаҳо дар маҷмааи агросаноатӣ пешниҳод карда шуд;

- низом ва хусусиятҳои идоракунии идоракунии стратегияи рушди корхонаҳои кишоварзӣ дар шароити бӯҳрони сармоягузорӣ муайян карда

шуда, инчунин барои пурзӯр намудани фаъолияти истеҳсолии онҳо ва таҳкими низоми идоракунии тадбирҳои самарабахш пешниҳод карда шуданд;

- модели таҳия шудааст, ки робитаи байни нишондиҳандаҳои асосии самаранокӣ ва сатҳи таъминоти захиравии корхонаҳои кишоварзиро инъикос мекунад, ки ба ҳавасмандгардонии фаъолияти истеҳсолии хоҷагии онҳо ва баланд бардоштани самаранокии қарорҳои идоракунии нигаронида шудааст;

- тавсияҳо оид ба ташкили стратегияи дарозмуддати рушди ҳамаҷонибаи субъектҳои хоҷагидори комплекси агросаноатӣ дар асоси табиқи лоиҳаи алоҳидаи сармоягузорӣ, ки ҳадафи он ноил шудан ба рушди устувор, баланд бардоштани устувории молиявӣ ва ҳавасмандгардонии талаботи самаранок ба маҳсулоти кишоварзӣ мебошад, омода карда шуданд.

Аҳамияти назариявӣ ва амалии таҳқиқот. Аҳамияти назариявии рисолаи илмӣ дар он зӯҳур мекунад, ки хулосаҳои илмӣ ва пешниҳодҳои муаллифи диссертатсия барои рушди комплекси агросаноатӣ ҳамчун асосҳои услубӣ ва амалӣ хизмат карда метавонанд. Натиҷаҳо ва тавсияҳои пешниҳоднамудаи муаллиф имконият медиҳанд, ки донишҳои илмӣ оид ба такмили механизми рушди комплекси агросаноатии ҷумҳурӣ дар асоси воридкунии идоракунии стратегӣ мавриди таҳқиқ арзёбӣ карда шаванд. Аҳамияти амалии таҳқиқот дар он инъикос меёбад, ки натиҷаҳои ноилшудаи рисола нависро корхонаҳои КАС-и ҷумҳурӣ ва мақомоти идораи ҷумҳуриявӣ, минтақавӣ ва маҳаллии ҳокимияти иҷроияи давлатӣ метавонанд ҳангоми асосноккунии самтҳои идоракунии рушди комплекси агросаноатии ҷумҳурӣ истифода баранд.

Дарҷаи эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқотро маълумоти аввалия, ки асоси онҳоро сарчашмаҳои оморӣ ташкил медиҳанд, тасдиқ мекунанд. Зеро маҳз ҳамин маълумотҳо ба муаллиф имкон додааст, ки оид ба масоили рушди стратегияи идоракунии комплекси агросаноатии ҷумҳурӣ, аз ҷумла таҳлилу баҳодиҳиҳоро доир намуда, хулоса ва натиҷагирӣ намояд.

Мутобикати диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ. Навоварӣ ва натиҷаҳои таҳқиқоти диссертатсионӣ ба бандҳои зерини Шиносномаи ихтисосҳои КОА назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯи ихтисоси 6D050700 – Менечмент (6D050701 – Менечмент) мувофиқ ва мутобикат мекунанд: 9. Ташкилот ҳамчун объекти идоракунии. Асосҳои назариявӣ, методҳои идоракунии ташкилот. Муҳтавои вазифавӣ, идоракунии. Сохтори идоракунии ташкилот. Ҷанбаҳои дарозмуҳлат, миёнамуҳлат ва кӯтоҳмуҳлати идоракунии ташкилот, идоракунии ҷорӣ ва стратегӣ. Идоракунии ташкилот аз рӯи марҳилаҳои ҳаёти он. 12. Арзёбии идоракунии ташкилот ҳамчун низомии иҷтимоӣ ва иқтисодӣ. Меъёри арзёбии самаранокии идоракунии. Методҳо ва нишондиҳандаҳои арзёбии натиҷабахшии идоракунии. 15. Менечменти стратегӣ, методҳо ва шаклҳои амалисозии он. Муҳити дохилӣ ва берунӣ, ташкилот. Раванд ва методҳои коркард ва татбиқи стратегия. Инкишофи шаклҳои стратегияи ҳамшарикӣ. Муҳтаво ва методҳои назорати стратегӣ. Стратегияҳои корпоративӣ, муносибсозии андозаи ширкат ва ҳамгироии амудӣ, стратегияҳои тафриқабандӣ (диверсификация). Ташаккул ва идоракунии занҷираҳои офаридани арзиш. Рақобатпазирии бизнес. Ташкил ва нигоҳдории салоҳиятҳои калидӣ. Захираҳои стратегӣ ва қобилиятҳои ташкилотии ширкат. Низомии мутавозини нишондиҳандаҳо ҳамчун афзори татбиқи стратегияи ширкат. Раванди бунёди низомии мутавозини нишондиҳандаҳо (НМН). Бартарият ва норасоҳои истифодаи НМН дар шароити Тоҷикистон. 28. Назария ва амалияи идоракунии зиддибуҳронии ташкилот. Инкишофи амсилаҳои идоракунии зиддибуҳронӣ.

Саҳми шахсии доктараби дараҷаи илмӣ дар таҳқиқот. Ҳамаи марҳилаҳои иҷрои нақшаи кори диссертатсионӣ, аз ҷумла интихоби мавзӯ, асосноккунӣ, мақсад, вазифаҳо ва баррасии аҳамиятнокии он бо иштироки бевоситаи диссертант таҳия карда шудааст. Таҳияҳои илмӣ диссертант дар раванди омӯзиш дар Донишгоҳи миллии Тоҷикистон ҳангоми омӯзиши курсҳои таълимии «Иқтисодиёти КАС», «Иқтисодиёти кишоварзӣ»,

«Идоракунии корхона», «Менеҷмент», «Менеҷменти стратегӣ» истифода бурда шуданд.

Тасвиб ва амалисозии натиҷаҳои диссертатсия. Натиҷаҳои асосии таҳқиқоти илмӣ ва муқаррароти диссертатсия дар якҷанд конференсияҳои илмӣ-назариявии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (2015-2023), Институти иқтисодиёт ва таҳқиқи системавии рушди кишоварзии АИКТ, Донишгоҳи аграрии Тоҷикистон ба номи Ш. Шотемур, конференсияҳои ҷумҳуриявии илмӣ-назариявии олимон ва муҳаққиқони ҷавони Тоҷикистон маъруза гардида, аз тарафи ширкаткунандагони онҳо мақбул дониста шудаанд.

Натиҷаҳо ва нуқтаҳои алоҳидаи кори диссертатсионӣ дар таҷрибаи хоҷагиҳо ва корхонаҳои комплекси агросаноатии ҷумҳурӣ, аз ҷумла минтақаи агросаноатии Данғара дар амал татбиқ шудаанд, ки бо санадҳои мувофиқ тасдиқ гардидаанд.

Интишорот аз рӯйи мавзӯи диссертатсия дар 19 кори илмӣ муаллиф, аз он ҷумла 4 мақола дар маҷаллаҳои (нашрияҳои) тақризшавандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таъъ расидаанд.

Ҳаҷм ва сохтори таҳқиқоти диссертатсионӣ. Диссертатсия аз номгуӣ ихтисораҳо, муқаддима, се боб, хулоса ва пешниҳодот, рӯйхати адабиётҳо иборат аст. Матни кори илмӣ дар 186 саҳифаи компютерӣ чоп карда шуда, фарогири 31 ҷадвал, ва 13 расм мебошад.

МАЗМУНИ ДИССЕРТАТСИЯ

Дар муқаддима асосноккунии аҳамияти мавзӯи интиҳобшуда, дараҷаи таҳияи илмӣ мушкилоти баррасишаванда оварда шудааст. Объект ва мавзӯи тадқиқот муайян карда шуда, ҳадаф ва вазифаҳои он барассӣ карда шудаанд. Асосҳои назариявӣ-методологии кор пешниҳод карда шуданд, нағзҳои илмӣ ҷудо карда шуданд, инчунин аҳамияти назариявӣ ва амалии тадқиқоти гузаронидашуда оварда шудаанд.

Боби якуми диссертатсия - «Асосҳои назариявӣю методиҳои ташаккули идоракунии стратегӣ дар корхонаҳои комплекси агросаноатӣ» аз тавсифу баррасии мафҳум ва моҳияти назариявии идоракунии стратегии корхонаҳои кишоварзӣ, хусусиятҳои идоракунии стратегии корхонаҳои кишоварзӣ дар асоси ташаккули низоми ҳамгироии кишоварзӣ, далелҳои мураккаби рушди субъектҳои соҳибкории соҳаи кишоварзӣ ва такмил додани равишҳои методологӣ оид ба таҳияи стратегияи кластерӣ дар корхонаҳои кишоварзии ҷумҳурий иборат аст.

Боби дуюми диссертатсия - «Вазъи кунунии идоракунии стратегии рушди корхонаҳои комплекси агросаноатӣ» аз таҳлил ва баҳодиҳии захираҳо барои дастгирии корхонаҳои комплекси агросаноатӣ, мушкилоти фаъолияти молиявӣ ва рушди корхонаҳои комплекси агросаноатӣ, арзёбии идоракунии стратегии корхонаҳои комплекси агросаноатӣ ва кластеризатсия (кластерсозӣ) дар системаи баланд бардоштани рақобатпазирии истеҳсолоти аграрӣ таркиб ёфтааст.

Дар боби сеюми диссертатсия - «Самтҳои рушди идоракунии стратегии корхонаҳои комплекси агросаноатӣ» ташаккули стратегии рушди корхонаҳои комплекси агросаноатӣ, муайянкунии унсури системаи ягонаи рушди корхонаҳои комплекси агросаноатӣ ва далелҳои мувофиқи мақсад барои рушди маҷмӯии иштирокчиёни лоиҳаи сармоягузорӣ «Комплекси боғдорӣ» мавриди таҳлилу баррасӣ қарор гирифтаанд.

Дар хулоса натиҷаҳо ҷамъбаст гардида, тавсия ва пешниҳодҳои мушаххас барои ҳалли муаммоҳои дар диссертатсия баррасигашта дарҷ шудаанд.

БОБИ 1. АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИЮ МЕТОДИИ ТАШАККУЛИ ИДОРАКУНИИ СТРАТЕГӢ ДАР КОМПЛЕКСИ АГРОСАНОАТӢ

1.1. Асосҳои таҳавуллоти назариявии идоракунии стратегии рушди корхонаҳои комплекси агросаноатӣ

Самти асоси ҳамкориҳои иқтисодӣ дар ҷумҳурӣ аз роҳҳои гуногуни фаъолияти корхонаҳои агросаноатӣ мавҷуд мебошад ва бо равандҳои тақрористеҳсолӣ, рушди иқтисодиро таъмин менамояд. Инчунин вобаста ба ин зарур мебошад, ки ба проблемаҳои ҳамкориҳои судманди миёни корхонаҳои соҳа, ҳамчунин ба низоми раванди мутобиқ гардонидан, ташкил намудан ва ба рақобатпазир гардонидани маҳсулоти соҳа дар бозорҳои кишвару ҷаҳон аҳамияти ҷиддӣ бояд дода шавад. Албатта, барои мутобиқшавии корхонаҳои агросаноатӣ ба чунин шароити тағйироти бӯҳрон, лозим меояд, ки ба масъалаи идоракунии стратегӣ аҳамияти бештар додан зарур мебошад.

Асосгузори назарияи умумии идоракунии стратегӣ А. Чандлер, К. Эндрюс, И. Ансофф [9] ва як қатор олимони хориҷӣ ба ҳисоб мераванд.

Дар қорҳои минбаъда И. Ансофф [9], Дж. Гэлбрейт [3], Б. Карлоф [32], К. Макконнелл [42], Р. Мюррей [51], Г. И. Натансон [52], М. Портер [57], Дж. Стейнер [80], Дж. Стрикленд [66], А. Томпсон [66], Э. Хоффер [6], Д. Эндрюс [8] ва дигарон ба масъалаҳои стратегӣ, алоқамандии зичи фаъолияти истеҳсолии корхонаҳо, пешбурди муносибатҳои иқтисодӣ, ки асоси ду стратегияро дар сатҳи иерархӣ ташкил дода, вазифаҳои идоракуниро ҳангоми пешниҳоди стратегия ва амалӣ намудани он баррасӣ намудаанд.

Аксари олимони ватанӣ ба омӯзиши ҳалли масъалаҳои идоракунии стратегии корхона асарҳои илмӣ худро бахшидаанд, аз он ҷумла: Ашуров И. С. [82, 83, 84], Ғаниев Т. Б. [23, 86, 87, 88], Исайнов Ҳ. Р. [30], Комилов С. Ҷ. [35, 36, 37, 38, 39], Одинаев Ҳ. А. [121], Одинаев Ш. Т. [107, 108], Пиризода Ҷ. С. [65], Низомова Т.Д. [53], Бобосодиқова Г.Б. [85], Бозоров Ш. Ш. [18], Файзуллоев М. Қ. [31, 102], Қудратов Р. Р. [103], Раҷабов Р. К. [111], Рауфӣ А. [112], Раҳимов Р. К. [100], Раҳимов А. М. [122], Ризоқулов Т. Р. [123], Фақеров Х. Н. [116], Шарипов М. М. [69], Ҳабибов С. Х. [72], Сангинов Н. С. [116], Тағоев Ҷ. [65] ва

дигарон.

Самаранокии идоракунии стратегии корхонаҳои кишоварзӣ, пеш аз ҳама, аз рӯи методологияи асоснок оид ба ҳалли масъалаҳои дар ин самт мавҷудбуда муайян карда мешавад. Низоми идоракунии стратегӣ дар таҳияи тавсияҳои илман асосноки мушаххас оид ба самтҳои рушди корхонаҳои кишоварзӣ муносибатҳои методӣ муҳим мебошанд.

Албатта, асосҳои методологӣ дар доираи муносибатҳо аз мақсад, равандҳо ҳамчунин аз усули стратегии идоракунии корхонаҳои соҳа барои ташаккули рушди лоиҳаҳои сармоягузорӣ, ояндабинӣ, инчунин нақшаи сатҳи афзалиятнокӣ муҳими идоракунӣ иборат шаванд.

Таҳлилҳои назариявӣ амалии идоракунии стратегӣ нишон медиҳад, ки чунин мебошад: «... равандҳои муҳими илмӣ оиди рушди идоракунии стратегии корхонаҳои комплекси агросаноатӣ муайян мегарданд» [12, с. 17].

Пеш аз ҳама раванди таҳқиқотҳои объект ҳамчун низоми муҳим аз ду қисм иборат мебошад:

- миқёси шароити муносибатҳо дар сатҳи берунӣ ё ин ки бо фазои дохилӣ, ҳамчунин баръакс аст;

- сохтани сохтори дохилӣ, ки аз элементҳои бисёри бо ҳам алоқаманд мавҷуд буда, таъсири худро ба субъектҳои идоракунии объектҳо, таҳрезии онҳо ва амали намудани вазифаҳои система.

Қалб кардани равандҳои функционалӣ ба таҳлили системаҳои мушкили экологӣ, иҷтимоӣ ва иқтисодӣ мансуб буда, хусусиятҳои онро муайян намуда, ҷудо менамояд:

1. мавҷудият ва зарурияти система;
2. ҳамгироии система дар муҳити фазои беруна;
3. амалӣ намудани вазифаҳои система;
4. шароити қор ва тараққиёти нишондиҳандаҳои система.

Амалҳои мантиқӣ ҳамчун илм оид ба тарзи фикрронӣ асос ёфтааст. Раванди методӣ аз мантиқию диалектикӣ бо равандҳои объективона дар баррасӣ намудани ҳаматарафаи объект дохил мебошад.

Ғайр аз ин методи мантиқию расмӣ аз равандҳои асоснокунӣ, шахсият, инчунин зиддият иборат мебошад.

Равандҳои такрористеҳсолии маҳсулот бо систематикаи кардани давраҳои истеҳсолӣ, барои таъмин гардонидани талаботи бозор бо варианти ками хароҷот мутамакказ гардидааст.

Аз ҳама муҳим пешрафти иқтисодиёт бояд дар асоси инноватсия ба роҳ монда шавад.

Интихоб ва амалӣ кардани равандҳои ҳамкориҳои инноватсионӣ дар иқтисодиёт ба сохтори ташкилӣ, тараққиёти иҷтимоӣ, беҳтар гардонидани вазъи экологӣ ва ҳамчунин ба марҳилаҳои махсуси идоракунӣ вобастагӣ дорад, равона гардидааст.

Мақсади тадқиқот дурустии раванди вобастагии системаро муайян менамояд ва ин тавр мебошад:

- унсури алоҳидаи зерсистема;
- давраҳои идоракунӣ;
- идоракунии амудӣ;
- идоракунии уфуқии субъектҳо.

Низоми идоракунии раванди маркетинги барои истеъмолкунандагон маҳсулот дар ҳалли ҳар гуна мушкилоташон ёрии ҳамаҷонибаро таъмин месозад.

Вобаста ба амалишавии ҳамин равандҳо қайд намуд, ки бартарихҳои зиёде дар идоракунии стратегияи корхонаҳои соҳа мавҷуд мебошад ва аз инҳоро дарбар мегиранд:

- беҳтар гардонидани сифати моли истеҳсолгардида ва мутобиқгардонии он ба талаботи истеъмолкунанда;

- ҷалби бештари сарфа намудани захираҳо барои истеъмолкунандагон ва бо ин мақсад баланд бардоштани сифати мол, хизматрасонӣ, инчунин дигар омилҳои мусоидаткунанда;

- самаранок истифода намудани пасандозҳо барои мол истеҳсол намудан ба монанди омилҳои миқёсӣ, рушди илмию технологӣ, захираҳои истеҳсолӣ ва азнавсозии низоми идоракунӣ.

Дар робита ба ин заминаҳои методӣ чунин аст: «...идоракунии стратегии корхонаҳои комплекси агросаноатӣ дар асоси чунин гипотезаҳо ба амал меояд» [7].

- Гипотезаи имконотӣ. Мувофиқи ин гипотеза бояд ҳар як корхонаҳо тарзи пешрафти рушди фаъолияти истеҳсолии худро пайдо намоянд.

- Гипотезаи муҳити берунӣ. Ин гипотеза модели амали босамари вазъияти муҳити атрофи беруниро муайян мекунад. Умуман ҳамин гипотеза бештар барои корхонаҳои соҳаи кишоварзӣ мансуб мебошад.

- Гипотезаи унсурҳои ҳархела. Ҳар гуна унсури идоракунии, ба монанди: сохтор, роҳбар, фарҳанг, ва ғайра дар алоҳидагӣ шароити асосии рушди фаъолияти корхона ба шумор намеравад. Илова бар ин, рушди фаъолияти корхона дар алоқамандии ҳамкорӣ бо корхонаҳои муайян – шарикони худ дар фаъолият, яъне корхона ҳамчун зерсистема амал мекунад.

- Гипотезаи тавозун. Дар ноустуворию номаълумии сатҳи муҳити берунӣ аз унсуре бояд истифода кард, ки тамоми унсурҳои пешбурди системаи фаъолияти корхонаҳоро мушаххас мекунад.

Дар илмӣ иқтисодӣ таснифҳои бисёре доир ба масъалаҳои идоракунии стратегӣ мавҷуд аст.

Г. Минсберг., Б. Алстрэнд., Д. Лэмпел мактаби идоракунии стратегиро ҳамин зайл гурӯҳбандӣ намудаанд: «...

- мактаби дизайн- стратегияи рушди мавқеи фаҳмиш;
- мактаби банақшагирӣ- стратегияи рушди равишҳои расмӣ;
- мактаби мавқеӣ- стратегияи рушди тартиби таҳлилӣ;
- мактаби соҳибкорӣ – стратегияи рушди равандҳои ояндабинӣ;
- мактаби маърифатӣ – стратегияи рушди як раванди ғайримуқаррарӣ;
- мактаби таҳсилот – стратегияи пешрафти тартиби прогрессивӣ;
- мактаби мақомот – стратегияи рушди тартиби муколамаҳо;
- мактаби фарҳанг - стратегияи тараққиёти равандҳои ҷамъиятӣ;
- мактаби муҳити берунӣ – стратегияи пешбурди равишҳои динамикӣ;
- мактаби танзим – стратегия барои равандҳои бухрон» [49, с. 26].

Дар фаҳмиши масъала ҳамин мактабҳои дар боло номбаршударо ба се гурӯҳ тақсим намудан, мумкин аст. Дар гурӯҳи якум се мактаб мансуб аст: банақшагирӣ, дизайн ва мавқеӣ.

Ҷонибдорони се мактаб чӣ хел омода намудани стратегияро пешниҳод менамоянд (лоиҳасозӣ, корҳои муҳандисӣ ва моделироникунӣ).

Ба гурӯҳи дуюм шаш мактаб шомил аст, аз он ҷумла: мактаби соҳибкор, маърифат, таҳсилот, мақомотӣ, фарҳанг ва муҳити беруна дохил мешаванд. Аз тарафи ин мактабҳо нишон додани раванди воқеии стратегияи лоиҳаи рушд ва равандҳои ташкили стратегиро бо ҷобачогузоштани он пешниҳод мегардад.

Дар гурӯҳи сеюм бошад, мактаби танзим бо сифатҳои куллан аз мактабҳои дигари илмӣ – таҳқиқотӣ, ҳангоми мавриди тавсияҳои судманди алоқамандӣ дар унсурҳои стратегӣ бо хусусияти беназир фарқ менамоянд. Дар маҷмӯъ намояндагони ин гурӯҳ, яқоя кардани унсурҳои раванди пештараи таҳияи стратегияро бо мундариҷааш, ташкили сохтор, инчунин муҳити онро пешниҳод менамоянд: « ... ҳамин мактаб бо дар назардошти адабиётҳои илмию амалӣ тағйирёбии стратегиро як равиши бурҳон маънидод менамоянд» [76, 77, 78].

Бояд гуфт, ки “бухронҳои пайдарпайи иқтисодию сиёсӣ, нобоварӣ ба ояндаи менечменти касбӣ, сустиродагии фардӣ, мавҷуд набудани муҳити озоди созанда, афзоиши майзадагӣ нашъамандӣ, терроризм ва экстремизми байналхалқӣ, ҷангҳои байнидавлатию динию мазҳабӣ ва дигар рафторҳои номатлуби ҷомеа аз ҷумлаи ҳодисаҳои мебошанд, ки қисме аз афроди ҷомеаи инсониро, махсусан дар давлатҳои сустинкишофёфта ва дар оилаҳои камбизоат фаро гирифтааст” [86, с. 145].

Ба ақидаи Минцберг Г., Альстрэнд Б., Лэмпел Дж. дар адабиётҳои илмӣ таснифи як мафҳум оид ба консепсияи стратегияи идоракунии корхона мавҷуд нест: «... ақидаҳои олимони ғарб оиди мафҳум ва омилҳои стратегияи идоракунӣ ҳархела мебошанд» [49].

Г. Минсберг дар асарҳои илмии худ стратегияи идоракуниро ҳамчун тағйироти инқилобӣ баҳогузорӣ намуд ва онро ба ноустувории муҳити берунӣ

тасниф дод.

Ба андешаи Роув А. стратегияи идоракуниро як усули қабул намудани қарорҳои дахлдор буда, тақвияти захирахоро бо дурнамо дар муҳити атрофи беруна мешуморад.

Глейдел Д., ва Хаттендар С. ба чунин андешаанд: «... ба идоракунии стратегӣ равандҳои ошкорбаёнӣ, ислоҳи алоқамандии корхонаҳо бо муҳити атроф, ба даст овардани мақсадҳои пешниҳодшуда, ҷойгиркунии захираҳо, инчунин аз фаъолияти самарабахш иборат мебошад».

Глук У. ва Чаух Л. чунин мешуморанд: «... идоракунии стратегӣ як назарияи раванди қабули қарор дар амалишавии самаранокии он ва расидан ба мақсадҳои афзалиятдоштаи рушди идоракунӣ мешуморанд».

А. Томсон., ва Р. Стрикленд., идоракунии стратегиро ҳамчун ҷузъи ҳукмронии нақшаи идоракунии озод оид ба мустаҳкам кардани бозор, қонё гардонии истеъмолати худ ва расидан ба ҳадафҳои дар пеш гузошта меҳисобанд.

С. Ҷ. Комилов: «... идоракунии стратегиро ҳамчун назария ва амалия барои таъмини рақобатпазирӣ ва ҳалли масъалаҳои самараноки, таҳия ва татбиқи стратегияи корхона муайян менамояд» [38, с. 29].

Гурӯҳи олимони А. Н. Асаул., И. В. Денисов., Ю. Л. Матвеев., В. И. Фролов., чунин ақида доранд, ки ҳангоми идоракунии стратегӣ бояд дар асоси низоми ташкили муносибатҳои рақобатпазирӣ миёни корхонаҳо, коркарди маҳсулот, хизматрасонӣ, пешрафти дурусти бозорҳои он, инчунин бояд нақшабандии ояндаи тараққиёти корхона ба роҳ монда шавад.

Бозоров Ш. Ш., чунин ибраз дорад: «... дар идоракунии стратегияи корхонаҳо ба нақша гирифтани ояндабинии миёнамӯҳлат, дарозмӯҳлат ва ҳамчунин асоси воқеияти равандҳои нави иқтисодиро бояд ба худ дошта бошанд».

Аз ҳама муҳим аз омӯзиши таснифи идоракунии стратегияи корхонаҳо бармеояд, ки тарифҳои гуногуни он аз ҷониби бисёр олимони чунин шаҳр гардидааст: «... - дар аввал идоракунии стратегияи корхонаҳо барои татбиқшавии ҳадафи дарозмуддати он бо такмилдиҳии равандҳои истехсолӣ равона

гардидааст;

- дар навбати дуюм, корхона бояд алоқаи истеҳсолии худро бо муҳити дохилӣ мустаҳкам намояд;

- навбати сеюм, корхона бояд ба кормандони худ оид ба техникаю воситаҳои корӣ, истифодаи методикаи стратегияи қабули қарор, ҳамчунин роҳҳои амалишавии онҳоро омӯзад» [9].

Илова бар ҳамин таҳлили мафҳуми идоракунии стратегӣ нишон дод, ки ҷанбаҳои бисёре мавҷуд аст ва барои расидан ба мақсади ниҳой аз механизмҳои истифода бурда шавад, ки барои пешбурди низоми истеҳсолот ва татбиқи ҳадафҳои гузошташуда мусоидат намояд.

Раванди объекти тадқиқоти ин шакли меҳнати маъмурӣ, индексҳо, нишондиҳандаҳои иқтисодӣ, тақсимои меҳнат, ташкил ва сохтори мақомотҳои роҳбарикунанда, ҳал намудани монеа, самараи даромади ғайриқарбӣ қарбӣ корхона ва алоқаи зич бо унсурҳои муҳити дохил, инчунин беруна ба ҳисоб рафта, арзёбӣ мегардад.

Ҳангоми раванди идоракунии стратегияи корхона бояд масъалаҳои марбута оид ба қабули қарор, равандҳои амалишавӣ барои дастрас намудани маълумотҳои зарурӣ дар ташкили қарбӣ, идоракунии технологияҳои истеҳсолӣ баррасӣ гарданд.

Объекти он бошад равандҳои идоракунии, давра ба давра рушд ёфтани он, ташкил намудани қарбӣ истеҳсолӣ ва дигар хароҷотҳои заруриро қарбӣ мегардад.

Омили асосии идоракунии як ғайриқарбӣ, ки дар ташкили ҳамкории сохторӣ бо элементҳои он нақши муҳим дошта, аҳамияти қарбӣ ҷузъи онро дар идоракунии корхона бо тарзи муфассал, арзёбӣ мекунад.

Ба объекти таҳқиқотӣ дохил мешавад, аз ҷумла ташаккули меҳнат, шакли идоракунии, таъмин намудан бо техникаю таҷҳизот, низоми иттилоотикунонӣ, тайёр кардани кадрҳои баландтаҳассус ва ғайраҳо мебошад.

Таҷриба собит месозад, ки ҳангоми идоракунии стратегияи корхона бояд шартҳои зерин иҷро карда шавад:

- алоқамандӣ, вобаста аз нофаҳмоии сатҳи муҳити атроф дар пайдо гардидани мушкilot;

- дигаргунии суръати баланди мураккабии монета, такмилдиҳии роҳҳои сармоягузорӣ ба сармояи асосии корхона, сохтани модели идоракунии он ва ғайраҳо;

- интихоби номуайяни қарор;

- баррасӣ нагардидани барномаҳои соҳавӣ ва пешниҳод намудани он дар арзёбии мушкilotи корхона.

Бевосита таснифи идоракунии стратегияи корхона ин иқтидори захиравии он, пешрафт ва рақобати комил ба шумор мераванд.

Гуфтан ба маврид аст, ки дар стратегия бояд ҳадаф, вазифа, мақсад, модели рушди он, концепсияи дурнамои корхона дар давраи мӯҳлати фаъолияти истеҳсолӣ расидан ба нишондиҳандаҳои баланди алоқамандии иқтисодӣ ба шарофати субъектҳои истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ дар пешрафти он дарҷ гардида бошад.

Мафҳуми стратегия аз тарафи И. Ансофф. [9], “таҳия шудааст ва минбаъд ин мафҳум ҳамчун концепсияи идоракунии стратегӣ” [75] рушд ёфт. Ба маънои умумӣ, стратегия ин рафтор, нақша, амалиёт, ки аз асоси институтсионалии тартибот сарчашма мегирад ва дар сиёсати иқдомотии худ бештар барои амалӣ намудани ҳадафҳо мебошад. Роҳи беҳатои банақшагирии стратегӣ дар мавриди таъмин ва ҷобачогузории захираҳо дар асоси афзалиятҳои дохили корхона ва навоварии муҳити атрофи беруна барои ноил шудан ба мақсади гузошташуда, мусоидат мекунад.

Таҳти стратегияи иқтидори корхонаҳои кишоварзӣ маҷмӯи имкониятҳо оид ба истеҳсоли маҳсулот фаҳмида мешавад. Чуноне маълум аст, ки дурнамои дороии захираҳои воқеии доштаи корхонаро захираҳои меҳнатӣ, табиӣ, воситаҳои моддию техникӣ ва иттилоотӣ ташкил медиҳад. Чунки эҷод ё ин ки омодагии захираҳои молиявӣ аз руи захираҳои умумии қайд гардидашуда, имконияти талаботи барқарор кардани маблағҳои дар истеҳсолоти кишоварзӣ хароҷотшударо кафолат медиҳад.

Бо таври равшан дар атрофи рақобатпазирӣ мо барномаҳо, стратегия ё нақшаю чорабиниҳои корхонаро мебинем, ки мақсади асосии он ба даст овардани ҳадафҳои гузошташуда бо усулҳои гуногун истифода намудани иқтисодии захираҳо, ба роҳ мондани истеҳсоли маҳсулоти рақобатпазир, беҳтар гардонидани сифат ва кам гардонидани хароҷоти он, ташкили самараноки давраҳои истеҳсолоту фуруши он, таъмини ниёзи истеъмолкунандагон, ишғоли мавқеи бозорӣ маҳсулоти ватанӣ дар бозори дохилу берунӣ мебошад, маълум мешавад.

Профессор Т. Б. Ғаниев стратегияи идоракунии корхонаро бо таври зайл дар ҳамгирӣ бо муҳити атрофи берунӣ ба қисмҳои тақсим менамояд; стратегияи фаъолиятнамоӣ, стратегияи мутобиқшавӣ ба муҳит, стратегияи рушди корхона.

Бо ҳамин мақсад стратегияи фаъолият дар давраи бӯҳрони саҳти иқтисодӣ, устуворӣ, афзоиши сатҳи таваррум, инчунин ҳангоми заифии молиявии корхонаҳо татбиқ мегарданд.

Аммо, интихоби стратегияи мутобиқшавӣ ин ҳангоми вазъияти шадидӣ тағйирёбанда шумораи молҳои фурӯхташуда, ҳамчунин таносуби мусоиди ғоидаи корхона ба ибораи дигар ин истеҳсоли ками маҳсулот ва инчунин барои барқарорсозӣ ё ба тартиб даровардани имконпазирӣ технологӣ амалӣ карда, истифода мегардад.

Аз ҳама муҳим ин стратегияи рушд, ки бештари корхонаҳо ҳаминро сармашқи қори худ намуда, дар зиёд гардидани ҳаҷми маҳсулот, гирифтани ғоидаи соф, беҳтар намудани даромади он, инчунин барои баланд бардоштани нишондиҳандаҳои дигари истеҳсоли истифода менамоянд. Ҳамчунин стратегияи рушд метавонад рақобатпазирӣ маҳсулотро дар бозор баланд бардорад, иқтисодҳои нави истеҳсолиро мунтазам раванг диҳад ва азнавсозии технологияҳои ба соҳа зарурро тақмил дода, амалӣ гардонида шавад.

Иҷрои раванди тақсимои ҷамъиятии меҳнат объективӣ ба ҳисоб меравад ва алоқамандии онҳоро миёни субъектҳои хоҷагидорӣ комплекси агросаноатӣ пурзур мегардонад. Бинобар ин гуфтан зарур аст, ки пешрафти корхонаҳои соҳа аз алоқии зичии миёни онҳо вобастагӣ дорад. Бо таъсири бевоситаи онҳо дар соҳа

низомии ҳамгирии густариш, ташкилу ташаккул меёбад.

Виссема Х. қайд менамояд: «... ҳангоми иваз кардани равишҳои куҳнашуда, аввал амният баъд тараққӣ, ки ба ин шарофат равишҳои нав кашф мегарданд ва баъдан амният дар асоси тараққӣ кардан, бевосита ҳамчунин таъмин намудани амнияти худ, ҳушёрӣ нишон надодан ба шароити зиндагии муҳити атроф, ки ба ҳаробии система оварда мерасонад» [21, с. 49].

Аммо, бисёр фикрронӣҳои олимони нисбати пешрафти низом мавҷуд аст, ки онро ба чор гурӯҳ тақсим кардан зарур аст. Ба гурӯҳи аввал таҳқиқотчиёне мансуб мебошанд, барои пешрафт ташаккули мақсадҳои муносири шароит, тақмили пайдарпайи вобастагии мутақобила буда, вале барои вазифаҳои аввалиндараҷаи тараққиёт мутаносибан кифоягии камро доранд. Дар гурӯҳи дуюм бошад, “олимон пешрафтро яке аз равишҳои алоқамандӣ ё мувофиқ ба муҳити атроф мешуморанд” [90, с. 71], аммо ин андешаҳо қаноатбахш нест. Таҳқиқотгароне, ки дар гурӯҳи сеюм буданд, пешрафтро ба ҳодисае, ки бар муҳолифи низом аст, шаҳр медиҳанд. Ба гурӯҳи чорум олимоне шомил мегардиданд, ки пешрафтро як самти мураккабӣ низом, ҳамчунин марҳилаи тараққиёт мешумориданд [40, с. 15].

Аз сабаби мавҷуд надоштани тавсиф ё таърифи дурусти концепсияи пешрафти тараққиёт мо маҷбур шудем, ки ҳангоми омӯзиши ин масъала ба адабиётҳои илмӣ бештар тавваҷҷуҳ намоем.

Ба ақидаи Давлатов Қ. Қ., “гирду атрофи таърифи рушд тағйироти асосӣ, вобастагии сохтори низом дар ҷузъҳои он фаҳмидан мумкин аст” [93, с. 10].

Аз таҳлилҳо бармеояд, ки бешубҳа таҳти идоракунии босамари рушди корхонаҳои соҳа, ин пеш аз ҳама ноил шудан ба мақсади гузошташуда дар вазъи ноустуворӣ тағйирёбанда, ташкили истеҳсолот дар асоси талаботи бозор, бештар гардонидани сифати маҳсулоти устувори рақобатпазир ва инчунин ба даст овардани самара ё фоидаи бештар мебошад.

Дар маҷмӯъ дар чунин шароит иштироккунандагони занҷири технологӣ дар истеҳсолоти маҳсулот, дар ҳама маврид ҷанбаи иҷтимоӣ ва иқтисодӣ ба ҳисоб рафта, ба талаботи истеъмолӣ асос ёфтааст. Ҳангоми баррасии низомии

меҳнатталаб дар ҳамроҳӣ бо низоми ҳифзи табиат, талабот барои арзёбии истеҳсолоти маҳсулот, низоми иҷтимоӣ, иқтисодӣ, экологӣ зеро ҳадафи асосии низом таъмини кофӣ мегардад.

Ҳамзамон дар ҳаёати иштирокчиёни низоми иҷтимоӣ, иқтисодӣ, инчунин экологӣ ҷалб мегарданд:

- мусоидати фаъоли корхонаҳое, ки бечунучаро ба истеҳсоли маҳсулот машғул мебошанд;

- баланд бардоштани сатҳи фаъолияти корхонаҳои нигоҳдорӣ, банду бастии маҳсулоти кордкардашуда ва пешниҳоди он ба бозор;

- мусоидат намудан ба корхонаҳои сохтмони иншоотҳои истеҳсолию ғайриистеҳсоли марбутанд;

- муассисаҳои инфрасохтори иҷтимоии деҳот ва корхонаҳои кишоварзӣ.

Иштироккунандагони низоми иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва экологӣ бо намудҳои гуногуни моликияти хусусӣ, ҳуқуқӣ, истифодаи таҷҳизоти пешрафта, технологияҳои муосири нерӯ ва захирасарфкунанда, захираи хуроки чорво, воситаи моддию техникӣ, ҳамчунин захираҳои кадрӣ ба шумор мераванд.

Давлатов Қ. Қ. [95, с. 58], чунин ақида дорад, ки тараққиёт муқаррароти асосии гуногуни низоми иҷтимоӣ, иқтисодӣ, экологӣ буда, ташкили корхонаи нави ниҳой арзёбӣ мегардад.

Ба андешаи бештаре аз тарафдорон назарияи иҷтимоӣ-экологӣ ин як давраи ҳаёт, ки дорои низоми қиёси биологӣ бо зиндагонии одамон алоқамандӣ дошта, аз давраи пайдоиш, камолот, афзоиш, инчунин камшавии ғавт иборат аст.

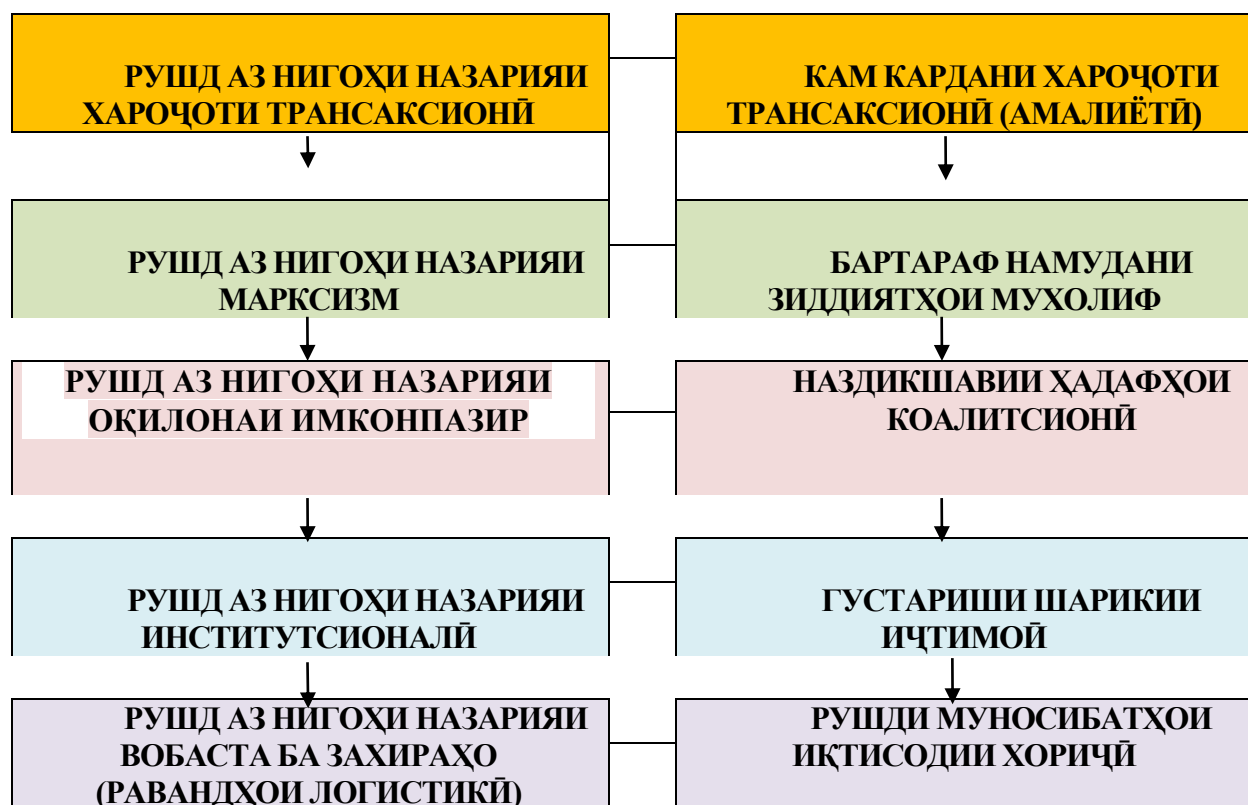
Дар доираи муносибатҳои назариявӣ гуногун ба омӯзиши системаҳои ҳадафҳои гуногуни рушд муайян шудаанд (расми 1. 1. нигаред).

Асосгузори назарияи хароҷоти амалиётӣ (назарияи хароҷоти трансаксионӣ) Коуз Р., дар асари тадқиқоти илмӣ худ «Табиати ширкат» [41] яке аз намуди қобилияти қорӣи иқтисодӣ таснифи амалӣ тиҷоратро таҳлил кардааст.

“Рушди соҳибқорӣи хурд сатҳи шугли аҳолиро баланд мебардорад, ки ин,

дар навбати худ, ба зиёд шудани даромади аҳоли меорад. Баланд шудани сатҳи даромади аҳоли боиси афзоиши талабот ба молу хизматрасониҳо, инчунин талабот ба васеъ намудани доираи онҳо мегардад, ки ин ба афзоиши пешниҳоди онҳо оварда мерасонад. Дар натиҷаи ин равандҳо инфрасохтори минтақаҳо рушд меёбад, нишондиҳандаҳои рушди иҷтимоию иқтисодии онҳо беҳтар мегарданд ва, дар ниҳоят, сатҳи зиндагии аҳоли баланд мешавад” [с. 2249]

Ҳангоми пеш бурдани тиҷорат маълум аст, ки афзалияти иқтисодии амалиёт аз як кас ба каси дигар гузашта ва дар ин асос фаъолияти соҳибкорӣ амалӣ мешавад, чунки унсури асосии бозор ба ҳисоб меравад ва дар фаъолияти хоҷагидорӣ корхона аз руи принсипи низом амал мекунад.

Расми 1.1. - Мақсадҳои рушди системаи экологӣ–иҷтимоӣ–иқтисодӣ

Сарчашма: дар асоси омӯзиши адабиётҳои илмӣ тартиб дода шудааст: [47, 89, 11, 114].

Илова бар ин дар зери хароҷоти яклухт арзиши мутаносиби захираҳои пешбинишуда барои истифода бурдан мебошад ва ҳамчунин ҷойгиршавию санҷиши кори фаъолони иқтисодӣ ҳисоб намудан мумкин аст.

Харочотҳои яклухт чунин харҷҳоро дарбар мегиранд:

- харҷ оид ба ҷамъоварии маълумоти иттилоотӣ (доир ба таъминкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ ва истеъмолкунандагони он, арзиши аслий, мушаххасоти молу хизматрасонӣ);
- харҷи марбут барои тадбирҳои амалишавии гуфтушунидҳо ва имзои қарордоди он ё ин ки шартнома;
- танзими назорати шартҳои қарордод дар шартнома;
-

харҷ доир ба амнияти ҳуқуқии қарордоди имзошуда дар шакли шартномаи тарафайн (дар мисоли харҷи ҳуқуқие, ки вақте шarti муносибатҳои тарафҳо қатъи робитаҳо мегардад).

Бо дар назардошти тадбирҳо дар пешрафти низоми иҷтимоӣ, иқтисодӣ, роҳи дурусти интихоби аҳамияти муҳим дошта, пешниҳоди самтҳои асоси рушд бо мақсади ноил гаштан ба ҳадафҳои муқарраршуда буда, бевосита дар ҳамин асос тавсифи идоракунии стратегияи корхонаҳоро дар соҳаи кишоварзӣ нишон медиҳад. “Яке аз самтҳои асосии рушди устувори соҳаҳои комплекси агросаноатӣ дар айни ҳол ин кластеризатсияи пахта мебошад, ки он ба ташкили муҳити солими ҷалби сармоягузориҳо, ҳавасмандии иқтисодии ҳамкориҳои иштирокчиёни кластерҳои мазкур, механизмҳо ва усулҳои танзими давлатии онҳо, тақсими функсияи иштирокчиёни занҷираи истеҳсолии минтақавӣ равона карда шудааст”[25, с. 4]

Дар воқеъ натиҷаи таҳқиқотҳои илмӣ нишон медиҳад, ки бояд стратегияи идоракунии корхона ба давраҳо тақсим гардад:

- дар давраи аввал таҳлили амиқ ва ҳалли масъалаҳо;
- дуюм, таҳияи дурусти қарори мебаровардашуда;
- сеюм, иҷро намудани қарори баровардашуда;
- чорум, назорати қатъи нисбати амалишавии қарорҳои баровардашуда;
- арзёбии қарорҳои баровардашуда (расми 1.2).

Расми 1.2. - Нақшаи раванди идоракунии стратегияи корхонаҳои КАС

Сарчашма: дар асоси омӯзиши адабиётҳои илмӣ тартиб дода шудааст.

Ҳангоми набудани захираҳои маблағгузорӣ номувофиқӣ дар арзиши маҳсулот, имкониятҳои воқеӣ, хизматрасониҳои гуногун ва дастоварди меҳнати молистеҳсолкунандагони соҳа бечунучаро аз муҳити молиявии корхонаҳо вобаста аст.

Рушди равандҳои ҳамгирӣ дар комплекси агросаноатӣ аз ҳавасмандии истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ барои гирифтани маҳсулоти рақобатпазир, инчунин ноил шудан ба ҳадафҳои стратегӣ вобаста мебошад. Бинобар ҳамин вазифаи муҳими асосии стратегияи идоракунии корхона ин ташкил кардани низоми идоракунӣ ба ҳисоб рафта, ҳама вақт натиҷаҳои ниҳони фаъолияти истеҳсолии корхона таҳлилу баҳодиҳӣ карда шавад ва инчунин ояндабинии онро низ ба эътибор гирифт.

1.2. Хусусиятҳои идоракунии стратегияи корхонаҳои кишоварзӣ дар асоси ташаккули низоми ҳамгирии кишоварзӣ

Маълум аст, ки оғози соли навадум (1990) аз ҷиҳати набудани методология оид ба ислоҳоти комплекси агросаноатӣ, алоқаи маҳсулот истеҳсолкунандагонро бо корхона, ҳамчунин иштирокчиёни занҷираи технологияи коркарди онро бисёр

суст намуд. Зиддиятҳо тезу тунд гардида ба манфиатҳо наздиктар гардиданд, мувозинати нархҳо авҷ гирифта, нобаробарии муносибатҳои мубодила ва тақсимот ба назар расида, баробарии онҳо риоя нагардид. Дар авалли оғози ислохот хоҷагии халқ, инчунин соҳаи комплекси агросаноатӣ ба мушкилотҳои ҳамгироӣ дучор омаданд ва аз ҳамин сабаб ба нақшаи дуҷумла гузаштанд. Бештар, аҳамияти калон барои таҳияҳои методӣ тавсияҳои амалӣ доир ба хусусиятҳои корхонаю ташкилотҳои давлатӣ, аз он ҷумла соҳаи КАС барои ташаккули бозор ва пешрафту фаъолияти онҳо, равона гардиданд.

“Иҷрои ислохоти аграрӣ дар Тоҷикистон, ки ҳамчун шарт асосии таҳияи модели нави рушди стратегӣ дар соҳаи кишоварзӣ мебошад, ба пояи фундаменталии таҳияи модели дурнамои стратегӣ дар рушди соҳаи пахтакорӣ табдил ёфт. Ғайр аз ин, он ба рушди соҳаҳои ғайриистехсолӣ, ташкили шаклҳои нави хоҷагидорӣ, ворид шудан ба бозорҳои ҷаҳонӣ ва ҳалли як қатор масъалаҳои иҷтимоӣ дар соҳаҳои асосии иқтисоди миллии кишвар мусоидат кард” [91, с. 5].

Дар проблемаҳои рушди муносибатҳоро ҳамкориҳои судманд бо корхонаҳои коркарди маҳсулот, хизматрасонӣ ба истеҳсолкунандагони соҳаи кишоварзӣ, таъмин намудани баробарарзишӣ дар муносибатҳои тақсимоӣ мубодилавӣ бо тарзи худфаъоли кор, ташаккул додани муносибатҳо ва ҳамкориҳои ҳаргунаи иқтисодӣ бо ташкилотҳо, ширкатҳо, кооперативҳои молистеъмолкунанда дар таъсиррасоии механизми бозор ба вучуд меояд. Аммо, бо назардошти гуфтаҳо ин хел нашуд. Пеш аз ҳама бо сабабҳои барҳамхурии иштироккунандагони истеҳсолоти КАС, ки агар муқоиса бо давраҳои пеш аз ислохоти аграрӣ кунем, устувории он дида мешавад. Ҳангоми хусусиятҳои корхонаҳои комплекси агросаноатӣ, барномаҳои давлатӣ оид ба соҳа бештар шуда, инкишоф гардиданд ва дар сатҳи баланд ташкил намудани коркарди маҳсулот, бештар кардани хизматрасониҳо, чораандешиҳо оид ба болоравии нархҳо дар захираҳо, ашёи хоми кишоварзӣ, маҳсулоти ниҳонии он, ҳамчунин робитаҳои иқтисодии мубодилоту тақсимот қабул гардид. Дар натиҷаи гузариш ба иқтисоди бозорӣ.

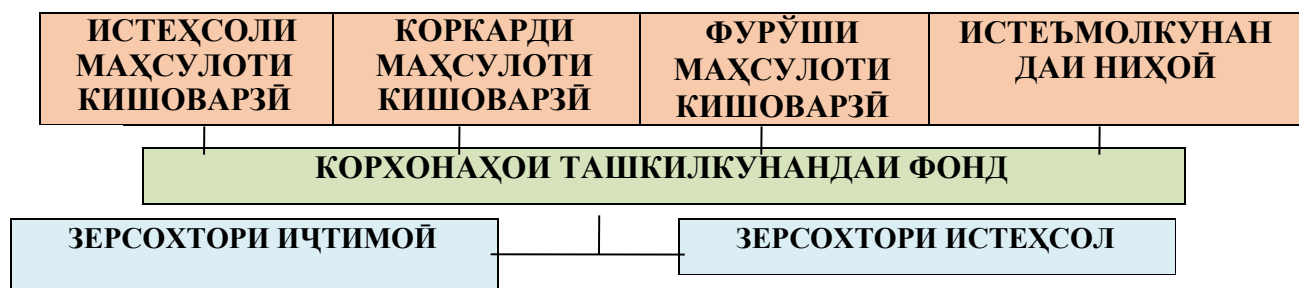
“... дар давраи гузариш ба иқтисоди бозорӣ қарордошта гувоҳи он аст,

ки ташкили технологияи ҳозиразамон ва чараёни ҳамгирой дар рушди кластерҳо мақоми махсус дошта, тавассути он кишварҳо аз ҳолати қафомонӣ ва ислоҳи камбудихое, ки ба вуқӯ пайвастанд, ҳулосаи зарурӣ бароварда, барои ташаккул ва рушди ояндаи кластерҳо бо истифода аз таҷрибаи беҳтарини хориҷӣ дар шароити минтақа баҳравар мегарданд. Дар ин раванд барои Ҷумҳурии Тоҷикистон таҷрибаи кишварҳои собиқ Шуравӣ (муштарокулманофеъ) оид ба рушди кластерҳои агросаноатӣ хеле муҳим мебошад» [94, с. 90].

Қудратов Қ. Қ. Қайд менамояд, ки «...зарурияти ғайридавлатикунонии корхонаҳои кишоварзӣ, коркард ва хизматрасонӣ ба вучуд омад».

Бинобар ҳамин, иштироккунандагони занҷири технологии истеҳсоли дар коркарди ниҳии маҳсулоти комплекси агросаноатӣ (расми 1.3) ба сифати низоми ҳамгирой фаъолияти истеҳсолиашро пурра манъ карданд.

Ҳамин тариқ дар натиҷаи ҳулосабарорӣ маълум шуд, ки дар ҳамаи ноҳияҳо минтақаҳои КАС ҳамчун низом азнавсозӣ, самарани такрористеҳсоли маҳсулот қатъ гардид.

Расми 1.3. - Занҷири технологии истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ

Сарчашма: дар асоси омӯзиши адабиётҳои илмӣ тартиб дода шудааст.

Аз надоштани самаранокӣ дар кишоварзӣ, ки айни замон проблемаи мушкил мебошад, муҳим на фақат як низом, балки бештар субъектҳои алоҳидаи бозаргониро дарбар гирифтааст. Масъалаи номутаносибӣ ва ғайри оқилонаи байни таъсири якдигар дар натиҷаи амалисозии фаъолияти комплекси агросаноатӣ ҳалли худро меёбад.

Ба назари мо, дар таҳия ва татбиқи равиши нав – коркарди стратегияи низоми идоракунии рушди корхонаҳои кишоварзӣ дар асоси истифодаи

оқилонаи захираҳо, минбаъд дар назарияи логистика пешниҳод намудан имконпазираст. Моҳияти истифодаи оқилонаи захираҳо ва коркарди стратегияи системаи идоракунии дар корхонаҳои соҳа, ҳамчунин ташаккули рушди устувори раванди захираҳои истеҳсоли чун омили пешбурди низоми корхонаҳои комплекси агросаноатӣ ба шумор меравад.

Дар муносибатҳои логистикӣ махсусан дар шароити бозоргонӣ, мафҳуми нави бизнесро қайд кардан мумкин мебошад, чунки корхонаҳову ташкилотҳои гуногун яке аз унсури мақсадноки системаи давлатӣ ба ҳисоб меравад ва бавосита ё ин ки бевосита дар қонеъ гардонидани талаботи пурраи аҳоли, инчунин ба даст овардани ҳадафҳои стратегии гузошташуда, алоқаи зичӣ мустақимро дарбар гирифта, ба масъалаи таъмини рушди устувори кишвар мусоидат менамояд.

Масоили идоракунии низоми сатҳи зинагӣ дошта дар асоси муносибати моддию техникӣ, ки дар навиштаҳои бисёр олимони ватанӣ ва хориҷӣ аз ҷумла: И. С. Ашуров., А. Бойматов., Т. Б. Ғаниев., С. Ҷ. Комилов., Х. Р. Исайнов., Т. Д. Низомова., Ҷ. С. Пиризода., Ҷ. Тағоев., Қ. Қ. Давлатов., С. Ҳ. Ҳабибов., Б. А. Аникина., Д. Д. Костоглодова., В. И. Сергеева., В. И. Апатцева., ва дигарон оварда шудааст. Пешниҳоди А. Бойматов мазмуни логистикаро пурра ба илм инъикос мекунад: «... логистика ин илм дар бораи идоракунии низоми экологӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва сатҳҳои мухталифи зинагӣ бо равандҳои оптималикунонӣ дар онҳо ифодашуда мебошад» [19, с. 28].

Ҳамзамон аз сарчашмаҳо маълум аст, ки дар раванди фаъолияти истеҳсоли захираҳо таъмин гардида, бевосита дар якҷоягӣ маҳсулотро тавлид менамоянд ва бо хусусиятҳои иқтисодияш ин захираҳоро ба чор гурӯҳ ҷудо намуд:

- ба захираҳои табиӣ ин замин, об, ҳавзаи ҳавой бо ҳамаи тавсифи сифатии он, тамоми конҳои канданиҳои ғоиданок, наботот ва ҳайвонот, ки пайдоиши табиӣ доранд;

- ба захираҳои инсонӣ ҳамчунин қувваи кори аз синну сол вобаста бо

ҳамаи хусусиятҳои ҳархелаи он, ки солимӣ, маълумотнокӣ, омӯзиши кадрҳо, сатҳи интизом, ташаббускорӣ, меҳнатдустӣ, қобилияту малакаи баланди соҳибхтисос, тағйирёбии муҳит, инчунин мутобиқ шудан ба он ва ғайра мебошад;

- ба захираҳои моддию техникӣ тамоми воситаҳои истеҳсолот, ҳамчунин воситаҳои асосӣ ва гардон, ки онҳоро инсон ба вучуд оварда аст;

- ба захираҳои иттилоотӣ ҳамаи шаклҳои ахборот, аз ҷумла дар шакли хатӣ ё чопшуда ва дар шакли иттилоотӣ, инчунин тамоми иттилооти молиявӣ оморӣ, потенциали таълимӣ ва фарҳангии ҷомеа, тамоми намудҳои хизматрасониҳои зеҳнӣ ва ғайра аст.

Ба сифати захираҳои мустақил ба қувваи ташкилию идоракунӣ ва сохторӣ дар органҳои муайяни идоракунӣ ҷудо карда, дохил мешаванд.

Райзберг Б. А., Лозовский Л. Ш., Ғаниев Т. Б., Давлатзод У., Комилов С. Ҷ., Қодиров Д. Б., Ҳабибов С. Ҳ., Саркисов С. Э., Усмонов И. У., Шарипов М. М. мафҳуми «усулҳои иқтисодии идоракунӣ»- ро бо мафҳуми «фишангҳои иқтисодӣ», муайян намуда: «...онҳоро ҳамчун воситаҳои идоракунии иқтисодиёт мешуморанд, зеро онҳо аз нарх ва системаи тарифӣ, муносибатҳои молиявӣ қарзӣ, андоз ва ғайра иборат мебошанд» [45, с. 127].

Онҳо дар якҷоягӣ тамоми намудҳои захираҳоро таъмин менамояд. Вобаста ба ҳамин вазъият аҳамияти баланди он аз ташкилёбии сарчашмаҳои молиявӣ, ки дар асоси захираҳои номбаршуда, яке аз воситаҳои даркори сиёсати аграрӣ дар истеҳсолоти кишоварзӣ мебошад.

Дар доираи муносибатҳои логистикӣ тамоми намудҳои захираи корхонаҳои кишоварзӣ дар шакли натуралӣ дида баромада мешаванд. Интиҳоби муносибатҳои логистикӣ ба ташаккули низоми ҳамгироии кишоварзӣ талаб мекунад, пеш аз ҳама, консепсияи «ҷараёнӣ» пурра маънидод карда шавад. Дар адабиёти ватанӣ ва хориҷӣ оид ба масъалаи логистика диққати ҷиддӣ дода нашудааст.

Чадвали 1.1. - Таснифоти захираҳои корхонаҳои КАС

Аломатҳои таснифот	Гурӯҳҳои воридшавӣ	Намудҳои воридшавӣ	Намудҳои ҷараён
аз руи таркиб	оддӣ	мавод	захираҳои моддӣ, энергетикӣ, иттилоотӣ, молиявӣ ва кадрӣ. воситаҳои асосӣ ва гардон.
		энергия	
		ахбор	
	мураккаб	омезиш	
аз руи алоқамандӣ ба корхона	дохилӣ	маҳдудияти сохтори корхона	маводҳои истеҳсолии худие, ки дар истеҳсолот истифода шудааст. ахбори иттилоотии истифодаи дохилӣ. захираҳои кадрӣ
	берунӣ	тадбиқшавии корҳои берун аз ширкат	захираҳои кадрӣ, моддӣ-техникӣ, иттилоотӣ
аз руи самтнокӣ	мустақим	аз аввали занҷири технологӣ то охири маҳсулоти тайёр	захираҳои моддӣ -иттилоотӣ
	баргарданда	аз бозор ба эҷоди ашёи хоми кишоварзӣ	захираҳои моддӣ ва партов
аҳамияти функционалӣ	аз руи вазифаи асосии идоракунӣ	банақшагирӣ, ташкил, таҳлил, санҷиш	захираҳои иттилоотӣ
	аз руи вазифаи махсусгар донида шудаи идоракунӣ	кор бо ҳайат, таъмини моддӣ-техникӣ, ҳамлу нақл	ҳаракати кадрҳо, ашё ва маводҳо. тақрористеҳсоли сармояи асосӣ.

Сарчашма: дар асоси омӯзиши адабиётҳои илмӣ тартиб дода шудааст.

Ба андешаи мо, таснифоти ҷараёни захираҳои мавҷудбудаи корхонаҳои КАС аз рӯи хусусиятҳои асосии зерин ба мақсад мувофиқ мебошад: аз руи таркиб, аз руи робита ба корхона, аз руи самтнокӣ, аз руи аҳамияти функционалӣ ва ғайра (чадвали 1.1.) .

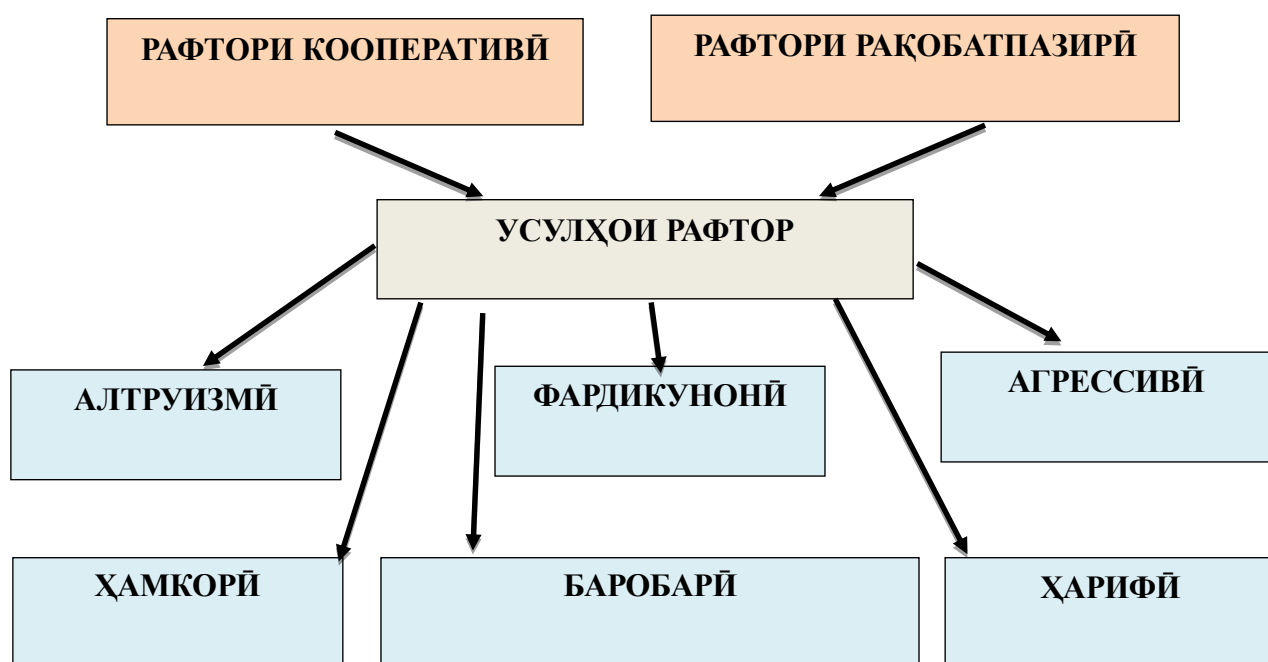
Ҳаракати маводҳо ва маҳсулоти кишоварзии тавлидшуда — аз таъминкунандагони асосии ашёи хом барои корхонаҳои кишоварзӣ буда, аз як қатор хусусиятҳо вобаста мебошанд.

Барои корхонаҳои кишоварзӣ истифодаи организми зинда ҳамчун

воситаҳои асоси ба ҳисоб мераванд, ки онҳо дар давраҳои дуру дарози истеҳсоли иштирок мекунанд ва маҳсулоти зиёд тавлид менамоянд.

Ҳаракати маҳсулоти кишоварзӣ ҳамеша назаррас аст, инчунин ҳаракати онро дар занҷири мушахас мушоҳида кардан мумкин аст.

Ҳамин тавр мисол овардан зарур аст ба монанди корхонаҳои истеҳсолкунандаи ғалладонагиро метавонанд як миқдори гандумро барои тухмии хушсифат ҷудо намуда, дар оянда истифода намоянд, инчунин миқдори дигари онро барои истеҳсоли маҳсулотҳои нонӣ ба корхонаҳои марбут ба ин супоранд.

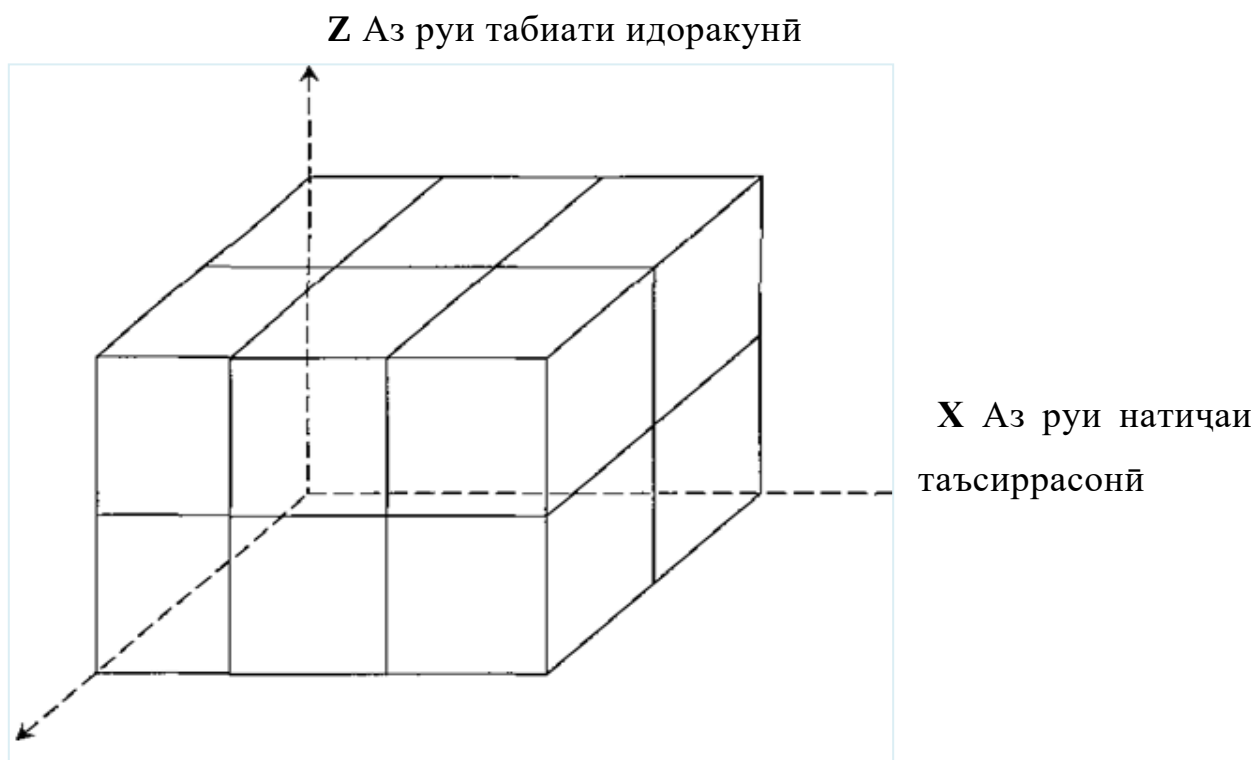
Расми 1.4. - Усулҳои рафтори корхонаҳои КАС

Сарчашма: дар асоси омӯзиши адабиётҳои илмӣ тартиб дода шудааст.

Яъне қайд кардан ба маврид аст, ки ба хусусияти хоси стратегияи идоракунии корхона ин алоқамандии зич миёни субъектҳои он мебошад ва дар адабиётҳои иқтисодӣ ҳамчун ҳамгироии судманд тавсиф мегардад. Ҳамгироии иқтисодӣ рушди муносибатҳои байникорхонаҳои КАС-ро дар доираи чараёнҳои технологӣ густариш медиҳад. Ҳамзамон, барои идоракунии корхонаҳои соҳа бисёр усулҳои мавҷуд мебошанд, ки арзиши баланд дошта, молистеҳсолкунандагонро манфиатдор карда, шаъну шарафи кормандони соҳаи кишоварзиро ҳифз мекунанд. Бинобар така ба

стратегия, тактика мақсаду ҳадафҳои рушди иқтисодиро дар шароити бозоргонӣ дарбар мегирад.

Расми додашуда ба мо имконият медиҳад, ки тавсифи ҳар як намуди идоракуниро аз руи хусусиятҳои хос тасниф намоем. Ин усули идоракунӣ ҳамчун усули идоракунии расмӣ иқтисодӣ метавонад ба ин ё он объект таъсир расонад.

Y Бо усули таъсир

Расми 1.5. - Модели ҳаҷми консепсияи «усул назорат»

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси омӯзиши адабиётҳои илмӣ

Калемуллоев М. В., Барфиев Қ. Х., Файзуллоев А. Х., бошанд, дар китоби худ «Таҳлили иқтисодии комплекси фаъолияти хоҷагидорӣ» ба сифати усули иқтисодии хоҷагидорӣ танзимкунаандаҳои иқтисодиро дар назар дорад, ки он механизм ва муассисаро дар бар мегирад ва тавассути онҳо тақсимооти захираҳо амалӣ мегардад: «... дар шароити иқтисоди бозорӣ, бо онҳо системаи танзими бозор, системаи танзими давлатӣ ва муассисаҳои давлатӣ дохил мешаванд» [31, с. 124].

Қаюмов Н. Қ., Комилов С, Қ., Махмадаминов М. Б., Шоазизова М. Д., Самандаров И. Ҳ., Низомова Т. Д., Исайнов Ҳ. Р., Пириев Қ. С., Давлатов Қ. Қ., Тағоев Қ. Ҳ., Қудратов Р. Р., Ғаниев Т. Б., дар корҳои таҳқиқотӣ, монографияҳо ва мақолаҳои илмӣ худ ишора кардаанд: «... зеро мафҳуми усули идоракунии роҳҳои таъсиррасонии субъекти идоракунии бо ҳайати кормандон ё бо корманди алоҳида ҷиҳати ноил гаштан ба ҳадафҳои гузошташуда, фаҳмида мешавад» [104, 35, 119, 115, 53, 30, 103, 86].

Аксари таҳлилҳо доир ба мафҳуми усулҳои иқтисодӣ нишон доданд, ки ақидаҳои гуногуни олимон мавҷуд мебошанд ва дида мешавад дар вақти идоракунӣ системаи ҳамгироии корхонаҳои кишоварзии соҳаи КАС ба воситаи логистика чунин усулҳоро ба монанди арзёбии хароҷот, нарх ва шартнома зарур мебошанд.

Таҳқиқотҳо аз тарафи Уроқов Д., Шарифов З. Р., Бердиев Р. Б., Савриев Р. О., Ашуров И. С., Давлатов Қ. Қ. тасдиқ мекунанд: «... дар ташаккули механизми иқтисодии хоҷагидорӣ ба ҳисобгирии хоҷагӣ аҳамияти калон дорад» [68, 74, 13, 83, 95].

Бояд гуфт, ки яке аз усули асосии идоракунии дар чунин вазъи бӯҳрони иқтисодии шадид ин арзёбии нарх дар дохил барои бозсозии нархи муқоисавии гардиши молу хизматрасонӣ дар доираи занҷираи технологияи маҳсулотҳои тавлидшавандаи соҳаи кишоварзӣ, ягонагии нарх, сиёсати сармоягузорӣ, маблағгузорӣ, тақмили механизми нархгузорӣ, омилҳои дохилии он мебошад: «... метавонад ба таври назаррас аз нархҳои бозори хориҷӣ фарқ кунад» [59, с. 92].

Нархҳои муқарраркардаи истеҳсолкунандагони дохилии маҳсулоти кишоварзӣ метавонад тақсими хароҷот, ғоизи ҳар даври технологияи истеҳсолот ва ба воситаи ин рақобатпазирии маҳсулоти ниҳоиро танзим намояд. Албатта, бояд дар ҳолати доштани захираи молиявӣ имконият фароҳам мегардад, ки ба истеҳсолоти гуногуни талаботи бозор машғул гарданд ва бо назардошти муҳити беруна,

ҳамчунин бозори дохилӣ самарои хуб диҳад. Илова бар ин нархҳои дохилӣ дар асоси талаботи бозор гузошта мешаванд.

«Ҳамгирӣ ба сифати механизми дохилии ҳамкориҳои иқтисодӣ дар доираи занҷири технологии истехсолоти агросаноатӣ ба ҳисоб рафта, тамоми системаи муносибатҳо дар он дида баромада шудааст, замина сохтааст» [93, с. 10]. Дар робита ба ин, равандҳои ҳамкорӣ, ғайр аз вазифаҳои ҳукуқие, ки дар шартнома омадаасту муносибатҳои иқтисодиро ба танзим мебарорад ва боз вазъияти иқтисодӣ, мақсади татбиқи меъёрҳои қоидаҳои низ омадааст, амалӣ менамояд.

Инчунин шартномаҳо санади хариду фурӯши захираҳо, супориши асосии корхона барои иҷрои ҳаҷми муайяни корҳои сохтмонии сифатан мувофиқ, додани амвол ба иҷора ва дигар муносибатҳои иқтисодию хоҷагидориро танзим мекунад.

Музди меҳнат омили асосии фаъолияти меҳнатии одамон ва воҳиди пулии арзишии қувваҳои корӣ башумор рафта, ба сатҳи зиндагии кормандони корхонаҳои КАС аҳамияти муҳим дорад.

Аз маълумоти омӯрӣ маълум мегардад, сатҳи пасти музди маоши кормандони соҳаи кишоварзӣ нисбат ба дигар соҳаҳои иқтисодӣ миллӣ буда, асоси қувваи меҳнатро ҷавонони деҳот ташкил медиҳанд.

Фаъолияти истехсолӣ бояд ҳангоми тайёр намудани маҳсулот талаботи қувваи меҳнатиро бо талаботи истехсоли он ва нигоҳдории пешрафти самаранокро дар такрористехсоли он ҳамгирӣ намоянд. Пас аз нигоҳи таъмин кардани соҳаи кишоварзӣ бо қувваи меҳнатии эътимоднок, бояд муҳити хуб фароҳам овардани шароити зиндагии аҳолии деҳот бо мусоидат ба имконияти дастрасии умум ба маорифу тандурустӣ ва фарҳанг хело ҳам зарурат пайдо менамояд.

Ҷадвали 1.2. - Идоракунии стратегияи рушди корхонаҳои КАС дар асоси ташаккулёбии системаи ҳамгироии агросаноатӣ

Вазифаҳои идоракунии стратегияи рушди корхонаҳои КАС	Давраҳои идоракунии стратегияи рушди корхонаҳои КАС дар асоси ташаккулёбии системаи ҳамгироии агросаноатӣ	Моҳияти асосии идоракунии стратегияи рушди корхонаҳои КАС
1. 1.Таҳқиқи идоракунии муҳит 2. Банақшагирӣ 3. Ташкилӣ 4. Ҳавасмандӣ 5. Назорат ва арзёбӣ	Таҳлили шароити дохилии корхонаҳои кишоварзӣ: Таҳлили истифодаи самараноки захираҳои корхона Таҳлили муҳити берунии корхона: - ҷустуҷӯи шарикон оид ба ҳамгирӣ; - асосноккунии стратегияи рушди корхонаҳои КАС Асоснок намудани унсурҳои рушди корхонаҳои комплекси агросаноатӣ (коркарди лоиҳаҳои инвестиционӣ). Ташкили низоми ҳамгироии агросаноатии корхона дар асоси шарикӣ иқтисодӣ. Усулҳои идоракунии иқтисоди рушди корхонаҳои КАС дар доираи лоиҳаҳои инвестиционӣ: - шартнома; - нархҳои дохилӣ; - музди меҳнат. Ҳисоби нишондодҳои самаранокии иқтисодии лоиҳаҳои инвестиционӣ. Мувофиқати тактикаи идоракунии стратегияи рушди корхонаҳои КАС бо ҳадафҳои гузошташуда. Иҷроиши ӯҳдадорӣҳои шартномаҳо аз тарафи иштирокчиёни лоиҳаҳои инвестиционӣ.	Иқтисодии стратегияи корхонаҳои КАС – маҷмуи имкониятҳо оид ба истеҳсоли маҳсулот. Имкониятҳои корхона аз рӯи захираҳои дар ихтиёри корхона буда муайян карда мешавад: - табиӣ; - моддӣ - техникӣ; - меҳнатӣ; - молиявӣ. Стратегияи корхона дар алоқамандӣ бо муҳити беруна: - мутобиқшавӣ; - давраи ҳайётӣ; - рушд. Рушд аз нуқтаи назари раванди захираҳо – инкишофи алоқамандии берунаи хоҷагидорӣ Рақобатпазирӣ субъектҳои хоҷагидорӣ КАС ва маҳсулоти онҳо

Сарчашма: дар асоси омӯзиши адабиётҳои илмӣ тартиб дода шудааст.

Аз он ҷумла барои рушди инфрасохтори деҳот сохта ба истифода додани хонаи фарҳанг, мактаб, маркази солимгардонӣ ва ба ин монанд дигар иншоотҳои пешбинишудаи таъиноти зарурӣ дошта, аҳамияти ҳалкунанда доранд.

Бояд пешниҳод кард, ки музди меҳнати ками кормандони соҳа бо имкониятҳои мавҷуда ба воситаи хизматрасониҳо дар соҳаҳои иҷтимоӣ мумкин аст, бозтамвил гардад.

Дар ҷадвали 1.2. хусусиятҳои идоракунии стратегияи корхонаҳои соҳа дар асоси ташаққули низоми ҳамгироии агросаноатӣ нишон дода шудааст.

Бо вуҷуди гуфтаҳои боло овардашуда стратегияи идоракунии пешрафти корхонаҳо бояд вобаста ба тараққиёти низоми ҳамгироии кишоварзӣ саноатӣ ба вуҷӯ пайванданд ва яке аз самтҳои асосии баромадан аз бӯҳрони иқтисодии бисёр соҳаҳои иқтисоди миллӣ гардад. Ин раванд ташкили робитаи байни ҳамкории бахши воқеии иқтисодиётро дар асоси истифодаи тамоми захираҳои иловагӣ дар бар мегирад ва имкон медиҳад, ки иштирокчиёни занҷири технологӣ истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ самараи дилхоҳ ба даст оранд.

Таҷрибаҳо нишон медиҳанд, ки дар шароити бозоргонӣ ҳангоми дуруст истифода кардани усулҳои маъмули идоракунии иқтисодиёт тараққиёти системаи алоқамандӣ дар соҳаи комплекси агросаноатии кишвар таъмин мешавад ба монанди:

- рушди устувори корхона, инчунин саҳми бевоситаи иштирокчиёни занҷираи технологӣ дар истеҳсоли маҳсулоти рақобатпазирӣ соҳа;
- нақши махсус оиди гирифтани натиҷаҳои дилхоҳу ғайриҷашмдошти фаъолияти истеҳсолии корхонаҳои муштаракӣ соҳа ва зарурати таъмин гардидани иҷроиши уҳдадориҳои дутарафаи байни онҳо;
- азнавсозии тавозуни сохтори базаи моддӣ- техникаи соҳаи кишоварзӣ ва беҳтар гардонидани захираҳои кадрӣ иштирокчиёни занҷираи технологӣ маҳсулоттавлидкунандаи комплекси агросаноатӣ.

Идоракунии стратегияи корхонаҳои кишоварзӣ дар шароити муносири иқтисодӣ ва иҷтимоӣ ҳамчун як абзори муҳими рушди устувори соҳа баромад мекунад. Дар заминаи шаклгирии низоми ҳамгироии кишоварзӣ, зарурати татбиқи усулҳои нав ва мутобиқгардонидашудаи идоракунӣ ба миён

меояд, ки дорои хусусиятҳои вижаи соҳаи кишоварзӣ ва эҳтиёҷоти ҷараёнҳои муосири бозорӣ мебошанд. Мавқеи стратегии корхонаҳои кишоварзӣ дар иқтисоди миллӣ ва таъминоти амнияти озуқаворӣ моро водор месозад, ки ба идоракунии онҳо тавассути низомҳои ҳамгироӣ диққати бештар диҳем. “Рушди босуботи соҳаи аграрӣ метавонад амнияти озуқаворӣ ва умуман, амнияти миллиро таъмин намояд. Бинобар ин, рушди бахши хусусӣ дар соҳаи кишоварзӣи ҷумҳурӣ, таъсиси ҷойҳои нави корӣ, баланд бардоштани рақобатпазирии маҳсулоти кишоварзӣ ва ба содирот нигаронидани он яке аз роҳҳои асосии таъмини амнияти озуқаворӣи мамлакат маҳсуб меёбад” [109,с. 147].

Дар шароити ҳамгироии кишоварзӣ, корхонаҳо бояд ҳамчун қисмати як занҷираи ягонаи арзиш амал кунанд, ки тамоми марҳилаҳо аз истеҳсол, коркард, нигоҳдорӣ то фурӯш ва истеъмол дарбар гирад. Ҳамгироии амудӣ ва уфуқӣ дар ин замина на танҳо самаранокии истеҳсолро баланд мебардорад, балки инчунин имкони ба бозор баровардани маҳсулоти рақобатпазирро зиёд мекунад. Аз ин ру, идоракунии стратегӣ бояд ҳамаи ин марҳилаҳо дарбар гирад ва ба рушди ҳамгироишудаи онҳо равона шавад.

Яке аз омилҳои муҳими ҳамгироии самаранок истифодаи технологияи муосир мебошад. Ҷорӣ намудани системаҳои ҷун технологияҳои рақамӣ, мониторинги дуруст, платформаҳои иттилоотӣ ва таҳлилҳои рақамӣ имкон медиҳад, ки равандҳои истеҳсол ва фурӯш ба таври дақиқтар ва муассиртар роҳандозӣ шаванд. Дар ин ҷода, маълумотҳои ғаврий ва таҳлили онҳо барои қабули қарорҳои стратегӣ аҳамияти асосӣ доранд.

Ҳамзамон, ташкили кластерҳои кишоварзӣ ва афзоиши ҳамкориҳои байникорхонавӣ барои тақвияти ҳамгироӣ шароити мусоид фароҳам меоранд. Корхонаҳо тавассути муттаҳидсозии захираҳо ва имкониятҳои метавонанд дастрасии беҳтар ба бозор, техника, молия ва дониши касбиро таъмин кунанд. Ин навъи ҳамкорӣ инчунин шароити мусоид барои рушди инфрасохтори деҳот ва беҳбуди сатҳи зиндагии аҳолии деҳотро ба вуҷуд меорад.

“Масъалаи ташаккул ва рушди кластерҳои агросаноатӣ ин муаммони бисёрҷанба ва муҳим арзёбӣ гардида, вай аз рушди соҳаҳои низоми комплекси агросаноатӣ (КАС), ки аҳолии минтақаро бо маҳсулоти озуқаворӣ ва саноатро бо ашёи хоми соҳаи кишоварзӣ таъмин менамояд, вобастагии калон дорад. Аз ин хотир, омузиши таҷрибаи кишварҳои хориҷӣ оид ба ташаккул ва рушди кластерҳои агросаноатӣ ва истифодаи вариантҳои ҳуби он барои минтақаҳои кишвари мо аз ғоида ҳолӣ нест” [94, с. 88]

Идоракунии стратегӣ дар низоми ҳамгироишудаи кишоварзӣ бояд ба танзими самаранокӣ занҷираи арзиш нигаронида шуда бошад. Ин талаб мекунад, ки дар баробари истеҳсол, ба масъалаҳои коркард, нигоҳдорӣ, логистика ва маркетинг низ аҳамияти ҷиддӣ дода шавад. Чунин назари “фарогир метавонад рақобатпазирии умумии низомро дар бозори дохилӣ ва хориҷӣ таъмин намояд” [95, с. 144].

Ҷой додани стандартҳои байналмилалӣ ва технологҳои устувор дар раванди истеҳсолот низ нақши стратегии муҳим мебозанд. Корхонаҳое, ки ба стандартҳои ҷаҳонӣ ҷавобгуянд, имкони бештар доранд, ки ба бозорҳои хориҷӣ ворид шаванд ва ҳамзамон сатҳи эътимоди истеъмолкунандагонро баланд бардоранд. Ин раванд метавонад ба ҷалби сармоягузорӣ ва рушди бахши содирот равона гардад.

“Истифодаи тадбирҳо, механизмҳо ва воситаҳои гуногуни дастгирии давлатии содироти молу хизматҳо ба содироткунандагон имкон медиҳад, ки хароҷотро барои рушди бозорҳои хориҷӣ, инчунин хароҷоти бевосита ба анҷом додани амалиёти содиротӣ ба таври назаррас коҳиш дода, барои баланд бардоштани рақобатпазирии пешниҳодҳои онҳо барои контрагентҳои хориҷӣ аз рӯи шартҳои молиявӣ ва дигар шартҳои амалиёти тиҷорати хориҷӣ мусоидат намояд” [101, с. 99].

Бо назардошти таъсири хавфҳои гуногун, аз ҷумла тағйирёбии иқлим, ноустувории нархҳо ва хатарҳои иқтисодӣ, идоракунии стратегӣ бояд усулҳои муосири идоракунии хавф ва таҳлили сценариявиро фаро гирад. Ин гуна тарзи идоракунӣ ба корхона имкон медиҳад, ки дар шароити

тағирёбанда қарорҳои мутобиқшуда қабул кунад ва аз хатарҳо эмин монад.

Яке аз ҷанбаҳои муҳими стратегияи ҳамгироишудаи кишоварзӣ ин муносибати шабакавӣ ва афзоиши муносибатҳои шарикӣ байни бахшҳои давлатӣ, хусусӣ ва ташкилотҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ мебошад. Ҳамкориҳои мутақобилан судманд бо сохторҳои гуногун имкони рушди системаи устувор ва фарогири дастгирии сиёсӣ, молиявӣ ва иттилоотиро фароҳам меорад. Идоракунии стратегияи муассир бояд аз ин имкониятҳо бо таври васеъ истифода намояд.

Дар маҷмӯъ, хусусиятҳои идоракунии стратегияи корхонаҳои кишоварзӣ дар шароити ташаккули низоми ҳамгироии кишоварзӣ дар самти баланд бардоштани самаранокии иқтисодӣ, рақобатпазирӣ, устувории истеҳсол ва беҳбудии шароити иҷтимоӣ нақши калидӣ мебозанд. Тавассути ҳамгироии оқилона ва идоракунии дуруст, метавон ба рушди муассири соҳа ва таъмини амнияти озуқавории кишвар ноил гардид.

1.3. Асосноккунии рушди стратегияи субъектҳои хоҷагидорӣ дар комплекси агросаноатӣ

Таносуби мушаххаси яхелаи шароити дохилӣ ва берунӣ дар асоси пайдо гардидани муносибатҳои алоқамандии ҳамкорӣ байни иштирокчиёни занҷираи технологияи маҳсулот истеҳсолкунанда шароити озоди корӣ таъмин мегардад. Бо вучуди ҳамин, дар раванд амалӣ реаксия пайдо мегардад, ки ба рушди субъекти комплекси агросаноатӣ ҳангоми гузариш аз бетартибҳои он ба низом тартибот заминаи мақсадноки эволюсионӣ ташкил мегардад. Рушди ҳар як корхонаи соҳаи КАС аз стратегияи қабул кардаи он ва дар алоқамандию якҷоягӣ аз идора намудани субъектҳои соҳа дар раванди истеҳсоли маҳсулотҳои рақобатпазир вобаста мебошад.

Мақсади асосии идоракунии ин танзими низоми ҳамкориҳои алоқамандӣ дар соҳа буда, бештар дар тадбиқ гардидани он омилҳои зиёди иҷтимоию иқтисодӣ ва экологӣ таъсир мерасонанд. Оид ба омӯзиши илмию амалии низоми иқтисодӣ, иҷтимоӣ, экологӣ дар соҳаи кишоварзӣ таҳқиқотҳои назариявӣ бо назардошти системаи умумии кибернетики

гузаронида шаванд, чунки аз ин таҳлилҳо соҳа алоқамандии бисёреро дорад.

Баъди омӯзиш ҳангоми таҳлилҳои системаҳои овардашуда бештар хусусияту омилҳои таъсиррасонӣ он бояд ба назар гирифта шуда, аниқ гардад:

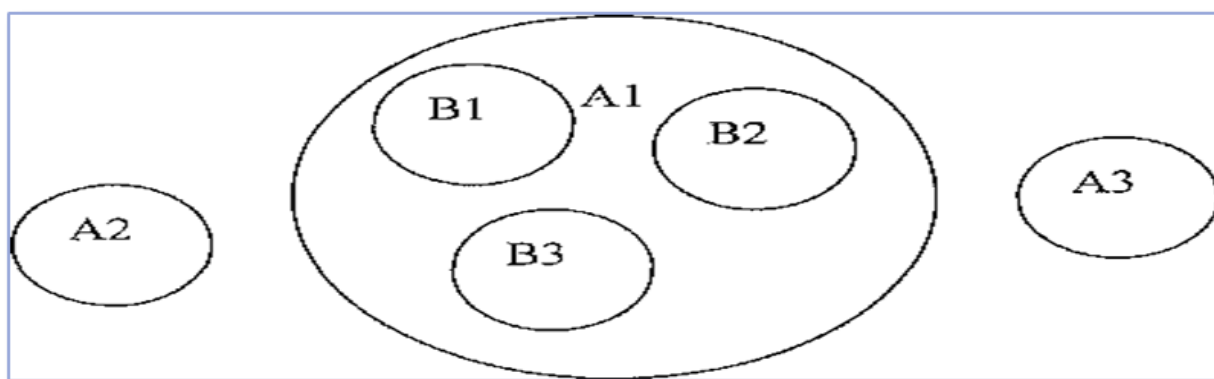
- аз низоми мураккаби шумораи зиёди байни иштирокчиён, маълум мегардад, ки мушкилотҳои бештаре мавҷуд мебошанд ва таъсири худро дар алоқамандии онҳо, ҳадафи душвор, тақмили идоракунӣ ва инчунин ба низоми экологӣ таъсиррасонӣ;

- низом ҳамчун тартиботи дурусти сатҳи баланди олӣ (минтақавӣ, комплекси агросаноатӣ, давлат), иштирокчиёни он дар аввал чӣ тавре, ки дар расми 1.6 инъикос ёфтааст, дар ҳолати низоми A1, нисбатан ба низоми D, ки қисми он аст, зернизомҳои B1, B2, B3. D зиёд мегарданд.

- дастрасӣ ин раванде мебошад, ки таъсиррасонии иттилоотӣ ба атрофи муҳити зист ва таъсир расонидани як низом ба низоми дигар;

- зерсохтор яъне алоқамандии низоми бисёрсатҳа бо якчанд сохтори ҳамгирои он;

- ҳадафи робитаҳои якҷоягӣ, муассисаҳои КАС дар якҷоягӣ бо мақсади муайян фаъолият мекунанд.

Расми 1.6. - Нақшаи низоми иерархии 3- зинагӣ

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси омӯзиши адабиётҳои илмӣ

Бояд қайд кард, ки мафҳуми «алоқаи ҳамгирой» дар мувофиқа ба мафҳуми «алоқаи синергетикӣ», дар корҳои олимони машҳур ба монанди Л. Б. Маротин ва А. Бойматов мавриди таҳлил қарор гирифтааст [50, 19].

Рушди робитаҳои ҳамгирой дар байни корхонаҳои кишоварзӣ аз хусусиятҳои эмергентӣ вобастагӣ дорад. Дар навбати худ ҷанбаҳои эмергентӣ бисёр масъалаҳои муҳимро ба инобат мегирад:

- тадбирҳо оид ба имконияти баланд гардонидани ҷанбаҳои истеҳсолӣ;
- беҳтар намудани самараи истеҳлолӣ ва паст намудани хароҷот дар истеҳсолот;
- ҳубу беҳтар намудани сифати маҳсулоти истеҳсолшаванда;
- ҷораҳои зарурӣ оид ба ҷалб намудани сармоя дар соҳа;
- арзёбии воқеии нархи ниҳии маҳсулот.

Дуруст ва оқилона ба роҳ мондани рушди раванди ҳамкорӣҳо дар комплекси агросаноатӣ, дастгирии он аз тарафи давлат, ҳамчунин самтҳои афзалиятноки системаи алоқамандии соҳа бояд ба тарзи зерин, истифода аз усулҳои гуногун ба монанди: дастгирӣ аз ҳисоби мабалағҳои буҷет барои молистеҳсолкунандагони маҳсулоти соҳа, сиёсати андоз, қарз, нарх ва ғайра татбиқ мешавад.

“Қумитаи андоз ҳамчун мақомоти ваколатдори пешбурди сиёсати андоз тадбирҳои заруриро бо мақсади таъмини иҷроиши воридотҳои андоз ба буҷети давлатӣ, коркарди маълумотҳо дар асоси истифодаи технологияи рақамӣ, беҳтар намудани сатҳи сифати хизматрасонӣ ба андозсупорандагон мутобиқ ба талаботи имрӯзаи иқтисодиёти ҷаҳон, самаранокии додугирифтӣ маълумотҳо, аз ҷумла беасос ҳалалдор сохтани фаъолияти субъектҳои хоҷагидор, ба роҳ мондани пешниҳоди электронии эълумия ва ҳисоботи андоз, ҳамзамон дар асоси маълумоти барномаҳои ҳисоботиву назоратӣ анҷом додани корҳои таҳлилиро роҳандозӣ намудаанд” [118, с. 390].

“Маҷмӯи ҷораҳои амалишавандае, ки ҷиҳати беҳтар гардидани маъмурикунонии андоз анҷом дода мешавад, аз ҷониби дигар ба он далолат менамоянд, ки минбаъд чунин корҳо ҷиҳати сифатан боз ҳам беҳтар

намудани маъмурикунонии андоз тақвият дода шавад. Маҳз, дар сатҳи минтақаҳо норасоӣҳо дар ҷодаи банақшагирӣ ва пешбинии ҷамъоварии андоз ба назар мерасанд, ки сабабҳои он интиҳоби услубҳои номукамал, номутобиқати нишондиҳандаҳои оморӣ ва ғайра ба ҳисоб мераванд” [118, с. 393].

Аз руи низоми синергетикӣ натиҷаи низоми мушаххас дар оқилона истифодабарии маблағҳои он якхел шуда наметавонад (ҳангоми иҷрои кори иштирокчиёни занҷири технологӣ дар истеҳсолоти маҳсулот алоҳидагӣ дида мешавад).

Ҳосиятҳои низомӣ, иҷтимоӣ, экологӣ ва иқтисодии низоми ҳамгироии кишоварзӣ ҳамчун ҷанбаҳои асосии рушди устувор ва мудирияти стратегӣ дар соҳаи кишоварзӣ баррасӣ мешаванд. Ҳосиятҳои низомӣ ба таври умум ба тарзи ташаккул ва фаъолияти муназзами ҳамаи унсурҳои низоми кишоварзӣ ишора мекунад. Ин низом дорои сохтори возеҳ, равандҳои байни ҳамдигарбаст ва механизми идоракунии муассир мебошад. Ҳар як зернизом (иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва экологӣ) бо дигар зернизомҳо дар робитаи мустақим қарор дошта, ивазшавӣ ва таъсири мутақобиларо фароҳам месозад. Истифодаи технологияҳои иттилоотӣ ва таҳлили маълумот барои қабули қарорҳои стратегӣ ҳосияти асосии системавии ин низом мебошад.

Аз ҷиҳати иҷтимоӣ, низоми ҳамгироии кишоварзӣ дар таҳкими заминаҳои иҷтимоии деҳот нақши муҳим мебозад. Бо шарофати ҳамгироии ҳоҷагӣҳо ва кластерсозӣ, имкониятҳои шуғл, ташкили ҷойҳои нави қорӣ ва беҳтаршавии шароити зиндагии аҳолии деҳот ба вучуд меоянд. Илова бар ин, ҳамқорӣ ва муттаҳидшавии субъекҳои гуногун дар соҳаи кишоварзӣ ба ташаккули ҷомеаҳои фаъол ва масъулиятшинос мусоидат мекунад. Ин раванд инчунин дастгирии иҷтимоиро тақвият медиҳад ва ҳифзи анъанаҳои деҳотӣ кумак мерасонад.

Дар заминаи экологӣ, низоми ҳамгироии кишоварзӣ бояд ба таври устувор бо муҳити зист ҳамоханг шавад. Ин маънои истифодаи оқилонаи захираҳои табиӣ, ба мисли об, замин ва гуногунии биологиро дорад. Ҷорӣ

намудани усулҳои кишоварзии “сабз”, истифодаи агротехнологияҳои каммасраф ва риояи стандартҳои муҳити зистӣ, хосиятҳои муҳими экологӣ мебошанд. Ҳамзамон, ин раванд ба коҳиш додани партовҳо ва ҳифзи экосистемаҳои маҳаллӣ мусоидат мекунад, ки барои наслҳои оянда муҳити солимро таъмин мекунад.

Хосиятҳои иқтисодии низоми ҳамгироии кишоварзӣ ба афзоиши самаранокии истеҳсолот ва рақобатпазирии маҳсулот равона шудаанд. Ин низом бо таъмини пайвастагии зинаҳои истеҳсол, коркард ва фурӯш имкон медиҳад, ки арзиши иловагӣ бештар дар дохили кишвар гардад. Ғайр аз ин, бо ҷалби сармоягузори мустақим ва дастрасӣ ба бозорҳои хориҷӣ, фоида ва устувории молиявии корхонаҳо баланд мегардад. Ин раванд ба таҳкими низоми иқтисодии деҳот ва танзими фаъолияти хоҷагиҳо мусоидат менамояд.

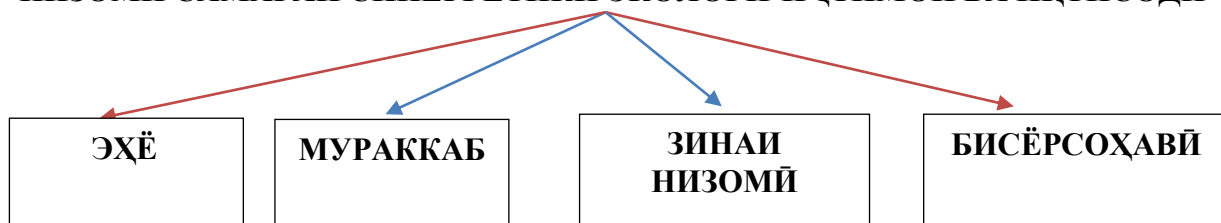
“Ғирифтани воситаҳои иловагӣ дар бозори сармояҳо ба таври анъанавӣ тавассути барориши сахмияҳо анҷом дода мешавад. Дар ин ҷо, мисли ҳар бозори дигар, хавф ва номуайяний вучуд доранд, бинобар ин «онҳое, ки сармояро дар миқёси калон истифода мебаранд, тавонистаанд вобастагии худро аз бозори сармояҳо ба ҳадди ақал расонанд». Ғайр аз ин, барориши сахмияҳои иловагӣ ҳамчун нишонаҳои моликият «хатари даҳолати соҳибон, яъне сахмдоронро зиёд мекунад». «Барои устувор таъмин кардани мустақилияти худ, техноструктура бояд манбаи сармояи нав дошта бошад, ки онро битавонад истифода барад, бидуни он ки маҷбур шавад ба сифати ҷуброн бо ҳокимияти касе бар қарорҳои худ созиш кунад». Ва чунин манбаъ, ба андешаи Гэлбрейт, пинҳон доштани қисми фоида аз пардохти дивидендҳо аз ҷониби техноструктура ва истифодаи он барои худмаблағгузори корпоратсия мегардад” [3].

Ба таври умум, ин чор ҷанба - низомӣ, иҷтимоӣ, экологӣ ва иқтисодӣ - дар низоми ҳамгироии кишоварзӣ бо ҳам дар иртиботи зич қарор доранд ва якдигарро пурра мекунанд. Танҳо дар ҳолати баробар ба ин ҷанбаҳо таваҷҷуҳ зоҳир кардан, мо метавонем ба кишоварзии устувор ва рақобатпазир ноил

гардем, ки на танҳо талаботи бозори дохилӣ ва хориҷиро қонеъ мекунад, балки зиндагии шоистаи аҳолии деҳот ва ҳифзи муҳити зистро таъмин месозад.

Дар вақти ҳамгироии алоқаи қисмҳои низоми синергетикӣ дар он бояд муносибати судманди иштирокчиёни занҷира амалӣ гардида, самараи фаъолияти низоми мутлақ ба андозае самараовар гардад (расми 1.7.).

НИЗОМИ САМАРАИ СИНЕРГЕТИКӢ ЭКОЛОГӢ-ИҶТИМОӢ ВА ИҚТИСОДӢ

Расми 1.7. - Хосиятҳои низомӣ иҷтимоӣ экологӣ ва иқтисодӣ
Сарчашма: дар асоси омӯзиши адабиётҳои илмӣ тартиб дода шудааст.

Расми 1.8. - Таъсири хусусиятҳои экологӣ-иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва рушди он

Сарчашма: дар асоси омӯзиши адабиётҳои илмӣ тартиб дода шудааст.

Чун амалия арзёбӣ шуд, ки ҳангоми таъсири синергетикӣ афзоиши натиҷаи истеҳсолот дар якҷоягӣ, алоқамандӣ ва ҳамгироии дар низоми мутлақи ягона таври таъсиррасонии мусбиро мушоҳида менамоем, зеро дар вақти муайян расонидани фишор аз ҷониби ҳамаи иштирокчиёни якҷоягӣ дар

доҳили истехсолот зиёд мегардад нисбат ба фишори ҳар як иштирокчӣ дар алоҳидагӣ.

Албатта, чи тавре мебинем чараёни ҳамгирии субъекти хоҷагидории комплекси агросаноатӣ як маҷмӯи мушкили баҳсро дарбар менамояд ва бо чунин тарз (чадв. 1.3) пешниҳод гардидааст. Зиддият ин рушди манбаъҳо аст.

Чадвали 1.3. - Зиддияти рушди субъектҳои хоҷагидории КАС

ГУРУҲБАНДӢ	ТАВСИФНОМА
1.Дар доираи тақсими меҳнат дар доҳили занҷири технологияи истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ ва баланд бардоштани самарайи он	Аз як тараф, ки «қонуниятҳои зарба» занҷири раванди истеҳсолот дар маъсулоти кишоварзӣ аз марҳилаҳои ниҳонӣ ба амал меояд, ки пайдоиши корхонаҳои махсусгардонида бисёртар ба иҷрои вазифаҳои ҳадафҳои муайян равона гардидааст. Аз дигар ҷиҳат, ин чараён ба афзунгардиҳои ниҳонӣ раванди истеҳсолоти кишоварзӣ равона гардидааст ва дастрас мегардад.
2.Байни тақсими меҳнат ва ҳамгироии он	Тақсими як воҳиди меҳнатӣ дар доираи корхонаҳои КАС, тақмили он ба тақсими хусусии меҳнат, ки дар натиҷа амалиёти ниҳонӣ аз ҷониби корхонаҳои алоҳида анҷом дода мешавад. Аз тарафи дигар, ин амалиёт қисми занҷири ягонаи технологияи истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ мебошад.
3.Байни корхонаҳои калон ва хурд	Аз як тараф, байни тичорати калон ва хурд, ҳосиятҳои муқобил доранд. Барои мисол, корхонаҳои хурд бо тағйирпазирӣ, тағйирёбандаи пешниҳодҳо ва талабот.
4.Байни манфиатҳои ширкатҳои хусусӣ, инфиродӣ ва ҳадафҳои умумии низом	Ҳар як аъзои занҷири технологияи маҳсулоти кишоварзӣ дорои манфиати (ҳадафҳо)- и худ мебошад, ки бо сабаби фароҳам овардани шароити мусоид барои фаъолияти худӣ мекунанд. Ин манфиатҳои бо фаъолияти муштарак дар доираи занҷири технологӣ, ки боиси ноилшудан ба ҳадафҳои низом ва мақсади агросаноатӣ мегардад.
5.Байни иштирокчиёни худфаъолияткунанда ва дигар иштирокчиёни низомии ҳамгироии комплексӣ	Миёни иштирокчиёни фаъолияткунанда, ки онҳо вазифа ва мақсадҳои гузашташударо дар муҳлати муайян амалӣ менамоянд. Инчунин аз ҷониби дигар миёни корхонаҳои комплекси агросаноатӣ нақши муҳими онҳо на барои амалӣ гардонидани мақсади вазифаҳо зеро як ҷузъи низомии ҳамгироии агросаноатӣ дар алоқа бо дигар корхонаҳои хориҷӣ буда, сурат мегиранд. Тақсими меҳнат, нисбат ба ширкат аз ҷониби иштирокчиён ҳамаҷониба ва пурра дида мешавад.

Сарчашма: дар асоси омӯзиши адабиётҳои илмӣ тартиб дода шудааст.

Ба шарте, ки муқобилият ё ин ки зиддият ҳалли худро ёбад дар он маврид ин маъноӣ онро дорад, зеро низом ба сифати баланди марҳилаи нави ҷузъи унсурҳои амалкунандаи он таъдир ёфтааст. Вобаста ба ин айни замон якҷояшавии ҳамаи иштирокчиёни занҷираи истеҳсоли маҳсулоти соҳаи

кишоварзӣ ғайри воқеӣ мебошад.

«... Дар раванди рушд низоми экологӣ ва иҷтимоиву иқтисодии ҳар як давлат дар зери таъсири омилҳои муайян, ба таври назаррас метавонад, тағйир ёбад» [120, 35].

Чадвали 1.3 ба таҳлили зиддиятҳои асосии рушди субъектҳои хоҷагидорӣ комплекси агросаноатӣ (КАС) равона шудааст. Дар шароити муносири иқтисодии кишоварзӣ, ки суръати баланди тағйирот ва мураккабии равандҳо фаро гирифта шудааст, ин гуна зиддиятҳо на танҳо ногузиранд, балки ҳамчун нуқтаҳои муҳими таҳлил ва коркарди стратегияҳои мудирӣ хамгиро хизмат мекунанд. Зиддиятҳо дар байни иштирокчиёни КАС ба хусусиятҳои гуногуни сохторӣ, функционалӣ ва манфиатмандии онҳо алоқаманд мебошанд, ки ба тарзи ҳамкориҳои мутақобилаи онҳо таъсири ҷиддӣ мерасонанд.

Зиддияти нахуст дар заминаи тақсимои меҳнат дар дохили занҷири технологияи истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ ва кушишҳои баланд бардоштани самаранокии он пайдо мешавад. Аз як ҷониб, вучуд доштани “қонуниятҳои зарба” маънои онро дорад, ки нуқтаҳои таъсиргузор дар занҷир асосан дар марҳилаҳои ниҳой мутамарказ шудаанд. Дар натиҷа, корхонаҳои махсусгардонидашуда ба иҷрои вазифаҳои мушаххас ва равшан тамаркуз мекунанд. Аз ҷониби дигар, ин раванд метавонад ба таъсири манфӣ дар марҳилаҳои ибтидоии истеҳсолот оварда расонад, зеро ҳамаи қисматҳо баробар таъсир намегиранд.

Зиддияти дуюм байни тақсимои меҳнат ва ҳамгироии он сурат мегирад. Тақсимои кор дар байни иштирокчиён имкон медиҳад, ки ҳар як субъект дар самти худ тахассус пайдо кунад ва самаранокии хосро нишон диҳад. Аммо, маҳз ҳамин тақсимои боиси пайдоиши корхонаҳое мешавад, ки танҳо як бахши равандро дар ихтиёр доранд ва наметавонанд дарк кунанд, ки онҳо як қисми занҷири васеи технологӣ мебошанд. Ҳамгироии пурсамари ин фаъолиятҳо на танҳо ҳамохангсозии равандҳоро талаб мекунад, балки низоми ягонаи иттилоотӣ ва идоракуниро низ зарур месозад.

Зиддияти сеюм байни корхонаҳои калон ва хурд аст, ки ҳар кадом хусусиятҳои нодир ва инчунин маҳдудиятҳои хоси худро доранд. Корхонаҳои хурд ба шароити бозор хеле зуд мутобиқ мешаванд ва дорои чандирии баланди идоракунии мебошанд. Дар муқобил, корхонаҳои калон дорои имкониятҳои фаровон аз ҷиҳати сармоягузорӣ, технология ва иқтисодии истеҳсоли ҳастанд, вале дар баробари ин, аз ҷиҳати бюрократия ва камбудӣ ба душвориҳо дучор мешаванд. Ҳамоҳангсозии онҳо дар як низоми ҳамгиро душвор буда, метавонад манфиатҳои якдигарро таҳти хатар гузорад.

Аз гуфтаҳои боло бармеояд, ки “сатҳи умумии хавфҳо дар раванди ҳамоҳангсозии сиёсати саноатӣ барои субъектҳои хос хоҳад буд, ки дорои сатҳи баландтари аҳамияти стратегӣ, сатҳи баландтари ҳамкории ҳамгироии иқтисодӣ ва хароҷоти муомилотӣ мебошанд. Барои субъектҳои, ки бо сатҳи пасттари меъёрҳои зикршуда тавсиф мешаванд, сатҳи хавфҳои мувофиқ низ пасттар хоҳад буд”[20, с. 118].

Зиддияти дигар байни манфиатҳои ширкатҳои хусусӣ, инфиродӣ ва ҳадафҳои умумии низом ба мушоҳида мерасад. Ҳар як субъект, хоҳ шахсони инфиродӣ ва хоҳ корхонаҳои тиҷоратӣ, манфиати худро дар мадди аввал мегузорад. Ин манфиатҳо метавонанд бар зидди ҳадафҳои умумии низомӣ амал кунанд, зеро дар сурати надоштани сиёсати равшан ва ҳамоҳангсозии муттасил, низом наметавонад ба мақсадҳои умумӣ бирасад. Махсусан, дар ҷараёнҳои ҳамгироии технологӣ ва иқтисодӣ, ин гуна ихтилофҳо метавонанд ба бенизомӣ оварда расонанд.

Зидият дар байни иштирокчиёни худфаъолияткунанда ва дигар аъзои низоми ҳамгиро низ як унсурӣ муҳими таҳлил мебошад. Корхонаҳои, ки бо мақсадҳои муайян ва дар доираи муҳлатҳои мушаххас фаъолият мекунанд, одатан ба натиҷаи зуд ва мустақим ниёз доранд. Дар муқобил, иштирокчиёни дигар шояд бо низом ва ҳамгироии дарозмуддат бештар алоқаманд бошанд. Ҳамин фарқиятҳо метавонанд ба ихтилофи манфиатҳо ва муносибатҳои ғайримуассир дар байни унсурҳои низом оварда расонанд, ки дар натиҷа, тамоми комплекси агросаноатӣ зарар мебинад.

Ҳамаи ин зиддиятҳо нишон медиҳанд, ки рушди субъектҳои хоҷагидорӣи КАС танҳо дар сурати мавҷудияти як низоми самараноки ҳамоҳангсоз ва идоракунии метавонад самаранок бошад. Зарурати баробарсозии манфиатҳои инфиродӣ бо ҳадафҳои умумӣ ва ташкили воситаҳои мувофиқ барои ҳамгироии фаъолиятҳо дар ин раванд мақоми аввалро ишғол мекунад. Инчунин, қорӣ кардани системаи муштаракӣ мониторинг ва баҳодиҳии фаъолиятҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва экологӣ метавонад баҳсхоро коҳиш диҳад ва фаъолияти муассирро таъмин кунад.

Тавсеаи сиёсати рушди кластерҳо ва низомҳои ҳамкорӣ байни бахшҳои давлатӣ ва хусусӣ метавонад баъзе аз ин зиддиятҳо ҳал кунад. Вақте ки ширкатҳои хурду калон дар як платформаи ҳамгироишуда кор мекунанд ва ба ҳамдигар таъя менамоянд, равандҳо ҳамоҳангтар ва самарабахштар мешаванд. Ин раванд ба танзими занҷираи арзиш ва истифодаи самараноки захираҳо мусоидат мекунад.

Бо таври умум, ин зиддиятҳо бояд на ҳамчун монса, балки ҳамчун нуқтаҳои навсозӣ ва имконияти беҳсозии системаи агросаноатӣ шинохта шаванд. Ба шарте ки онҳо дуруст таҳлил ва ба роҳ монанд, метавонанд ба ташаккули модели устувор ва мутобиқшудаи рушди комплекси кишоварзӣ оварда расонанд. Бо қабули чораҳои дуруст ва ҳамоҳангсозии сиёсати давлатӣ, ин зиддиятҳо метавонанд ба манфиати рушди КАС табдил ёбанд.

Ниҳоят, муҳим аст, ки тамоми иштирокчиёни КАС аз деҳқонони инфиродӣ то ширкатҳои бузурги аграрӣ дарк намоянд, ки танҳо тавассути фаъолияти муштарак ва ҳамоҳангшуда метавон ба рушди воқеӣ, устувор ва дарозмуддати соҳаи кишоварзӣ ва саноатӣ ба он марбут ноил гардид. Зиддиятҳо бояд ҳамчун заминаи ташаккули консепсияҳои нави ҳамкорӣ ва идоракунии истифода шаванд, то ки комплекси агросаноатӣ воқеан самаранок, рақобатпазир ва устувор гардад.

Аз гуфтаҳои боло бармеояд, ки ҳар низом аз зернизом мавҷуд буда, ҳамчун ҳаҷми он ифода мегардад, чунки доимо бузургии калонро доро мебошад. Дар баъзе маврид ин таъриф чун натиҷа «2+2=5» барои дарёфти

комбинатсияи захираҳои иқтисодӣ нишон дода шудааст. Бо ин мақсад ташкилот дар ҷустуҷӯи чунин захираҳо мебошад, ки дар он таъсири самарайи баланд аз маблағи нишондода шуда қисман ҷудо мекунад. Дар ин сурат, самарайи иловагӣ медиҳад ($1=5-4$).

Аз ин сабаб натиҷаи синергетикӣ ба ҷараёни тараққиёти низоми иқтисодӣ, экологӣ, инчунин иҷтимоӣ таъсири бевоситаи худро мерасонад.

Барои ҳамин дар ин давра объектҳои пайваستшавӣ ё ин ки ҳамгирӣ ҷудогона ғайриҷудо ҷаҳд дода наметавонад ва масъалаҳои тақсими меҳнат байни ташкилотҳои муштараки соҳаи комплекси агросаноатӣ танзим мегардад. Ё ин ки бо таври дигари масъала, ҳамгироии миёни давраҳои ғайриҷудо ба давраҳои арзёбии мобайни ҳамкории амалии нобаробар мебошад.

Ба ғайриҷудии корхонаҳои кишоварзӣ низоми ҳамгироии агросаноатӣ самаранокии худро зиёд намуда, ҳамчун дастоварди мусбӣ самарайи синергетикӣ ба ҳисоб меравад.

Дар ин сурат муносибати ду субъекти хоҷагидорӣ комплекси агросаноатиро дида баромада мешавад. Аз ҷуфтаҳои дар боло овардашуда маълум гардид, ки мафҳуми дар низоми иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва экологӣ азнавтасисшуда, бояд хусусиятҳои эмерҷентиро доро мебошад, яъне таъсири ҳамкории корхонаҳо нисбати самарайи ғайриҷудо мебошад. (формулаи 1,2).

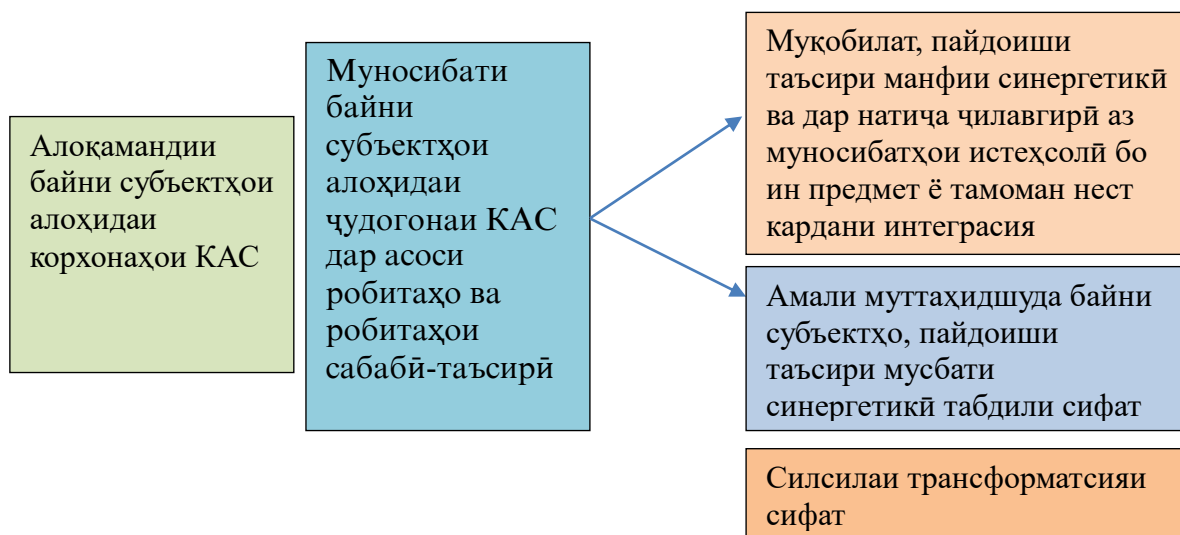
$$\mathcal{E}_3 + \mathcal{E}_2 < \mathcal{E}_1$$

Амалиёти муштараки байни субъектҳо ва самарайи мусбӣ синергетики ҳамчун ислоҳоти сифатӣ.

Ислоҳоти сифати сикли

ки $\mathcal{E}_1$, $\mathcal{E}_2$ - бо таъсири мустақил, ҳамкории корхонаҳо дар якҷоягӣ;

$\mathcal{E}_3$ – натиҷаи самара аз ғайриҷудии якҷоягӣ.

Расми 1.9. - Ҷараёни рушди субъектҳои хоҷагидорӣ КАС

Сарчашма: дар асоси омӯзиши адабиётҳои илмӣ тартиб дода шудааст.

Аз ин бармеояд, ки натиҷаи самарайи синергетикии S_3 тағйирёбанда аст.

$$S_3 = \Delta_1 - P + \Delta_2$$

Бо вуҷуди ҳамин натиҷаи самарайи синергетикии $S_3 > 0$ рушди бештари ҳамкориҳо дар иқтисодиёт ва вобастагии боэътимоди низоми муттаҳидшавии корхонаҳои соҳа ба назар мерасад.

Агар арзиши $S > 0$ ба кадом дараҷа хурд бошад, аз ин лиҳоз натиҷаи боэътимодии низомро арзёбӣ менамояд.

Дар мавриди $S < 0$ будан маълум мешавад, ки алоқамандиҳои иқтисодӣ ҳафт ва дар чунин ҳолат ҳамроҳ нигоҳ доштани объект ғайривоқеъ мегардад.

Бинобар ҳамин ҳамкорӣ миёни якчанд корхона ба амал меояд. Дар чунин маврид, формулаҳои 1 ва 2 ба таври зайл навишта мешавад.

ки I - индекси корхона, яъне объекти иқтисодӣ ба шумор меравад;

p - шумораи корхонаҳо, пешрафти низоми иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва экологӣ;

Δ_1, Δ_2, S – тағйирёбандаҳо барвақтар муайян намуда мешаванд.

Чи тавре маълум шуд, самара дар умум S_3 бояд миёни корхонаҳо баробар тақсим карда шавад, чунки агар манфиатҳои яке аз онҳо ҳамгирой нашуда бошад.

Дар ҳамин маврид

$$S_3 = ISF = < (5)$$

ки $S > 0$ - самараи якҷоя шудани фоида, дар I-корхона.

Ҳамзамон формула нишон медиҳад, ки таъмини натиҷаи ҳамгирии корхонаҳо алоқаҳои зичи байни худро доранд ва инчунин ҳар яки онҳо фаъолиятро мустақилона ба роҳ монда, барои гирифтани таъсири синергетикии мусбӣ ноил намешаванд.

Пеш аз ҳама ҳангоми арзёбии формулаи 6 имконият пайдо мегардад, ки нуқтаҳои асосии методии он воситаи таҳлили амиқ баррасӣ шавад:

- ҳамаи нишондиҳандаҳои векторӣ бояд ҳангоми баҳодиҳии натиҷаи синергетикӣ бо мақсади дуруст асоснок гардад;

- самтҳои афзалиятноки сохтории ташаккулёбии самараи синергетикӣ бо таври ҳаматарафа таҳлил карда шавад.

Моҳияти нишондиҳандаи асосии самараи синергетикӣ аз тарафи коршиносон муайян мегардад.

Аммо дар ҳолати баҳодиҳӣ натиҷа агар мусбӣ бошад пас (масалан самаранокии аслии корхона баъди супоридани ҳамаи андозҳо, инчунин намудҳои дигари пардохтҳои ҳатмӣ), тағйирёбанда чунин навишта мешавад.

$$\Delta_1 - \Delta_2 < C\Delta.$$

Агар дар мавриде, ки нишондиҳандаи $L < 0$ бошад, баҳодиҳии таҳлили сохторӣ имконпазир ҳаст, чунки дар умум, корхона тавонад тиҷорати умумию маҷмӯи хароҷотҳоро доир ба ҳамгирӣ бо манфиати бисёртар ҳисоб кунад, зеро ки дар формула оварда шудааст.

$$S_i = D_i - Z_i,$$

ки ин ҷо D_i – ба даст овардани даромади иловагӣ аз ҷониби ҳамкориҳои корхона I;

Z_i – хароҷот дар корхонаи мавҷудбудаи i алоқаманд аст ва сохтори умумии он дохил мешавад.

Ҳамзамон бояд тасдиқ намуд, ки агар дараҷаи имконият муайян шавад, пас тавоноии арзиши $L = I$, чи миқдор таъмини иқтисодиро доро бошанд, пас бештар низомҳои иқтисодию иҷтимоӣ ва низоми экологӣ боэътимод мешаванд.

Дар ҳолати рушди устувор низом метавонад ба атрофи зист таъсири калон расонад ва инчунин ояндабинии арзишро таъмин намояд.

Дар сурати ба устувории низом таъсир расонидан муҳити атрофи зист бисёр хароб гардида, ояндабинии арзиши он ҳангоми вазъи номусоид дар шароити муносибатҳои бозоргонии иқтисодӣ арзёбӣ мегардад ва бояд дар чунин шароит фаъолияти низоми иқтисодӣ ва иҷтимоию экологиро доро бошад.

$$\mathcal{E} = \mathcal{Y},$$

ки $\mathcal{Y}$ – арзиши экзогенӣ доимо амалкунанда аст.

Бевосита ба ибораи дигар мумкин аст, ки аз ин ифодаи зерин бораи миқёс самари синергетикӣ гирифта шавад.

Бо назардошти мураккабии равандҳои ҳамгирӣ ва таъсири синергетикӣ дар низоми хоҷагидорӣ КАС, метавон гуфт, ки бидуни арзёбии дақиқи самара ва зарар дар сатҳи ҳар як корхона, ба даст овардани натиҷаи мусбат ғайри имкон аст. Ҳамкории муассир бояд на танҳо аз нигоҳи иқтисодӣ, балки аз ҷиҳати иҷтимоӣ ва экологӣ низ мувофиқ бошад. Ин маънои онро дорад, ки низом бояд тавонад дар баробари эҷоди фоидаи иқтисодӣ, ҷойҳои корӣ, беҳбуди сатҳи зиндагии аҳолии деҳот ва ҳифзи муҳити зистро таъмин намояд.

Баъзе корхонаҳо метавонанд дар натиҷаи ҳамгирӣ фоидаи бештар ба даст оранд, дар ҳоле ки дигарон шояд натавонанд хароҷоти иловагии ба шарикӣ онҳо алоқамандро пӯшонанд. Дар чунин шароит, таносуби дурусти манфиатҳо бояд риоя шавад, то низом ба таври устувор фаъолият кунад. Агар манфиатҳои ширкаткунандагон ноодилона тақсим шаванд, ин метавонад ба пош хурдани ҳамкорӣ байнисоҳавӣ оварда расонад. Аз ин ру, зарур аст, ки механизмҳои иқтисодие ҷорӣ шаванд, ки манфиати ҳамаи ҷонибҳоро ба назар гирифта, муҳити эътимодноки мутақобиларо ба вуҷуд оранд.

Ҳамзамон, дар асоси модел ва формулаҳои пешниҳодшуда, натиҷаҳои синергетикӣ набояд ҳамчун арзиши собит баррасӣ шаванд. Онҳо дар

шароити воқеӣ мутаносибан бо тағйироти дохилӣ ва берунӣ тағйир меёбанд. Масалан, тағйирёбии сиёсати андозбандӣ, болоравии нархи ашёи хом ё таҳавулотии иқлимӣ метавонанд ба таври назаррас ба самаранокии ҳамкориҳои байни корхонаҳо таъсир расонад. Аз ин рӯ, самаранокии ҳамгироӣ бояд доим зерин назорат бошад ва воситаҳои мониторинг ва баҳодиҳии динамикии истифода шавад.

Илова бар ин, бояд қайд кард, ки арзёбии самараи синергетикӣ танҳо дар доираи як модели мураккаби сохторӣ имконпазир аст, ки ҳамаи омилҳоро аз имконияти технологӣ ва иқтисодии захиравӣ то алоқаҳои иҷтимоӣ ва таъсири экологиро дарбар гирад. Дар чунин шароит истифодаи методҳои таҳлили векторӣ ва моделсозии математикӣ метавонад барои гирифтани тасвирҳои воқеӣ ва дақиқ мусоидат намояд. Ин методҳо имкон медиҳанд, ки на танҳо самараи умумӣ, балки тақсими дохилии он байни иштирокчиён низ муайян гардад.

Таҳлили амиқи самараи синергетикӣ ва идоракунии дурусти он шартҳои муҳими рушди устувори комплекси агросаноатӣ мебошад. Ҳамгироии корхонаҳо бояд бо назардошти қобилияти ҳар як иштирокчӣ ва хусусиятҳои бозор ба роҳ монда шавад. Ин раванд бояд бо равандҳои шаффофӣ, эътимод ва мутақобиласозии манфиатҳо роҳандозӣ гардад, то натиҷаҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва экологӣ дар сатҳи баланди устуворӣ ва самаранокӣ таъмин шаванд.

Дар шароити муносири рушди соҳаи кишоварзӣ ва талаботи рӯзафзуни бозори дохилӣ ва хориҷӣ ба маҳсулоти рақобатпазир, аҳамияти ташкили низоми ҳамгироии субъектҳои хоҷагидорӣ комплекси агросаноатӣ (КАС) хеле боло меравад. Таҳқиқотҳо ва таҳлилҳои илмӣ нишон медиҳанд, ки танҳо тавассути якҷоякунии иқтисодҳои иқтисодӣ, истеҳсолӣ, зехнӣ ва иҷтимоии корхонаҳо, ки дар марҳилаҳои гуногуни занҷири арзиши кишоварзӣ фаъолият доранд, метавон ба самаранокии баланди фаъолияти иқтисодӣ ва устувории иҷтимоӣ экологӣ ноил шуд. Дар ҳамин замина, низоми ҳамгироӣ ҳамчун муҳаррики асосии рушди устувор ва стратегӣ

баромад мекунад.

Моделҳо ва формулаҳои пешниҳодшуда нишон медиҳанд, ки ҳамгирӣ дар худ як раванд ва заминаи муҳим барои таъсири синергетикӣ мебошад. Таъсири синергетикӣ (S_3) танҳо дар ҳолате мусбат ва пайдор арзёбӣ мешавад, ки манфиатҳои ҳамаи иштирокчиёни низом ба таври мутавозин ва баробар таъмин гарданд. Агар корхонае дар натиҷаи ҳамкорӣ фоидаи кофӣ набинад ё хароҷоти зиёдатӣ эҳсос кунад, эҳтимоли шикасти низоми ҳамгирошуда мафзояд. Аз ин рӯ, ҳангоми ташаккули шабакаҳои ҳамкорӣ ва кластерҳои аграрӣ, зарурати муҳими таҳияи механизмҳои ҳавасмандсозӣ ва тақсимоти одилонаи фоида ба миён меояд.

“Дар шароити ҷаҳонишавӣ, минтақашавӣ, тамоюлҳои баъдисаноатӣ ва афзудани шумораи иттиҳодҳои иқтисодию молиявӣ дар иқтисодиёти ҷаҳонӣ ва дигаргуншавии вазъи ҳамкориҳо дар самти маблағгузори ташаккул ва рушди саноат, муаммоҳои танзими кластерикунории саноат нақши муҳимро касб менамояд. Бахусус, дарёфти сарчашмаҳои молиявии ташаккул ва рушди кластери соҳаҳои саноат, ҳамчун бахши воқеии иқтисодиёт хеле мубрам гаштааст” [117].

Дар айни замон, моделҳои таҳлилӣ нишон медиҳанд, ки самаранокии умумӣ танҳо дар шароити ҳамохангсозии зич ва тақсими масъулиятҳои равшан байни субъектҳои имконпазир аст. Аз ин бармеояд, ки идоракунии стратегии субъектҳои КАС бояд на танҳо дар асоси қобилиятҳои инфиродӣ, балки бо таъки ба манфиатҳои умумӣ ва ҳамохангсозии устувор ба роҳ монда шавад. Ҳамкорӣ бояд на танҳо воситаи афзоиши фоида, балки бо таъки ба манфиатҳои умумӣ ва ҳамохангсозии устувор ба роҳ монда шавад. Ҳамкорӣ на танҳо воситаи афзоиши фоида, балки шартҳои муҳими таъмини устувории муҳити зист, ҷорӣ кардани технологияи “сабз” ва баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳоли деҳот мебошад.

Аз таҳлилҳо бармеояд, ки яке аз сабабҳои асосии самаранокӣ пасти ҳамгирӣ, нобаробарии имкониятҳо ва номутавозин будани дастрасӣ ба захираҳо, бозорҳо ва иттилоот байни корхонаҳои хурд ва калон аст. Барои аз

байн бурдани ин монеаҳо лозим аст, ки давлат ва дигар ташкилотҳои дахлдор механизмҳои дастгирӣ, ба монанди субсидияҳо, қарзҳои имтиёзнок ва барномаҳои таълимиро рушд диҳанд. Ҳамзамон, низоми иттилоотии умумӣ ва марказҳои ҷамоҳансозии минтақавӣ метавонанд ба коҳиши хароҷоти ҳамкорӣ ва баланд бардоштани сифат ва дақиқии қарорҳо мусоидат намоянд.

Ҳамзамон, таъмини пайвастагии амудӣ ва уфуқии корхонаҳо дар занҷири арзиш дар баробари истифодаи таҷрибаҳои ҷаҳонӣ, бояд ба хусусиятҳои маҳаллӣ мутобиқ карда шавад. Масалан, дар минтақаҳои куҳӣ ва камоб, шаклҳои махсуси ҳамгирӣ бо дар назардошти иқлим, зироатҳо ва дастрасии инфрасохтор бояд истифода шаванд. Инчунин, ҳангоми ташкили ҳамкорӣ, хусусиятҳои иҷтимоӣ ва фарҳангии ҷомаҳои деҳотӣ ба инобат гирифта шаванд, то ки ҳамгирӣ бо арзишҳои анъанавии онҳо мутобиқ бошад ва ба муқовимат ру ба ру нагардад.

“Истифодаи таҷрибаи пешқадами хоҷагидорӣ кишварҳои хориҷӣ ва ҷорӣ намудани моделҳои кластерикунонӣ дар минтақаҳои ҷумҳурӣ дар асосии дастгирӣ давлатии кластерҳои агросаноатӣ ба рушди инноватсионии соҳаҳои комплекси агросаноатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мусоидат намуда, ҳамчун омили муҳими беҳдошти вазъи зиндагӣ ва экосистемаи минтақавӣ баромад мекунад”[28, с. 62].

Таҳлили модели самараи синергетикӣ инчунин нишон медиҳад, ки таъсири манфӣ ҳам метавонад ба миён ояд, агар муносибатҳои иқтисодӣ ғайришаффоф ва боэътимод бошанд. Аз ин ру, яке аз шартҳои калидӣ барои муваффақияти ҳамгирӣ ин эҷоди муҳити эътимод, шаффофият дар тақсимои манфиатҳо ва дастрасии баробар ба маълумот мебошад. Ҳамин шароитҳо метавонанд шарикӣ дарозмӯддат ва устуворро миёни субъектҳои гуногуни КАС ба вуҷуд оваранд.

Муҳим аст, ки самаранокии ҳамгирӣ на танҳо дар сатҳи иқтисодӣ, балки дар заминаҳои иҷтимоӣ ва экологӣ низ арзёбӣ гардад. Яъне дар баробари зиёдшавии даромад, корхонаҳо бояд таъсири худро ба муҳити зист коҳиш диҳанд ва имкониятҳои иҷтимоии мардуми деҳотро васеъ кунанд. Ба

ин мақсад, корбурди нишондиҳандаҳои мураккаби баҳодиҳии таъсир ба монанди дараҷаи таъсири экологӣ, миқёси шуғл ва саҳми иҷтимоӣ ҳатмӣ мебошад.

Дар асоси таҳлилҳо метавон ба хулоса омад, ки ҳамгироии дурусти субъектҳои хоҷагидорӣ дар КАС як шартӣ асосӣ барои ба роҳ мондани кишоварзии рақобатпазир, устувор ва инноватсионӣ мебошад. Барои ноил шудан ба ин ҳадаф зарур аст, ки ҳам модели идоракунӣ ва ҳам инфрасохтори институтсионалӣ мутобиқи шароити замонавӣ ва хусусиятҳои минтақавӣ, навсозӣ шаванд. Инчунин зарур аст, ки дар баробари дастгирии давлатӣ, ширкатҳои хусусӣ ва ҷомеаи шаҳрвандӣ низ дар ин раванд ҷаъолона иштирок намојанд.

Қайд кардан лозим, ки “... принципҳои дастгирии равандҳои сармоягузорӣ дар АПК ба таври ҷиддӣ тағйир дода шаванд. Ҳарчанд агросфера ба таври шадид ба модернизатсия бо истифодаи сармоягузориҳо ниёз дорад, амалӣ намудани ин эҳтиёҷи муҳим бояд тавассути беҳтарсозии муҳити сармоягузорӣ ва баланд бардоштани ҷолибияти сармоягузориҳои соҳа сурат гирад, на тавассути пур кардани сунъии соҳа бо захираҳои сармоягузорӣ аз тариқи низоми бонкӣ” [89, с. 80].

Агар ҳамгироӣ дар КАС бо назардошти самаранокии синергетикӣ, шаффофият ва манфиатҳои мутақобила роҳандозӣ гардад, он метавонад ба рушди иқтисодии деҳот, таъмини амнияти озуқаворӣ, ҳифзи муҳити зист ва таҳкими зерсохторҳои иҷтимоии кишвар такон бахшад. Танҳо дар сурати таъмини мувозинати манфиатҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва экологӣ метавон ба низоми воқеан устувори агросаноатӣ ноил гардад.

Хулосаи боби 1

Таҳлилҳо собит сохтанд, ки мутобиқ гардонидани корхона дар шароити бисёр тағйирёбанда дар муҳити дохилию берунӣ ба проблемаҳои стратегияи идоракунӣ дар рушди онҳо аҳамияти бештар додан, муҳим мебошад. Яке аз вазифаҳои асосии идоракунии стратегияи рушди корхонаҳои агросаноатӣ ин ташкили чунин системаи идоракунӣ мебошад, ки пайваста

натиҷаҳои корхонаҳоро дар заминаи таҳлил, баҳодиҳии муҳити зист ва пешгӯии онҳо таъмин менамояд.

Зери стратегия ин пешрафти корхонаҳои соҳа дар нақша ё модели рафтори корхона, бо мақсади ба даст овардани ҳадафҳои дарозмуҳлат барои ҳамгироии иқтисодӣ ба воситаи субъектҳои хоҷагидорӣ комплекси агросаноатӣ фаҳмида мешавад.

Чӣ тавре, ки тадқиқотҳо нишон додаанд, рушди равандҳои ҳамгирӣ дар комплекси агросаноатӣ аз ҳавасмандии истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ барои гирифтани маҳсулоти рақобатпазир, инчунин ноил шудан ба ҳадафҳои КАС вобаста мебошад.

Дар шароити муосир вазифаи асосии стратегияи идоракунӣ корхонаҳои соҳа ин барпо намудани низом дар идоракунӣ ба ҳисоб рафта, бояд ҳама вақт натиҷаи фаъолияти корхонаро бо назардошти таҳлилҳо баҳодиҳии муҳити атроф ва ояндабинии тағйирёбандаро дарбар гиранд.

Аз ҳамин сабаб надоштани самараи мусбӣ соҳа, ки айни замон масъалаи хеле мураккаби вазнин мебошад, моҳиятан на танҳо як низомро, балки бештар субъекти алоҳидаи бозаргониро дарбар менамояд. Проблемаи номувозинатӣ, инчунин ғайри оқилонаи миёни таъсиррасонӣ ба якдигар, ки дар раванди амалисозӣ, корхонаҳои соҳаи КАС ҳалли мушкили фаъолияти худро роҳандозӣ менамоянд. Ҳангоми таҳияю тадбиқи раванди навин бо коркарди стратегияи низоми идоракунӣ дар рушди корхонаҳо бо назардошти истифода оқилона намудани захираҳои истеҳсолӣ, оянда дар назарияи логистикӣ пешниҳод кардан, зарур аст.

Бо назардошти рушд ва робитаҳои ҳамгирӣ дар соҳа, таъсиррасонии давлат ба чараёни он бевосита бо якчанд усулҳои иқтисодӣ ба мисоли: дастгирӣ аз маблағҳои буҷетӣ ба молистеҳсолкунандагони соҳа, сиёсати андоз, қарз, нарх ва ғайраҳо сурат мегиранд.

Дар диссертатсия қайд гардидааст, ки Барои фаҳмидани моҳияти идоракунӣ стратегӣ, ҷанбаи вазифавии идоракунӣ ҳамчун маҷмӯи чорабиниҳои ноил шудан ба натиҷаҳои муайян, чӣ тавр ба роҳ мондани низоми кор, чӣ гуна

амалисозии механизми расидан ба ҳадафҳои гузошташуда баррасӣ мешавад.

Заминаҳои объективии интиҳоби макони кластер дар соҳаи кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз бисёр омилҳо, аз ҷумла таҳассуси минтақавӣ вобастагӣ доранд. Аммо, як қатор омилҳо вучуд доранд, ки ҳисобкунии онҳо мушкил аст - иқлим, рекреатсия ва ғайра. Аз ин рӯ, асоси таҳлили кластерӣ дар ин ҳолат бояд мавҷудияти робитаҳои бисёрҷониба дар самти раванди истеҳсолот, вазъи моддию техникаӣ, миқёс ва шумораи корхонаҳои коркард, вазъи инфрасохтори бозор ва дурнамои афзоиши иқтисодӣ бозор бошад.

Дар диссертатсия асоснок карда шудааст, ки интиҳоби ҷойгиршавии кластер дар соҳаи агросаноатӣ, мутаассифона бештар аз таҷриба ва дараҷаи касбии мутахассисон нисбат ба методи муқарраршуда, ки дар шакли намудҳои иқтисодӣ ва риёзӣ ташаккул ёфтааст.

Бояд қайд намуд, ки “равиши фарҳангии рафторҳои касбӣ хунарӣ, аз пайвастигии зич ва пойдевори иқтисодиву иҷтимоӣ доштани фарҳанги сарватшиносӣ созидагӣ барои тамоми халқу миллатҳои дунё ба ҳисоб меравад. Ин аз нигоҳи илми менеҷмент ҳамчун категорияи функсионалии иқтисодиву идоракунии, шинохтани фарҳанги корпоративӣ буда, ҳам дар ҳуди мафҳуми иқтисодӣ ва ҳам дар ҷараёни идоракунӣ менеҷменти муносири касбӣ имрузҳо шинохта шудааст” [87, с. 30].

Бояд, дар вақти интиҳоб намудани макони кластер, муаллиф чунин тавсияҳо менамояд: бояд раванди интегралро истифода намуда, усули миқдории баҳодихӣ, арзёбии нишондиҳандаҳои сифатӣ, инчунин низоми таҳлили маркетингро гузаронем ва интиҳоби дурустро ба даст оварда, ба роҳ монем.

БОБИ 2. ВАЗЪИ КУНУНИИ ИДОРАКУНИИ СТРАТЕГИИ РУШДИ КОРХОНАҲОИ КОМПЛЕКСИ АГРОСАНОАТӢ

2.1. Таҳлили захираҳо барои дастгирии корхонаҳои комплекси агросаноатӣ ва вазъи истеҳсолоти аграрӣ

Масъалаи рушди корхонаҳои комплекси агросаноатӣ дар Тоҷикистон барои таъмин кардани аҳоли бо маҳсулотҳои озуқаворӣ ва ашёи хом ба дигар соҳаҳои саноат аҳамияти бузург дорад. Корхонаҳои агросаноатӣ бояд, танҳо дар истеҳсоли маҳсулотҳои рақобатпазир, балки дар таъмини амнияти озуқаворӣ ва рушди соҳаҳои марбут ба кишоварзӣ ва саноат низ муваффақ бошанд. Ин вазифаҳо барои таъмин кардани устуворӣ ва самаранокии иқтисодии кишвар зарур мебошанд. Барои раванди рушди ин корхонаҳо, бояд ба ҳар як минтақаи кишвар ва шароити хоси он таваҷҷуҳи вижае зоҳир шавад, то ки маҳсулотҳо бо сифати баланд ва қобили қабул барои бозорҳои дохилӣ ва хориҷӣ истеҳсол шаванд.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон 73,5% аҳоли дар маҳалҳои деҳот зиндагӣ мекунанд, ки ин нишондиҳанда имконият медиҳад, ки ба истеҳсоли маҳсулотҳои кишоварзӣ ва рушди корхонаҳои агросаноатӣ таваҷҷуҳ карда шавад. Ҳиссаи маҳсулоти кишоварзӣ дар маҷмуи маҳсулоти дохилӣ (ММД) беш аз 24,6 % аст, ки онро ҳамчун омили муҳими рушди иқтисодӣ ва иқтимоии кишвар нишон медиҳад. Дар шароити ба иқтисодиёт асосан кишоварзӣ нигаронида шудани минтақаҳо, таҳлили стратегияи идоракунӣ ва истифодаи захираҳои мавҷуд дар минтақаҳо аҳамияти хосе пайдо мекунад.

“Мавриди зикр аст, ки дар таъмини беҳатарии озуқаворӣ истеҳсолоти агросаноатии ватанӣ ва ҳолати рушди имрузу фардои он нақши калидӣ дорад. Маълумотҳои мавриди таҳлил қарордошта гувоҳи медиҳанд, ки истеҳсолоти кишоварзии кишвар ва комплекси агросаноатии он талаботи аҳолии мамлакатро бо маводи озуқаворӣ таъмин карда наметавонад” [68, с. 95].

Ҳамзамон, таҳлили сатҳи пешрафти корхонаҳои агросаноатӣ дар

Тоҷикистон нишон медиҳад, ки омилҳои бозоргонӣ ва навовариҳои техникӣ, ки метавонанд ба самаранокии истеҳсолот таъсир гузоранд, дар рушди ин соҳа нақши калидӣ доранд. Бо вучуди ин, барои рушди мунтазам ва устувори ҳамкории байни давлат ва бахши хусусӣ зарур аст. Стратегияҳои нав барои беҳтар намудани таъсири корхонаҳои кишоварзӣ ва таъмин кардани онҳо ба воситаҳои зарурии моддӣ, молиявӣ ва инсонӣ бояд таҳия шаванд, ки ин дар натиҷа ба рушди соҳа ва баландшиносии сифати маҳсулот оварда мерасонанд.

Маҳсулоти рақобатпазир, ки дар бозори ҷаҳонӣ дархости зиёд доранд, аз самаранокии таҷҳизот, технологияҳо ва истифодаи захираҳои моддӣ вобаста мебошанд. Бо истифода аз технологияҳои нав ва интиқоли донишҳои муосир ба соҳаҳои кишоварзӣ ва саноат, корхонаҳои агросаноатӣ метавонанд дар истеҳсоли маҳсулотҳои баланди рақобатпазир ба муваффақиятҳои назаррас ноил шаванд. Ҳамчунин, ба сатҳи муносибати инсонӣ, омӯзиш ва тайёр кардани кадрҳо низ аҳамияти калон дода мешавад, зеро рушди пешрафта дар соҳаи кишоварзӣ ва саноат бевосита ба кормандони соҳа ва таҳсилоти мутахассисон вобаста аст.

“Пояи рушди устувори системаҳои иқтисодии муосир ва омиле, ки самаранокии онҳоро муайян мекунад ва ба дараҷаи истифодаи донишҳо вобаста аст, сармояи инсонӣ мебошад. Сармояи инсонӣ, яъне «ҷамъбасти донишҳо, малакаҳо, ҳунарҳо, компетенсияҳо ва қобилиятҳои умумӣ ба меҳнат, ки дар одамон таҷассум меёбад ва тавассути омӯзиш, дастрасӣ ба хизматрасониҳои тиббӣ ва муҳочирати корӣ ба даст оварда мешавад», дар тӯли тамоми умри инсон ба таври динамикӣ рушд мекунад: дар давраи рушди аввали ҳаёт, омӯзиш ва фаъолияти минбаъдаи касбӣ”[97, с. 39].

Дар якҷоягӣ бо ин, самаранокии истеҳсолот ва рушди корхонаҳои агросаноатии кишвар дар сатҳи умумӣ танҳо дар шароити инфрасохтори мукамал ва дастрасии осон ба захираҳои молиявӣ имконпазир аст. Агар давлат ва бахши хусусӣ ҳамкории муассир дошта бошанд ва имкониятҳои агросаноатӣ дар ин соҳа таъмин карда шаванд, пас рушди корхонаҳои

агросаноатӣ бо самаранокии баланд ва бо маҳсулоти рақобатпазир дар бозор таъмин хоҳад шуд. Ба ҳар ҳол, таваҷҷуҳ ба зарурати навсозии корхонаҳо ва ворид кардани технологияҳои муосир бояд ҷиддӣ ба назар гирифта шавад.

Ҳамчунин, барои беҳтар кардани шароити иқтисодӣ дар минтақаҳо ва рушди корхонаҳои агросаноатӣ, роҳандозии низомҳои баҳодихӣ ва мониторингии дуруст муҳим аст. Ба ин васила, имконият пайдо мешавад, ки баъзе нуқсонҳо ва мушкилоти соҳа бартараф карда шаванд ва ҳамзамон бо истифода аз имкониятҳои мавҷуда, рушди муассир ва устувор таъмин гардад. Ҳамкорӣ байни мақомоти давлатӣ, корхонаҳои молиявӣ ва корхонаҳои хусусӣ дар ин самт имконияти рушди самаранок ва устувори соҳаҳоро таъмин мекунад.

Маврид ба зир аст, ки “дар шароити муносибатҳои молиявию-пулӣ омили муҳимтарини муайянкунандаи устувории давлат низоми ягонаи муносибатҳои пулӣ - низоми молиявӣ мебошад, ки ҳамчун асоси ягонагии иқтисодӣ ва сиёсии давлат амал мекунад. Аз ин рӯ, низоми молиявӣ дар иқтисоди ҳар як кишвар мавқеи махсусро ишғол мекунад. Шарти муҳими идоракунии самараноки давлатӣ дастгирии кофӣи молиявии ислоҳоти сохторӣ, асосноккунии назариявӣ ва методологии сиёсати таъсиррасонӣ ба равандҳои ташаккул, тақсим ва истифодаи захираҳои молиявӣ дар сатҳи минтақавӣ мебошад. Хусусияти нақши ба низоми молиявӣ дар сатҳи минтақавӣ вобасташуда аз он вобаста аст, ки субъектҳои низоми молиявӣ пайванди субъектҳои ҳама соҳаҳо ва зербахшҳо мебошанд, зеро онҳо маблағҳоеро ҳам меоранд, ки манбаи онҳо ӯҳдадорҳои ба зимма гирифташуда мебошанд ва сипас бо кӯмаки онҳо фаъолияти дигар бахшҳо ва зербахшҳои низоми молиявӣ маблағгузорӣ меkunанд” [102, с. 84]

Ниҳоят, муҳити экологии кишвар ва истифодаи оқилонаи захираҳои табиӣ низ бахши муҳими ин масъала мебошад. Даҳсолаҳои охир нишон додаанд, ки истифодаи ғизо ва нодурусти захираҳои табиӣ метавонанд ба зарарҳои ҷиддӣ ва тағйироти муҳити зист оварда расонанд. Пас, барои рушди устувор ва нигоҳ доштани муҳити зист корҳои нигоҳдории истифодаи

оқилонаи захираҳои табиӣ зарур аст.

Аз ин ру, таҳқиқи рушди корхонаҳои комплекси агросаноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон гузаронидани таҳлили вазъи базаи воситаҳои моддию техникии корхонаҳоро зарурӣ пайдо менамоянд.

Ба ҷадвали 2.1 нигарем, маълум аст ки ҳангоми муайян намудани раванди пасти шудани ҳиссаи фондҳои асосӣ дар соҳаҳо, истеҳсолоти маҳсулотҳо ба соҳаи асосӣ комплекси агросаноатиро шароити мусоидро имкон медиҳад.

Ҷадвали 2.1. - Сохтори соҳавии фондҳои асосӣ дар ҶТ, %

Соҳа	Солҳо						
	1991	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Фондҳои асосии соҳаҳо, ки мол истеҳсол мекунанд. Ҳамагӣ	44,6	47,4	54,2	53,8	56,4	57,5	49,5
Аз онҳо: Саноат	21,7	17,0	21,2	21,2	23,1	23,8	17,0
Кишоварзӣ	36,5	21,1	19,8	20,9	22,7	22,4	24,6
Сохтмон	3,6	9,3	13,2	11,7	10,6	11,3	7,9
Фондҳои асосии соҳаҳое, ки хизматрасонӣ мекунанд, ҳамагӣ	55,4	52,6	55,8	56,2	53,6	52,5	40,5
Аз онҳо: Нақлиёт ва алоқа	15,7	10,0	8,0	7,9	6,4	5,3	9,3

Сарчашма: Агентии омили назди Президенти Ҷумҳрии Тоҷикистон. Тоҷикистон дар рақамҳо 2024. Душанбе. 2024 . Саҳ. 88-90.

Ҷадвали пешниҳодшуда тасвири ҷолиб ва равшанро оид ба тағйироти сохтори фондҳои асосии иқтисоди Тоҷикистон дар як давраи тулонӣ медиҳад. Тавре ки маълумотҳо нишон медиҳанд, тағйирот дар ҳиссаи фондҳои асосии соҳаҳои мухталиф, ки мол истеҳсол мекунанд ё хизматрасонӣ менамоянд, пайравии ҳаракатҳои мураккаб ва ногузирро нишон медиҳад.

Вазъияти фондҳои асосии соҳаҳои молистеҳсолкунанда, ки дар маҷмӯъ аз соли 1991 то соли 2023 каме афзоиш ёфта, бо вучуди ин, тахминан 49,5%-ро дар соли 2023 ташкил медиҳад, ки иҷозат медиҳад, ки ҷиҳатҳои асосии рушди соҳаҳои гуногун ва самтҳои аввалиндараҷаи иқтисодии кишвар фаҳмида шаванд.

Дар байни соҳаҳои молистеҳсолкунанда, соҳаи саноат дар солҳои охир нисбат ба кишоварзӣ (аз 21,75 %-и дар соли 1991 то 17% дар соли 2023) кам ба назар мерасад. Ин метавонад ба сабаби камшавии истеҳсолоти саноатӣ ва

шиддат ёфтани тағйироти иқтисодӣ, ҳамчунин дастрасии маҳдуди сармоягузорӣ ва дигар омилҳои номатлуб марбут бошад. Аз тарафи дигар, ҳиссаи кишоварзӣ дар фондҳои асосии соҳаҳо ба андозаи 24,6% дар соли 2023 расида, нишон медиҳад, ки соҳаи кишоварзӣ бо ҳамаи мушкилоти мавҷуда, то ҳадде ҳануз нақши муҳимро дар иқтисоди кишвар боз мекунад. Хусусияти назаррас дар соли 2020 ва 2021, ки ҳиссаи фондҳои асосии кишоварзӣ каме баланд шудааст, метавонад нишондиҳандаи пешравӣ дар ин соҳа бошад.

Баръакси соҳаҳои молистеҳсолкунанда, соҳаҳои хизматрасонӣ дар маҷмӯъ 40,5%-ро дар соли 2023 ташкил медиҳанд. Аз ин ҷиҳат тавофутҳои назаррас дар ҳиссаи фондҳои асосии соҳаҳои нақлиёт ва алоқа ба назар мерасанд, ки аз 15,7% дар соли 1991 ба 9,3% дар соли 2023 коҳиш ёфтааст. Ин вазъ метавонад ба амалҳои бадтар шудани инфрасохтори нақлиёт ва алоқа, инчунин тағйироти сармоягузорӣ ва сиёсати иқтисодӣ вобаста бошад.

Ҳамин тариқ маълумотҳо нишон медиҳанд, ки сохтори фондҳои асосии соҳаҳои истеҳсоли ва хизматрасонӣ дар Тоҷикистон бо таҳаввулоти иқтисодӣ ва дигар омилҳо, аз қабili таҳаввули сармоягузорӣ, иқтисоди бозор ва талаботҳои дохилӣ ва хориҷӣ тағйир меёбад.

“Бо така ба фаҳмиши мо дар бораи сиёсати саноатӣ ҳамчун низоми принципҳо ва абзорҳои ҳамоҳангсозии давлатии раванди иқтисодӣ тавассути таҳияи стратегияи дарозмуддати рушди маҷмааи миллии саноатӣ, мо шартҳои асосиро баррасӣ менамоем, ки болоравии қонунии нақши ҳамоҳангсозии сиёсати саноатиро дар сохтори муносибатҳои байналмилалӣ иқтисодӣ муайян мекунанд, бо пешрафти равандҳои ҷаҳонишавӣ ва рушди ҳамгироии иқтисодии минтақавӣ байналмилалӣ” [20, с. 85].

Дар ниҳоят соҳаи сохтмон сарфи назар аз он ки барои бисёре аз соҳаҳои истеҳсолоти модди заминаи муҳими сармоягузорию фароҳам меорад, айни замон бо суръати кори рушд накарда истодааст. Ин ба он оварда мерасонад, ки имкониятҳои рушди устувори дигар соҳаҳои вобаста низ пурра истифода намегарданд. Бо вуҷуди он соҳаи сохтмон дорои иқтидори бузурги рушд буда, дар

сурати ҷалби самараноки сармоя, беҳтар гардидани инфрасохтор ва татбиқи сиёсати мақсадноки давлатӣ метавонад ба омили асосии таҳкими истеҳсолоти моддӣ ва рушди иқтисодӣ табдил ёбад.

Вазъияти базаи моддӣ-техникии корхонаҳои комплекси агросаноатии Тоҷикистон бевосита ба сатҳи таъминшавӣ ва истифодаи техникаи кишоварзӣ вобаста буда, он ба самаранокии истеҳсолот ва баланд бардоштани ҳосилнокии соҳа таъсири муҳим мерасонад. Техникаи кишоварзӣ на танҳо барои сарфаи меҳнат ва вақти истеҳсолот, балки барои баланд бардоштани ҳосилнокии маҳсулотҳо, беҳтар кардани вазъи маҳсулнокии меҳнат ва паст кардани арзиши аслии маҳсулот кӯмак мерасонад. Ин омилҳо дар маҷмӯъ ба таҳаввулоти иқтисодии кишвар ва беҳтар кардани даромаднокии корхонаҳои агросаноатӣ мусоидат мекунанд.

“Рушди сиёсати саноатӣ — ин раванди динамикии ҳамкориҳои танзим, тобеъсозӣ ва ҳамоҳангсозии манфиатҳои субъектҳои сиёсати саноатӣ мебошад, ки дар натиҷаи он тамоми маҷмӯи равишҳо, усулҳо, абзорҳо, қарорҳои маъмурӣ-намоёндагӣ ва иҷроия-ҳамоҳангсозии мақомоти давлатӣ таҳия, қабул ва аз ҷониби давлат амалӣ карда мешаванд ва онҳо тавассути таҳияи стратегияи дарозмуддати иқтисодии рушди маҷмааи миллии саноатӣ муттаҳид ва оптимизатсия мегарданд” [20, с. 113].

Бо истифода аз техникаи муосир ва дар ҳолати хуби нигоҳдории он, ҳоҷагӣҳо метавонанд усулҳои беҳтарини парвариши растаниҳо ва чорворо истифода баранд, ки дар натиҷа муҳлати кишт ва ҷамъоварии ҳосил кам мешавад. Ин на танҳо бо сарфаи вақт, балки бо афзоиши ҳосилнокии зироатҳо ва паст шудани арзиши аслии маҳсулот низ вобаста аст. Ҳар як марҳилаи истифодаи техника дар раванди истеҳсолот барои баланд бардоштани самаранокии корхонаҳо ва беҳтар кардани сифати маҳсулот аҳамияти калон дорад.

Бо вуҷуди манфиатҳои техникаи кишоварзӣ, ҳолати воқеии базаи модии техникии корхонаҳои КАС нишон медиҳад, ки имкониятҳои истифодаи пурраи он маҳдуд мебошанд. Техникаи мавҷуда ба дараҷае фарсуда шудааст,

ки на ҳама чараёнҳои истеҳсолоти кишоварзӣ метавонанд автоматикунонӣ гарданд. Аксарият аз корхое, ки дар агротехникӣ амалӣ мешаванд, ҳануз бо истифодаи техникаи дастӣ ва камтар автоматизатсияшуда анҷом дода мешаванд, ки ба сифати технологияи истеҳсолот таъсири манфӣ мерасонад.

Дар якҷанд соли охир, аниқтараш аз соли 1991 то соли 2023, шумораи техникаи кишоварзӣ, аз ҷумла тракторҳо ба таври назаррас кам шудааст. Масалан, шумораи тракторҳо 1,35 маротиба кам шуда, аз 37054 то 27324 адад расидааст. Ин камшавии назаррас нишон медиҳад, ки вазъи молиявии корхонаҳои кишоварзӣ ба воситаи фарсудашавии техника ва паст шудани захираҳои молӣ ба самтҳои манфӣ меравад. Ба ғайр аз ин, дар чараёни истеҳсолот шароити ба кор бурдани техникаи кӯҳна ва фарсудашуда метавонад барқатаъминкунии меҳнатро дар кишоварзӣ паст намояд.

Масъалаи молиявӣ ва қарздорӣ низ як омили муҳим дар вазъи ҷорӣ базаи моддӣ-техникии корхонаҳои агросаноатӣ мебошад. Бо истифода аз маълумотҳои омӯрӣ маълум мегардад, ки қарзи кредиторӣ истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ дар соли 2023 1566,5 млн сомонӣ буда, қарзи дебиторӣ 419,1 млн сомонӣ расидааст. Маълум мегардад, ки корхонаҳои кишоварзӣ имкони харидани техникаи навро бо истифода аз манбаъҳои худӣ ё қарзҳо надоранд. Ин метавонад ба рушди соҳа ва беҳтар кардани ҳолати техникии корхонаҳои агросаноатӣ монеъ шаванд.

Дар шароити мазкур стратегияи барқарорсозии парки техникии корхонаҳои кишоварзӣ бояд ду самти асосӣ дошта бошад: молиявӣ ва моддӣ. Аз як тараф корхонаҳои кишоварзӣ бояд манбаҳои маблағгузорию барои хариди техникаи нав пайдо намоянд. Аз тарафи дигар имкониятҳои қарзӣ ва лизинг барои гирифтани техникаи нав ва вориди сармояи молиявӣ ба соҳаи агросаноатӣ метавонанд ба беҳтар шудани вазъият кӯмак расонанд.

“Яке аз роҳҳои беҳтар намудани вазъи молиявии корхонаҳои комплекси агросаноатӣ шакли махсуси сармоягузорӣ — лизинг мебошад. Дар марҳилаи кунунии рушди иқтисодиёт дар соҳаи кишоварзӣ лизинг ягона шакли дурнамо ва самараноки ҷалби дарозмуддати сармоя ба ҳисоб меравад. Барои корхонаи аграрӣ

муҳим аст, ки навовариҳои афзалиятнокро интихоб намояд, ки дар муҳлати кӯтоҳ ба он муваффақиятро таъмин мекунад” [106, с. 296].

Ҳамчунин сармоягузoron низ бояд ба соҳаи кишоварзӣ таваҷҷуҳ кунанд. Бо таваҷҷуҳ ба афзоиши фаъолияти сармоягузорӣ дар соҳаҳои кишоварзӣ, ин имкониятҳо барои беҳтар кардани шартҳои техникийи корхонаҳо ва истифодаи техникаи муосир метавонанд дар муддати кӯтоҳ таъсири мусбат ба соҳа гузоранд.

Як хусусияти назаррасӣ вазъи имрӯзаи соҳаҳои иқтисодиёти Ҷумҳурии афзоиши қисмҳои асосии фондҳои фарсудашудаи истеҳсоли мебошад. Тавре ки дар ҷадвали 2.2 нишон дода шудааст, фарсудашавии фондҳои асосии кишоварзӣ қариб 60%-ро ташкил медиҳад. Ин метавонад таъсири манфӣ амиқе ба рушди соҳа ва истифодаи техникаи кишоварзӣ дошта бошад. Ҳамчунин дар соҳаҳои хизматрасонӣ, ки ба кишоварзӣ вобастаанд, инчунин тамоилҳои манфӣ дар ташкили инфрасохтор ва истифодаи захираҳои техникийи соҳа аён мебошанд.

Ниҳоят, барои беҳтар кардани вазъияти иқтисодӣ ва техникийи кишоварзӣ, андешидани тадбирҳои амиқ, ҳамаҷониба ва самаранок ҷиҳати рушди инфрасохтор ва истифодаи оқилонаи сармоягузорӣ зарур мебошад. Махсусан, такмили базаи моддию техникии ва технологияҳои муосир, инчунин ҷалби сармояи хусусӣ ба соҳа метавонад ба болоравии самаранокии истеҳсол ва беҳтар шудани вазъи молиявии корхонаҳо мусоидат кунад.

Дар натиҷаи кӯҳна ва фарсуда гардидани фоизҳои асосӣ, зиёда аз 60 % - и механизмҳо ва таҷҳизот бо сабаб ғайри қобили истифода буданашон аз фаъолият берун мондаанд. Бо вучуди норасоии иқтидорҳои муосири коркард, қисми зиёди ашёи хоми соҳа талаф меёбад.

Тавре аз таҳлили гузарондашуда бармеояд, ки фарсудашавии фондҳои асосӣ ба назар мерасад. Дар давраи таҳлилий навсозии ночизи фондҳои асосии корхонаҳои соҳаи кишоварзӣ ва дигар соҳаҳои КАС- и ҚТ ба назар мерасад, зимнан, афзоиши ночиз, вале устувори қисми фаъоли фондҳои асосии соҳаҳои саноат ва кишоварзӣ мушоҳида карда мешавад, ки барои афзоиши маҳсулнокии меҳнат имкониятҳои мусоид фароҳам меорад, рақобатпазирии корхонаҳои соҳаро муайян мекунад.

Чадвали 2.2. - Нишондиҳандаҳои ҳолати фондҳои асосии истеҳсолии соҳаҳои иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон

	Кишоварзӣ			Соҳаҳои, ки кишоварзиро хизматрасонӣ мекунанд			Саноат		
	Бино	Иншоотҳо	Мошинҳо ва таҷҳизоти ҷот	Бино	Иншоотҳо	Мошинҳо ва таҷҳизоти ҷот	Бино	Иншоотҳо	Мошинҳо ва таҷҳизоти ҷот
ДАРҶАИ ФАРСУДАШАВӢ									
2019	50,4	58,2	78,4	41,5	68,1	81,8	28,1	7,7	67,3
2020	58,1	63,7	80,6	51,2	78,7	41,2	28,5	65,5	80,9
2021	53,1	62,6	74,0	37,3	32,0	67,2	28,7	66,5	66,1
2022	52,5	63,8	67,3	41,2	73,0	78,4	29,0	52,2	58,5
2023	51,7	62,6	62,0	39,4	72,0	79,7	31,0	52,0	57,1
%-И НАВСОЗӢ									
2019	0,3	0,5	3,2	0,1	0,9	0,4	6,7	3,5	5,3
2020	0,1	0,4	5,4	0,7	1,1	2,6	8,5	1,0	6,0
2021	0,3	0,3	4,1	0,4	1,3	3,1	1,5	1,3	8,1
2022	0,4	0,7	6,9	0,4	1,5	1,0	1,8	3,6	6,1
2023	0,3	0,8	8,2	0,5	2,3	2,3	2,3	3,0	8,0
% ,									
2019	0,7	1,6	2,2	0,4	1,6	0,8	0,6	0,6	1,3
2020	0,8	0,1	3,3	0,4	1,9	0,9	0,2	0,7	1,0
2021	1,0	0,1	0,2	0,3	1,1	1,0	0,1	0,6	1,9
2022	1,3	1,4	4,5	3,8	2,2	4,8	2,2	0,7	2,7
2023	2,6	3,5	5,0	1,6	1,6	5,9	2,3	1,1	2,8

Сарчашма: маълумотҳои Кумитаи давлатии сармоягзорӣ ва идораи амволи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон.-2024с. Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Тоҷикистон дар рақамҳои 2023. Душанбе. 2024. Саҳ. 83-85. Оморӣ солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе. 2024. Саҳ. 194-200.

Чадвали 2.2 дарбар мегирад нишондиҳандаҳои ҳолати фондҳои асосии истеҳсолии соҳаҳои иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки ба бахшҳои кишоварзӣ, соҳаҳои, ки кишоварзиро хизматрасонӣ мекунанд ва саноат рабт доранд. Таҳлили ин маълумотҳо имкон медиҳад муайян карда шавад, ки дар ҳар як бахш дар давраи солҳои 2019-2023 раванди фарсудашавӣ ва навсозӣ чӣ гуна тағйир ёфтаанд.

Дар бахши кишоварзӣ, сатҳи фарсудашавии фондҳои асосии истеҳсолӣ, ба вижа дар зергурӯҳи ва мошинҳои кишоварзӣ, дар соли 2023 бо 51,7% расид, ин нишон медиҳад, ки чанде аз воситаҳои техникӣ дар ин соҳа дар ҳолати фарсуда қарор доранд. Дар муқоиса бо соҳаҳои дигар, кишоварзӣ бо мурури замон ба сатҳи фарсудашавӣ дар ин бахш ҳамеша ру ба афзоиш буда, ниёз ба таъмир ва таҷдиди

воситаҳои техникӣ, ки барои беҳтар кардани истеҳсолот муҳиманд, зиёд мешаванд. Бо вучуди афзоиши техникаи навсозӣ, сатҳи фарсудашавӣ дар баҳши кишоварзӣ аз дигар бахшҳо камтар аст.

“Ҳамзамон, алоқаҳои ташкилӣ-хоҷагидории баҳши кишоварзӣ бо соҳаҳои дигари комплекси агросаноатӣ пайвасти мегардад, ки барои истеҳсоли кишоварзӣ воситаҳои техникӣ, сӯзишворию рағбанҳои молидани, воситаҳои химиявии муҳофизати растаниҳо, нуриҳои минералӣ ва воситаҳои нақлиёт ва истеҳсолро таъмин менамояд. Илова бар ин, соҳаҳо, зерсоҳаҳо, корхонаҳо ва дигар субъектҳои мустақили иқтисодӣ низ фаъолият мекунанд, ки як қисми функцияҳои истеҳсолии соҳаи кишоварзиро ба души худ гирифта, сохтмони объектҳо, таъмири хизматрасониҳои техникӣ, таъмини воситаҳои истеҳсолотро барои соҳаи кишоварзӣ ба ӯҳдаи худ доранд” [29, с. 9].

Дар соҳаҳо, ки кишоварзиро хизматрасонӣ мекунанд, ба таври амумӣ сатҳи фарсудашавӣ низ дар марҳилаи назаррас қарор дорад. Масалан, фондҳои асосии техникаи мавҷуда дар соҳаи хизматрасонӣ ба кишоварзӣ дар соли 2023 фарсудашавии 62,6%-ро нишон медиҳад, ки ин нишондиҳанда баланд аст ва метавонад ба коҳиш ёфтани иқтидори истеҳсоли ва паст шудани самараноки умумии соҳа боис гардад. Сатҳи фарсудашавӣ дар соҳаҳои алоқа ва нақлиёт низ бо пастшавии 62%-и фондҳои техникаи таҷҳизотӣ дар натиҷаи аз кор мондани баъзе лоиҳаҳо ва маҳдуд гардидани захираҳои мавҷуда мушоҳида мегардад.

Нишондиҳандаҳои навсозии фондҳо, ки дар ҷадвал инъикос ёфтаанд, дар тамоми бахшҳо тамоюли афзоиши тадриҷии нишон медиҳанд. Ба мисоли соҳаи саноат, дар соли 2023 барои техникӣ ва таҷҳизоти навсозӣ 2,8% афзоиш ба назар мерасад. Ин як нишонаест, ки сармоягузорию сарфшуда барои барқарор кардани фондҳои асосии саноат дар ҳаҷми кам ноил мегардад, ки натиҷааш дар таҳаввулот ва истеҳсоли маҳсулот мавқеи мусбат дорад. Агар ин раванд идома ёбад, мумкин аст, ки саноат ва дигар бахшҳои иқтисодӣ низ иқтидори рушди бештарро ба даст оранд.

Дар саросари кишвар, сатҳи фарсудашавии фондҳои асосии истеҳсол, ки дар маҷмӯъ зиёда аз 60% ташкил медиҳад, боиси нигаронии ҷидди мегардад.

Фарсудапавии амиқ ва коҳиш ёфтани мавҷудияти техникаҳои нав ба кам шудани самаранокии истеҳсолот ва болоравии арзиши аслии маҳсулот метавонанд боис шаванд. Барои беҳтар кардани вазъият, талабот барои сармоягузорӣ ва ҷалби маблағҳои нав, ки барои эҳёи фондҳои асосӣ дар соҳаҳои кишоварзӣ ва саноат хеле муҳим мебошад.

Бо назардошти ин оморҳо, равандҳои рушди фондҳои асосии соҳаҳои иқтисодӣ дар Тоҷикистон нӣз ба таҳияи сиёсати муфасссал ва дуруст барои барқарор кардани техникӣ ва ё такмили инфрасохтор ва ҷалби сармоягузорино нишон медиҳад. Барои беҳтар кардани сатҳи фаъолият ва самаранокии истеҳсолот, муасисаҳои кишоварзӣ ва саноат бояд барои барқарор кардани техника ва истифодаи муосир бештар тадбирҳо андешанд.

Бо самаранокии истифодаи иқтидорҳои истеҳсолӣ ва фаъолияти кишоварзӣ дар ҷумҳурӣ неқӯаҳволии қисми зиёди аҳоли алоқаманд аст: дар деҳа қисми зиёди аҳолии ҷумҳурӣ зиндагӣ мекунад, дар корхонаҳои кишоварзӣ 53%-и шугли аҳолии ҷумҳурӣ меҳнат мекунанд: «...ҳиссаи маҳсулоти кишоварзӣ ба ҳаҷми ММД дар соли 2023 24,3 % - ро ташкил намуд» [56, с. 219]. Дар давоми солҳои ислохот дар кишоварзӣ таназзули воридоти иқтидорҳо дар ҳамаи самтҳо мушоҳида карда мешавад (ҷадвали 2.3), воридоти баъзе иқтидорҳо, масалан, иқтидори анбор барои картошка, сабзавот ва мева дар соли 2022 зиёд гардидааст. Сарфи назар аз он ки дар ҷумҳурӣ талабот ба маҳсулоти кишоварзӣ аз рӯи дастрасии нарх зиёд аст, фондҳои асосии ин соҳаҳо берун аз соҳаҳои чараёни навсозӣ ва рушд аст.

Ҷадвали 2.3. - Ба истифода додани иқтидорҳои истеҳсолӣ дар соҳаи кишоварзӣ

Номгӯй	1991	2019	2020	2021	2022	2023
Биноҳои чорводорӣ барои нигоҳубин, аз ҷумла ҷш, ҳаз. ҷойи чорво	7,8	0,3	0,2	3,5	2,8	2,9
Гусфанд, ҳаз. ҷойи чорво	0,5	-	-	-		
Парранда, ҳаз. ҷойи парранда		0,4	0,2	0,6	0,8	1,1
Анбор барои картошка, сабзавот ва мева, ҳаз. тонн	-	0,5	1,0	1,5	2,0	2,3
Анборҳои механиконидашуда барои нигоҳдории нуриҳои минералӣ, ҳаз. тонн	37,9	-	0,4	6,3	1,7	-
Анбори ғалла, ҳаз. тонн		0,2	0,3	-	1,0	1,2
Роҳҳои идоравӣ ва хусусӣ бо болопӯши саҳт	191,1	-	-	0,4	0,3	0,4

Сарчашма: Ҳисоботи солони Вазорати кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон. С. 2024.

Чадвали 2.3 маълумотхоро дар бораи ба истифода додани иқтидорҳои истеҳсолии дар соҳаи кишоварзӣ дар Тоҷикистон аз соли 1991 то соли 2023 пешкаш мекунад. Нишондиҳандаҳои истифодаи ғоизҳо ки дар чадвал оварда шудаанд, ифода менамояд, ки шаклҳои гуногуни иқтидорҳо, аз ҷумла биноҳо барои нигоҳубини чорво, анборҳо барои захира кардани маҳсулот ва дигар иншооти инфрасохторӣ дар тули ду даҳсолаи охир тавассути навсозӣ ва таҷдиди захираҳо тағйир ёфтаанд.

Ҳангоми таҳлили биноҳо барои нигоҳубини чорво, аз он ҷумла барои нигоҳ доштани чорво, ғўсфанд ва парранда пешбинӣ шудаанд, маълум мешавад, ки агар дар соли 1991 ҷойи нигоҳубин барои чорво, 7,8 ҳазор хонаро ташкил медода бошад, он дар соли 2019 ба 0,3 ҳазор ҷой ва дар соли 2023 ба 2,9 ҳазор ҷой нигоҳубин барои чорво рост омадааст. Ин раванд ба як сатҳи пастшавии таъминоти инфрасохторӣ ва иқтидорҳои истеҳсолии соҳаи чорводорӣ ишора мекунад. Бо вучуди ин дар баъзе солҳои охир нишонаҳои эҳёи ҷузъӣ бо таъсири омилҳои иқтисодӣ ва техникӣ мушоҳида мешаванд.

Инчунин, маълумот нишон медиҳад, ки дар солҳои 2019 ва 2020 биноҳо барои нигоҳубини ғўсфандҳо ба назар нарасидаанд. Ин метавонад ба таҳаввулоти соҳаи чорводорӣ ва эҳтимолан, норасоии омодагӣ барои нигоҳубини ғўсфандҳо ва талафоти нигоҳубинӣ дуруст мувофиқат кунад.

Аммо дар самти нигоҳубинӣ паррандаҳо нишондодҳо нишон медиҳанд, ки дар соли 2019 қариб 0,3 ҳазор ҷойи нигоҳубин барои паррандаҳо ба қайд гирифта шуда, дар соли баъдӣ ин рақам тадриҷан афзоиш ёфтааст ва он нишон медиҳад, ки соҳаи паррандапарварӣ дар ин давра рушд ёфтааст.

Дар самти анборҳои барои нигоҳубини картошка, сабзавот ва мева нишондиҳандаҳо хеле мусбат ба назар мерасанд. Дар соли 2023, Тоҷикистон ба 2,3 ҳазор тонна иқтидори анборӣ барои ин мақсадҳо расид, ки ба рушди самти кишоварзӣ ва афзоиши истеҳсолоти кишоварзӣ таъсири мусбат мерасонад. Ҳар сол эҳёи анборҳо ва иқтидорҳо барои захира кардани маҳсулот ба паст шудани талафоти кишоварзӣ ва беҳтар шудани захираҳои молӣ кумак мекунад.

Бо вучуди он ки баъзе таҳаввулоти мусбат барои таъсиси иқтидорҳои

истеҳсолии кишоварзӣ дар солҳои охир ба назар мерасанд, дар ҷадвал нишон дода мешавад, ки баъзе инфрасохторҳо, аз ҷумла анборҳои механиконидашуда барои нигоҳ доштани нурҳои минералӣ, дар солҳои 2019 то соли 2023 истифода намешуданд. Бо назардошти ин, бояд барои афзоиш ва таҷдиди инфрасохтор ва ба қор андохтани иқтидорҳои муосир дар соҳаҳои агросаноатӣ қорҳои муассир ва замонсозӣ амалӣ шавад.

Таҳлилҳои ин ҷадвал нишон медиҳанд, ки соҳаи кишоварзӣ дар Тоҷикистон, ҳарчанд дар баъзе бахшҳо камбудии муайян вуҷуд доранд, вале раванди эҳёи иқтидорҳои истеҳсоли ва дар ҷалби сармоя барои пешрафтаи инфрасохторӣ кишоварзӣ ҷиддӣ қор мешаванд.

Ҷадвали 2.4. - Нишондиҳандаҳои истифодаи заминҳои кишоварзӣ

НИШОНДИҲАНДАҶО	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Заминҳои кишт, ҳаз. га	3658,2	3669,4	3674,1	3673,6	3666,4	3668,9	3683,5
Майдони кишт, ҳаз. га	837,2	826,7	846,9	856,7	861,7	859,8	861,5
Аз ҷумла							
Зироати ғалладона	411,6	374,9	383,7	391,4	394,5	390,5	398,3
Зироатҳои техникӣ	203ч - -3,4	214,5	215,4	213,3	202,0	207,2	193,7
Пахта	174,0	185,8	185,6	185,4	173,7	181,5	166,3
Картошка	40,6	49,6	51,7	52,7	57,2	56,0	56,5
Сабзавот	59,7	68,2	67,0	70,4	71,2	69,9	73,4
Полезии озӯқавӣ	20,3	19,9	21,8	22,7	22,5	20,6	23,8
Зироати ҳӯроқи қорво	101,5	99,1	106,9	105,8	113,9	115,1	115,5
Ворид қардани нуриҳои минералӣ ба ҳисоби 1 га кишт, (ба ҳисоби 100 % моддаҳои ғизодиҳанда) кг.	133,8	124,2	141,8	136,9	140,4	152,2	63,6
Ворид қардани нуриҳои органикӣ ба ҳисоби 1 га кишт, тонн	2,4	2,3	4,1	3,7	2,6	3,9	3,9

Сарчашма: Кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе. 2024. Саҳ. 22-35.

Ҷи тавре аз ҷадвали 2.4. маълум гардида, аз соли 2018 то соли 2023 шумораи майдонҳои кишти қорхонаҳои кишоварзӣ ба 861,5 аз. гектар расидааст, яъне 24, ҳазор гектар зиёд гардидааст. Бевосита зиёдшавии майдони кишти зироатҳои кишоварзӣ, ҳамчунин беҳтар гардидани маданияти истифодабарии замин аз тарафи

корхонаҳои соҳа, зеро ки аз ҳисоби заминҳои бекористода, инчунин захираҳои дигар ба гардиши кишоварзӣ ворид гардонидан, муҳим аст. Албатта, ҳангоми самаранок истифодабарии захираҳо, нақши муҳимро коркарди зироати хӯроки чорво иҷро мекунад. Чуноне ки аз нишондиҳандаҳои ҷадвали мазкур бармеояд, таи солҳои 2017-2023 ҳаҷми зироатҳои хӯроки чорво аз 101,5 ба 115,5 га расидааст. Дар шароите, ки сиёсати давлатии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон баҳри худтаъминкунии озуқаворӣ, тавассути истеҳсоли маҳсулоти худии чорводорӣ ба роҳ монда шуааст, пас дар ин ҳолат афзоиши майдонҳо барои заминҳои зироатҳои хӯроки чорво бештар зиёд карда шавад, ба мақсад мувофиқ аст. “Ҷиҳати самаранок истифода намудани иқтидорҳои истеҳсолии соҳаи кишоварзӣ ба мутахидшавии хоҷагҳои хурд ба кооперативҳо, дарёфти шаклҳои рақобатпазири хоҷагидорӣ, кластерикунӣ ва усулҳои муосири идоракунии истенҳсолот шароити мусоид фароҳам оварда шавад” [109, с. 147]

“Дар вақти ҳозира аз худ кардани заминҳои нави обёришаванда дар мамлакат бисёр маҳдуд аст. Барои аз худ кардани заминҳои нави обёришаванда ва дар гардиши хоҷагидорӣҳои интенсивӣ ворид кардани заминҳои нав танҳо бо ёрии воситаҳои нави техникии обёрикунанда мумкин мешавад. Барои ин дар заминаи сохтани иншоотҳои азими энергетикӣ обӣ нақбҳои обгузари ҳаҷман ва дарозиашон калон сохта мешаванд, ки бо ёрии насосҳои обкаш маҷрои дарёҳо ба танзим дароварда шуда онҳо барои обёрикунии заминҳои нав истифода карда мешаванд. Бо ин восита барои минбаъда васеъ кардани истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ дар заминҳои нави мамлакат имконияти даркорӣ сохта мешаванд” [112, с. 192].

Музди маоши кормандони соҳаи кишоварзӣ нисбат ба дигар соҳаҳои иқтисодиёт, хусусан саноат ва сохтмон, дар сатҳи паст қарор дорад. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки соли 2023 музди миёнаи маоши кормандони ин соҳаи саноат 181,2% ва кормандони соҳаи сохтмон 149,2% нисбат ба миёнаи музди маоши ҷумҳурӣ зиёд буда, ба ин васила нишон медиҳад, ки кормандони ин соҳаҳо имкониятҳои бештар ва музди маоши баландтар доранд [56, с. 134]. Вале дар муқоиса кормандони соҳаи кишоварзӣ танҳо 40,3% музди меҳнатӣ миёнаи кишвар

рост меояд, ин нишон медиҳад, ки сатҳи иқтисодии кормандони соҳаи кишоварзӣ нисбат ба дигар соҳаҳо паст аст. Ин вазъият метавонад натиҷаи камбудии инфрасохторӣ, сармоягузори паст, истифодаи таҷҳизоти кӯҳна ва паст будани рақобатпазирии соҳа бошад. Паст будани музди маош дар кишоварзӣ на танҳо таъсири манфӣ ба равандҳои истеҳсоли мегузорад, балки метавонад ба камшавии рӯҳбаландӣ ва сатҳи меҳнати кормандон, инчунин ба мушкилоти бештар дар рушди соҳаи кишоварзӣ боис шавад (ҷадв. 2.5).

Ҷадвали 2.5. - Нишондиҳандаҳои истифодаи захираҳои кадрӣ корхонаҳои кишоварзӣ

Нишондиҳандаҳо	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Шумораи миёнаи солонаи машғулбудагон дар иқтисодиёт аз рӯи соҳаҳо, ҳаз. одам. Ҳамагӣ дар иқтисодиёт	2407,0	2426	2463,4	2506,2	2533,2	2545,0	2625,0
Шумораи миёнаи солонаи машғулбудагон дар кишоварзӣ, ҳаз. одам.	1466,1	1481,9	1507,3	1525,6	1535,3	1608,8	1618,7
Шумораи миёнаи солонаи машғулбудагон дар кишоварзӣ нисбати шумораи миёнаи солонаи машғулбудагон дар иқтисодиёт аз рӯи соҳаҳо, %	60,9	61,0	61,2	60,9	60,6	63,2	61,7
Музди миёнаи меҳнати ҳармоҳаи номиналии пардохшудаи кормандони корхонаҳо ва ташкилотҳо аз рӯи намунаҳои фаъолияти иқтисодӣ, ҳамагӣ	1144,19	1233,82	1335,52	1393,78	1540,84	1760,29	2013,11
Музди меҳнати моҳонаи кормандони кишоварзӣ сомонӣ.	451,46	492,13	544,37	572,79	633,91	716,16	811,7
Таносуби музди меҳнати моҳонаи кормандони кишоварзӣ бо сатҳи миёнаи ҷумҳуриявӣ, %	39,4	39,8	40,7	41,0	41,1	40,6	40,3

Сарчашма: Омори солонаи Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе.- 2024. Саҳ. 13, 138-142, 210-211.

Ҷадвали 2.5 нишон медиҳад, ки дар соҳаи кишоварзӣ ҳамеша ҳиссаи назаррасеро дар шугли умумии иқтисодиёт доштанд. Аз соли 2017 то соли 2023 шумораи миёнаи солонаи кормандони кишоварзӣ аз 1466,1 ҳазор одам дар соли

2017 то 1618,7 ҳазор одам дар соли 2023 афзоиш ёфт, нишон медиҳад, ки соҳа бо афзоиши талабот барои кадрҳо ру ба ру аст. Ҳиссаи кормандони кишоварзӣ дар шуғли умумии кишвар дар муддати панҷ сол тақрибан 3%-и бештарро ташкил дод, ки нишон медиҳад кишоварзӣ ҳамчун соҳаи асосии иқтисодиёт дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аҳамияти зиёд дорад, дар ҳоле ки ҳиссаи ин соҳа дар шуғли умумӣ дар соли 2023 ба 61,7% расидааст.

Бо вучуди афзоиши кормандони соҳаи кишоварзӣ, музди меҳнати кормандони кишоварзӣ дар муқоиса бо миёнаи ҷумҳурӣ хеле паст боқӣ мемонад. Музди миёнаи меҳнати кормандони кишоварзӣ дар соли 2023 811,7 сомонӣ ташкил дода, дар муқоиса бо музди миёнаи меҳнати ҷумҳурӣ ки 2013,11 сомонӣ аст, дар сатҳи 40,6% қарор дорад. Дар ин ҳолат мушоҳида мешавад, ки коргарон дар соҳаи кишоварзӣ маоши пастӣ ба миқдори назаррас дар муқоиса бо дигар соҳаҳо мегиранд, ки ин ҳолат метавонад ба самаранокии истеҳсолот таъсир расонад.

Сохтмони мактабҳо то соли 2023 нисбати соли 2017 5,3 фоиз кам шуд, танҳо дар солҳои 2021, 2022 афзоиши назаррасӣ шумораи ҷойҳои таълимӣ дар мактабҳои деҳот ба назар мерасад, аммо соли 2023 нисбат ба соли 2017 шумораи ҷойҳои муассисаҳои томактабӣ ба андозаи 104,2% зиёд гардид. Умуман зимнан сохтмони муассисаҳои томактабӣ амалан амалӣ гардид (ҷадвали. 2.6).

Ҷадвали 2.6. - Сохтмони объектҳои соҳаи иҷтимоӣ - мадании КАС-и Ҷумҳурии Тоҷикистон

Нишондиҳанда	Солҳо							Соли 2023 бо % нисбат ба соли 2017
	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	
Ба қор даровардан: Мактабҳои таҳсилоти умумӣ, (ҷои талаба)	20651	9655	21706	13534	27233	23252	19544	94,6
-муассисаҳои томактабӣ (ҷой)	1230	1296	1325	1700	2287	1282	1242	104,2
Беморхона ва муассисаҳои амбулаторию муолиҷавӣ (кат)	251	107	469	577	247	197	176	78%
Дармонгоҳҳо (қабул дар як баст)	311	260	1059	436	666	450	385	144,6
Клуб ва ХФ (адад)	815	789	776	785	774	772	750	94,5

Сарчашма: Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Тоҷикистон дар рақамҳо 2024.саҳ.180, 293-296.

Қадвали 2.6 нишон медиҳад, ки дар соҳаи иҷтимоӣ ва маданияи комплекси агросаноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон (КАС) дар давоми солҳои 2017-2023 як қатор омилҳо ва нуқтаҳои муҳим дар сохтмони объектҳо ба вучуд омадааст. Вақте ки ба таҳсилоти умумӣ назар меандозем, мебинем ки шумораи ҷойҳои муассисаҳои томактабӣ бо андозаи 104,2% афзоиш ёфтааст, ин нишон медиҳад, ки сатҳи сохта ба истифода додани муассисаҳои томактабӣ аз ҷониби бахши хусусӣ низ дар кишвар дар давраи мазкур назаррас буда, талабот ин гуна муассисаҳои томактабӣ бештар гардидааст.

Вақте ки ба соҳаи тиб нигоҳ мекунем, барои беморхона ва муассисаҳои амбулаторию муолиҷавӣ дар назар аст. Шумораи катҳо дар беморхонаҳо дар соли 2023 то 144,6% афзоиш ёфтааст, ки метавонад нишон диҳад, ки дар соҳаи тандурустӣ камбудиҳо ва мушкилоти дастрасӣ ба хадамоти тиббӣ вучуд доранд.

Дар соҳаи фарҳанг ва фаъолиятҳои иҷтимоӣ, клубҳо ва хонаи фароғат дар муддати солҳои 2017-2023 каме паст шуда, бо 94,5% дар соли 2023 ба 750 адад расид. Ин метавонад нишон диҳад, ки афзоиши талабот ба чунин муассисаҳо ё фаъолияти зиёди маданият ва фароғат дар кишвар дар равандҳои иқтисодӣ ва иҷтимоии нав дар ҳоли камшавӣ аст. Воситаҳои иҷтимоӣ ва маданияи кишвар низ бояд ба эҳтиёҷоти афзояндаи аҳоли мутобиқ карда шаванд, ки ин метавонад ба беҳтар шудани сифати зиндагии мардум таъсир расонад.

Фаъолияти комплекси агросаноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун яке аз соҳаҳои асосии иқтисодиёти кишвар барои рушди иқтисодӣ ва таъмини таъминот бо маҳсулоти ғизоӣ аҳамияти зиёд дорад. Бо вучуди афзоиши ҳаҷми маҳсулот ва муваффақиятҳо дар соҳаи кишоварзӣ, инчунин рушди иҷтимоии кишвар, соҳаи кишоварзӣ дар чандин самтҳо бо мушкилоти ҷиддӣ ру ба ру аст. Яке аз мушкилоти асосӣ дар соҳа ин паст будани музди меҳнат мебошад, ки дар муқоиса бо соҳаҳои дигар ба назар мерасад. Музди миёнаи кормандони кишоварзӣ дар соли 2023 ба 811,7 сомонӣ расид, ки дар

муқоиса бо саноат (181,2%) ва сохтмон (149,2%) хеле паст аст.

Ин пасти муз дар ҳолате, ки аксари аҳолии кишвар дар соҳаи кишоварзӣ кор мекунад, як монанди муҳим барои рушди устувори соҳа мебошад. Аз тарафи дигар, афзоиши шумораи кормандон дар соҳа дар тӯли солҳои ахир нишон медиҳад, ки соҳа аз нуқтаи назари шуғл аҳамияти худро нигоҳ медорад. Аммо, вазъи техника ва технология дар соҳаи кишоварзӣ бо мушкилоти зиёде ру ба ру аст. Аз ҷумла, як қисми техникаҳои кишоварзӣ фарсуда шудаанд, ки боиси коҳиш ёфтани самаранокии истеҳсолот мешавад.

Сохтмони объектҳои иҷтимоии соҳа низ дар давраи солҳои 2017-2022 нишондиҳандаи баъзе пешрафтҳо ва норасоиҳо мебошад. Афзоиши шумораи мактабҳо ва муассисаҳои томактабӣ нишон медиҳад, ки кишвари Тоҷикистон барои беҳтар кардани шароити таҳсил ва фароғат дар минтақаҳо кӯшиш мекунад. Вале дар бахшҳои тандурустӣ ва фарҳанг камбудиҳо дар сохтмон ва фаъолияти муассисаҳо ба назар мерасад. Тибқи омор, соҳаҳои иҷтимоӣ дар як қатор масъалаҳо ба пешрафт ноил шуда, баъзе минтақаҳо ба хидматрасонӣ беҳтар роҳ ёфтаанд.

Ҳамин тавр, таҳлилҳои рафти рушди КАС ва соҳаи кишоварзӣ дар Тоҷикистон нишон медиҳад, ки барои пешрафт ва устуворӣ дар соҳа, зарур аст ки кишвар ба беҳтар кардани шароити кории корхонаҳои кишоварзӣ, ҷалби сармоя ва такмил додани ҳолати техникии соҳа диққати бештар диҳад. Таҳлили оморӣ ва ҷамъабастии нишондиҳандаҳо нишон медиҳанд, ки рушди соҳа дар шиносии мушкилот ва қорорҳои муассир барои беҳтар кардани иқтисодӣ кишвар ва ҳалли масоили иҷтимоии кишоварзон асос меёбад.

2.2. Мушкилоти фаъолияти молиявӣ ва рушди корхонаҳои комплекси агросаноатӣ

Дар маҷмӯъ тараққиёти иқтисодиёти кишвар, ҳамчунин ноҳияҳои дотатсионӣ, ки аслан тамоюли аграри роҳ аст ва дар як сатҳи маълум, ки

бо фаъолияти инвеститсионӣ бо ҳадафи имконияти зиёд кардани манбаҳои худмаблағгузорӣ алоқаманд мебошанд дар назар дошта мешавад. Аз руи мавҷудияти сатҳи рушди равандҳои инвеститсионӣ дар КАС аз рӯи бисёр ҷиҳатҳои сатҳи бехатарии иқтисодии ноҳияҳо муайян мегардад.

Раванди инвеститсионӣ ҳамчун механизми барандаи маълумоти мақсаднок ва нақшаҳои амалкунандаи амалӣ аз руи бавучудоварии маблағгузориҳои инвеститсионӣ ва таъминоти натиҷаҳои додашудаи иқтисодию молиявӣ, истеҳсоли ва иҷтимоӣ баҳо дода мешавад».

Инкишофи равандҳои инвеститсионӣ дар КАС аз рӯи мақсад ва самаранок ҷой кардани истеҳсолот ва доираи хизматрасонӣ дар ноҳияҳо, фарқияти байни онҳо ва пеш аз ҳама аз рӯи сатҳи рушди субъектҳои хоҷагидорӣ, баланд кардани сатҳи рақобатпазирии корхонаҳо ва маҳсулоти онҳо дар бозори дохила ва беруна мусоидат мекунад.

Мисол, равандҳои мавҷудаи амалкунанда метавонад ба татбиқи ҳадафҳои рушди иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва минтақавӣ мусоидат намоянд ва дар натиҷа заминаи муҳим барои пешрафти ноҳияҳое гарданд, ки ба фаъолияти кишоварзӣ машғуланд.

Тасдиқ кардан мумкин аст, ки равандҳои сармоягузорӣ ҳамчун воситаи устуворкунандаи рушди минтақавӣ ба ҳисоб меравад. Дар алоқамандӣ бо ин муаммоҳои молиявии таъминоти ташкил ва рушди корхонаҳои КАС дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дида баромадан хеле зарур мебошад, аз он ҷумла масъалаҳои молиякунонии сармоягузорӣ дар сармояи асосӣ ва ғайра.

Сармоягузориҳо дар сармояи асосӣ маҷмӯи хароҷотҳоро дар бар мегиранд, ки ба ташкил, такрористеҳсол ва дарёфти воситаҳои асосӣ равона шудаанд: «... ба ин хароҷот, аз ҷумла корҳои сохтмони нав, васеъ намудани иншоот, таъмир ва таҷдиди техникии объектҳо, бунёди биноҳо, харидории мошинҳо ва таҷҳизот, васоити истеҳсоли барои марҳилаҳои асосии фаъолият, инчунин шинондани дарахтони бисёрсола ва дигар сармоягузориҳои марбут дохил мешаванд.» [82, с. 13].

Ба сармояи асосӣ хароҷотҳои тамоми намудҳои корҳои сохтмонӣ инҳо дохил мешаванд:

- хароҷотҳо барои васли таҷҳизотҳо, барои хариди таҷҳизотҳо, ки дар сметаи сохтмон қайд карда шудааст;

- барои бадаст овардани асбобҳои истеҳсоли ва инвентарҳои хоҷагидорӣ, ки ба смета дохил карда шудааст ва хароҷотҳо барои дигар корҳо;

- барои бадаст овардани мошин ва таҷҳизот, ки ба смета таалуқ надоранд.

Умуман дар ҷумхурии динамикаи мусбии инвестиция дар сармояи асосӣ ба назар мерасад ин дар соли 2023 нисбати соли 2018 сатҳи афзоиши сармоя 1,54 маротиба ро ташкил додааст.

Ҷадвали 2.7. - Сармоягузори ба сармояи асосӣ дар корхонаҳои ҳамаи шаклҳои моликият аз руи манбаҳои сармоягузори

Номгуи манбаҳои молиявӣ	Солҳо						С. 2023 нисбат ба соли 2018 бо %
	2018	2019	2020	2021	2022	2023	
Инвестицияҳо дар сармояи асосӣ, ҳаз. сомонӣ. Ҳамагӣ	13360963	12517755	11775554	15124915	16655197	20699840	1,54 маротиба
Аз онҳо: давлатӣ	6468778	6261429	5714344	6174206	6713901	7881156	21,8
Аз ҳисоби сармояҳои ҳуди ташқилотҳо	180651	191285	359684	476363	352139	128009	70,8
Маблағҳои бучетӣ	6288127	6261429	5701526	5697843	6361762	7753147	23,2

Сарчашма: маълумотҳои Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Сохтмон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе.- 2024. Саҳ. 16

Дар солҳои охир муносибатҳои байни давлатӣ ва ғайридавлатии манбаҳои сармоягузори сармояи асосии Ҷумҳурии Тоҷикистон (ҷадв. 2.7) ҳиссаи аввал барои пастишавӣ тамоюл дорад: «... ин пеш аз ҳама оқибатҳои иҷтимоӣ – иқтисодӣ дорад» [99, с. 125]. Ҳангоми гузариш ба муносибатҳои бозорӣ ин табиист.

Ҳаҷми сармоягузорӣ дар сармояи асосӣ ба соҳаҳои иқтисодиёт рағбона карда шуда, дар ҷадвали 2.8 нишон дода шудааст.

Ҷадвали 2.8. - Сармоягузорӣ дар сармояи асосӣ аз рӯи соҳаҳои иқтисодиёт бо нархҳои амалкунанда, ҳазор сомонӣ

Нишондиҳандаҳо	2018	2019	2020	2021	2022	2023	Соли 2022 нисбат ба соли 2017 бо %,
Ҳамагӣ	13360,9	12517,7	11775,5	15124,9	16655,2	20699,8	1,54 мар
Саноат	7974,2	6119,6	5683,5	5649,5	5732,1	8382,1	105,1
Аз ҷумла ба соҳаҳои истеҳсоли:							
Электрэнергетика	5592,7	4777,7	4791,5	4210,8	4950,8	5717,8	102,2
Саноати истихроҷи ангишт	-	-	72,2	166,8	201,0	185,0	-
Саноати газ	-	-	-	-	-	-	
Саноати кимиё ва нафт	0,4		-	-	-	-	
Саноати масолеҳи сохтмон	413,1		234,3		-	-	
Саноати сабук	68,8	31,3	218,6	946,2	-	175,3	2,54 мар.
Саноати ҳӯрокворӣ	619,7	-	328,0		-	-	
Саноати истихроҷи нафт	133,0	278,6	38,9	218,6	946,2	-	
Саноати металлҳои гаронбаҳо ва ҳӯла	1220,0	1032,1	-	2798,3	580,3	2304,0	1,88 мар.
Кишоварзӣ	23,2	33,2	12,7	15,3	104,5	126,3	5,44 мар.
Нақлиёт	1152,0	1049,3	1084,9	1612,2	1971,3	2912,2	2,5 мар.
Савдо	110,5	347,5	157,1	351,4	368,1	460,3	4,16 мар
Сохтмон	488,0	1754,5	2378,7	4261,7	4508,5	6367,7	13,04 мар
Ҳочагии коммуналӣ	15,6	175,0	105,1	1130,9	764,1	509,3	32,6 мар
Тандурустӣ	323,2	347,4	163,2	169,9	110,4	331,1	102,4
Маориф	500,7	659,8	386,0	469,2	2182,1	707,6	141,3

Сарчашма: маълумотҳои Омери солонии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омери назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе.-2024. Саҳ.296-297.

Таҳлилҳои ҷадвал нишон медиҳанд, ки дар соли 2023 сармоягузорӣ дар соҳаҳои зерини иқтисодиёт бештар истифода гардидааст: дар соҳаи саноат 8382,1 млн. сомонӣ ё 105,1 %, электрэнергетика – 5717,8 млн. сомонӣ ё 102,2% нақлиёт – 2912,2 млн. сомонӣ ё 2,5 маротиба аз ҳаҷми умумии сармоягузориҳои ҷумҳуриявиро ташкил медиҳад.

“Тоҷикистон ба кишвари камэнерҷӣ мансуб аст, аз ин рӯ нисбат ба дигар давлатҳои минтақаи Осиёи Марказӣ бештар ба масъалаи амнияти энергетикӣ аҳамият медиҳад. Ҷумҳурии мо захираҳои сӯзишвории карбогидратиҳо дар

миқдори кофӣ надорад. Барои кишвари мо афзалияти рақобатпазир ва табиӣ доштани захираҳои бойи обӣюэнергетикӣ мебошад, ки дар фаъолияти ҳаёти инсон нақши камтар аз маъданҳои карбогидрат ва захираҳои ангишт намебозанд” [100, с. 80].

Аз ин рӯ пастшавии сатҳи инвеститсия дар кишоварзӣ дар 1 сол ба ҳисоби миёна 2 % - ро ташкил медиҳад. Соҳаи кишоварзӣ бо мураккабии худ, ҳамчун соҳаи асосии КАС, яъне сармоягузорӣ ба ҳисоб меравад, лекин дар ҳаҷми хеле кам молиякунонӣ мешавад.

Агар дар маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ кишоварзӣ 18,7- 24,6 % - ро ташкил диҳад, аммо инвеститсия 0,1- 0,2 фоизи ҳаҷми сармоягузориҳои умумӣ ҷумҳуриявиро ташкил медиҳад, пас ин ҳақиқӣ мебошад.

Бинобар ин, сектори аграрӣ аз руи муносибатҳо бо дигар соҳаҳои иқтисодиёт дар ҳолати номувофиқ ҷойгир гардидааст.

Дар рафти солҳои ислоҳот ҳаҷми сармоягузориҳо дар сармояи асосии КАС аз руи тамоми манбаҳои молиякунонӣ 10 маротиба кам гардидааст.

Аз нуқтаи назар шакли сармоягузорӣ на фақат дар соҳа, инчунин дар соҳаҳои дигар мошинсозӣ дар кишоварзӣ, саноати кимиёвӣ, ки барои истеҳсолу коркарди нуриҳои минералӣ ва ҳамчунин дар корхонаҳои сохтмонӣ низ амалӣ мегардад.

Таҳлили сохторҳои сармоягузорӣ бо фондҳои асосӣ дар КАС аз рӯи манбаҳои молиякунонӣ нишон дод, ки асосан ин воситаҳои ғайрибюджетӣ аз он ҷумла воситаҳои худӣ ва қарзии корхона мебошад (ҷадв. 2.9).

Натиҷаҳои гузаронидани таҳлил нишон дод, ки манбаи асосии молиякунонии сохтмон дар КАС воситаи дохилаи корхона мебошад (истеҳлок ва ғайрида), ки зиёда аз 95 % - ро дар сохтори манбаҳои молиявӣ ташкил медиҳад. Ҳамчун қоида дар ҳисоб кардани истифодабарии фондҳои асосӣ, истеҳлок ба назар гирифта мешавад, вале барои он ки ғайрида истифода шавад ва тақриристеҳсолиӣ васеъ таъмин гардад, сармоягузориҳои нав ва афзоиши захираҳои истеҳсолиӣ низ муҳим аст.

Аз ин ру, ҳангоми доштани арзиши қафомонии мувозинат аз арзиши ҳақиқии онҳо, пас воситаҳои хурдашудаи корхона имконияти бавучуд омадани ҳатто

такрористехсолӣ оддии воситаҳои асосиро имкон намедихад. Манбаи дигари дохилии сармоягузорӣ ин Ҷоиди ба дастмадаи корхонаҳои соҳаи КАС ба ҳисоб меравад.

Ҷадвали 2.9. - Сохтори такрористехсоли сармоягузорӣ ба сармояи асосӣ дар объектҳои табиноти истеҳсоли ҶТ (бо нархҳои амалкунанда, млн. сомонӣ)

Нишондиҳандаҳо	2018	2019	2020	2021	2022	2023	Соли 2023 нисбат ба соли 2018 бо %, мар.
Маблағгузорӣ – ҳамагӣ	9259,9	7549,7	6938,3	7628,4	8848,6	11880,9	128,3
Аз ҷумла барои:							
Аз нав таҷҳизонии техникӣ ва азнавсозии корхонаҳои амалкунанда	587,0	791,8	1036,5	1745,3	2011,1	204,4	65,17
Васеъ намудани корхонаҳои амалкунанда	6,1	76,7	228,2	128,4	142,0	1350,3	221,3 (мар)
Сохтмони нав	7548,5	5871,1	5191,6	5234,9	6075,2	3029,5	59,8
Объектҳои ҷудогонаи кор- хонаҳои амалкунанда	1118,3	810,1	482,0	519,8	621,3	7296,7	6,5 (мар)

Сарчашма: маълумотҳои Агентии омили назди Президенти Ҷумҳрии Тоҷикистон. «Сохтмон дар Ҷумҳрии Тоҷикистон», 2024, саҳ. 19.

Ҷадвали 2.9 сохтори сармоягузорӣ ба сармояи асосӣ дар объектҳои табиноти истеҳсоли КАС дар Ҷумҳрии Тоҷикистон барои солҳои 2018-2023 нишон медиҳад. Дар ин ҷадвал, маблағгузориҳо ва сармоягузориҳо барои мақсадҳои мухталиф, ки ба такрористехсоли объектҳои истеҳсоли ва рушди соҳа равона шудаанд, бо нархҳои амалкунанда ва ба миллион сомонӣ оварда шудаанд.

Маблағгузориҳои умумии сармояи асосӣ дар маҷмӯъ дар толи солҳои 2018-2023 ба назар мерасад, ки афзоиш ёфтааст. Дар соли 2018 ҳаҷми маблағгузорӣ ба сармояи асосӣ ба 9259,9 млн сомонӣ расид, ки дар соли 2023 ин рақам ба 11880,9 млн сомонӣ расид, ки 128,3% афзоишро нишон медиҳад. Ин нишон медиҳад, ки дар маҷмӯъ сармоягузориҳои соҳа дар толи панҷ соли таҳлилӣ афзоиш ёфтааст, ҳарчанд ки соли 2019 сармоягузорӣ коҳиш ёфтааст.

Ба таври ҷудогона сармоягузориҳои навосии таҷҳизоти техникӣ ва азнавсозии корхонаҳои амалкунанда дар толи ин давра назаррас аст. Дар соли 2018 маблағгузорӣ барои таҷҳизоти техникӣ ва азнавсозии корхонаҳо 587,0 млн сомонӣ

буд, ки дар соли 2023 ба 204,4 млн сомонӣ расид.

Васеъ намудани корхонаҳои амалкунанда як бахши дигари муҳим дар сармоягузорию соҳа мебошад. Сармоягузорию ин бахш дар соли 2018 ба 6,1 млн сомонӣ буд, ки дар соли 2023 ба 1350,3 млн сомонӣ расид, ки ин нишондиҳанда 221,3 маротиба афзоиш ёфтааст. Ин нишон медиҳад, ки афзоиши сармоягузорию барои васеъ кардани корхонаҳо ҳамчунин аҳамияти баланд доштааст.

Дар бахши сохтмони нав сармоягузорию зиёдтар инъикос ёфтааст. Дар соли 2018 барои сохтмонҳои нав 7548,5 млн сомонӣ сармоягузорӣ шуда буд, ки дар соли 2023 ин рақам ба 3029,5 млн сомонӣ расида, 59,8% афзоиш ёфтааст. Ин нишон медиҳад, ки як қисми асосии сармоягузорию дар соҳаи кишоварзӣ барои сохтмонҳои нав равона шуда буд.

Ниҳоят объектҳои ҷудогонаи корхонаҳои амалкунанда бо сармоягузорию ками назаррас ки дар соли 2018 1118,3 млн сомонӣ ва дар соли 2023 ба 7296,7 млн сомонӣ баробар шуд, яъне ба андозаи 6,5 маротиба афзоиш ёфтааст.

Ҳамин тавр дар маҷмӯъ сармоягузорӣ ба соҳаи истеҳсолот дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар гули солҳои 2018-2023 бо таъсиси объектҳои нав ва такрористеҳсол кардани корхонаҳои амалкунанда афзоиш ёфтааст. Ин ташаббусҳо кӯмак мекунанд, ки ба муваффақияти соҳаи кишоварзӣ ва агросаноатӣ дар мамлакат мусоидат намоянд.

Норасоии миқдори воситаҳои корхона, ки аз натиҷаи даромади ғайрифискалӣ шудааст, ҳамчунин паст гардидани ҳаҷми зарурии маблағгузорию сармоя ба хурдашавии фондҳои асосӣ оварда мерасонад. Бинобар ҳамин на танҳо васеъкунӣ, балки такрористеҳсоли оддӣ фондҳои асосӣ қисми зиёди хоҷагӣҳо бо захираҳои худ дар ба вучуд овардани онҳо, айни замон қобилият надорад.

Ҳаҷми сармоягузорӣ ба сармояи асосии соҳаи КАС маблағҳоеро дарбар гирифтааст, ки дар соҳа, ба рушди муассисаҳои илмӣ- таҳқиқотӣ, озуқаворӣ, саноати орду ярма ва хӯроки чорво, хоҷагии ҷангал, барои рушди заминҳои истеҳсолии саноати сохтмонию ташкилотҳо, ки ба соҳаҳои кишоварзӣ хизмат мерасонанд, барои сохтмони объектҳои таъиноти манзилию шаҳрвандии корхонаву ташкилотҳои бахши аграрӣ, аз ҷумла барои сохтмони манзилҳои кооперативӣ ва

инфиродро, инчунин барои сармоягузори равона карда шудаанд.

“Барои рушди минбаъдаи ислохоти замин зарур аст, ки таҳқиқот дар самтҳои ҳуқуқӣ, иқтисодӣ ва ташкилию техникӣ амиқтар гардонида шаванд. Масъалаҳои марбут ба танзими замин, кадастри замин ва мониторинги замин, инчунин механизми гузариш ба истифодаи пулакии замин, мутобиқсозии онҳо ба шароити нави хоҷагидорӣ ва ташаққули низоми самараноки истифодаи замин барои шароити мушаххаси Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳқиқ ва асосноккунии ҷиддитарро талаб мекунанд. Бо вучуди ин, иқтисоди миллии кишвар таҷрибаи кофии худиро надошт, бинобар ин омӯзиши таҷрибаи рушди муносибатҳои замин дар кишварҳои дорои иқтисоди бозорӣ оғоз гардид” [114, с. 84].

Чунин манбаи маблағгузориҳо ба сармояи асосии КАС ҳамчун қарзҳои банкҳо мебошад ва пас дар ин ҷо тамоюли мусбиро қайд кардан лозим аст.

Ҷадвали 2.10. - Ба истифода додани фондҳои асосӣ ва сармоягузори дар соҳаи кишоварзӣ (бо нархҳои амалкунанда, ҳазор сомонӣ)

	2018	2019	2020	2021	2022	2023	Соли 2023 нисбат ба соли 2018 бо %, мар.
Фондҳои асосӣ бақорандохта шудаанд	52257	13449	11674	8414	25822	93378	1,78 мар
Аз он ҷумла аз рӯи иншоотҳои истеҳсоли	52257	13449	11674	8414	25822	93378	1,78 мар
Маблағгузори ба сармояи асосӣ	23127	33208	12729	15267	104518	114905	4,96 мар
Аз он ҷумла аз рӯи иншоотҳои истеҳсоли	23127	33208	12729	15267	104518	114339	4,94 мар

Сарчашма: маълумотҳои Агенсии омили назди Президенти Ҷумҳрии Тоҷикистон. «Соҳтмон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон», 2024, саҳ.24.

Ҷадвали 2.10 вазъи истифодаи фондҳои асосӣ ва сармоягузори соҳаи кишоварзиро дар солҳои 2018-2023 нишон медиҳад. Дар ҷадвал маълумоти молиявӣ барои солҳои гуногун дар бораи фондҳои асосӣ сармоягузориҳои соҳаи кишоварзӣ, ки бо нархҳои амалкунанда ба ҳазор сомонӣ дарҷ шудаанд, оварда шудааст.

Ба таври умум фондҳои асосии бахш дар соли 2018 ба 52257 ҳазор сомони расида буданд, аммо аз он замон камшавии назаррас ба назар мерасад ва дар соли 2023 ин маблағҳо ба 93378 ҳазор сомони расид, ки он ба андозаи 1,78 маротиба зиёдшавиро нишон медиҳад. Ин нишон медиҳад, ки ҳар сол дар маҷмӯъ ба истифода додани фондҳои асосӣ дар соҳаи кишоварзӣ барои як муддат афзоиш ёфтааст.

Маблағгузори ба сармояи асосӣ дар тамоми давраи таҳлил низ нисбатан тағйир ёфтааст. Дар соли 2018 сармоягузори ба сармояи асосӣ 23127 ҳазор сомони буд, ки дар солҳои баъдӣ камшавии назаррас нишон дода мешавад. Барои намуна дар соли 2020 ин рақам ба 12729 ҳазор сомони паст гардид, ки кам шудани сармоягузориҳо дар ин соҳа нишон медиҳад. Аммо дар соли 2023 сармоягузори ба сармояи асосӣ 114905 ҳазор сомони расида, нисбат ба соли 2018 ба андозаи 4,96 маротиба афзоиш ёфтааст.

Қадвал нишон медиҳад, ки сармоягузориҳо ва истифодаи фондҳои асосӣ дар соҳаи кишоварзӣ дар тӯли солҳои охир ҳарчанд ба як муддат кам шудааст, вале дар маҷмӯъ дар муқоиса ба соли 2018 дар соли 2023 афзоиш ёфтааст. Агарчи ин афзоиш ба назар мерасад, аммо сатҳи камшавии сармоягузориҳо дар баъзе солҳои миёнаи давра, хусусан дар соли 2020 хатарнок аст.

Аз ҳама муҳимтар, нишондиҳандаи сармоягузориҳои иншоотҳои истеҳсоли дар дурустии нишондиҳандаҳои афзоиш таъсир мерасонад. Маблағгузориҳо дар соҳаи иншоотҳои истеҳсоли низ аз 52257 ҳазор сомони дар соли 2018 ба 93378 ҳазор сомони дар соли 2023 афзоиш ёфтааст. Ин нишон медиҳад, ки гарчанде ба ҳар ҳол ба соҳаи кишоварзӣ маблағгузориҳо афзоиш ёфта бошад ҳам, мушкилот ва эҳтиёҷоти бештар дар сармоягузориҳои истеҳсоли идома доранд.

Чадвали 2.11. - Тақсимои сармоягузорӣ ба сармояи асосии маҷмӯи кишоварзӣ аз ҳисоби манбаъҳои сармоягузорӣ (бо нархҳои амалкунанда, ҳазор сомонӣ)

Номгӯй	2018	2019	2020	2021	2022	2023	Соли 2023 нисбат ба соли 2018 бо %, (маротиба)
Ҳамагӣ	23127	33208	12729	15267	104518	114905	4,96 мар
Аз он ҷумла							
Давлатӣ	16150	17130	-	-	-	-	-
Ҷамъиятҳои саҳомӣ	-	-	-	127	357	-	-
Ҳочагҳои деҳқонӣ	5971	15535	7088	11729	98840	114606	19,2 мар.
Аҳолий	-	-	-	-	-		-
Тоҷикматлубот	-	-	-	-	-		-
Дигарҳо	1006	543	5641	3411	5321	299	- 70,2

Сарчашма: маълумоти Агенсии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Сохтмон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе.- 2024. Саҳ. 25.

Чадвали 2.11 ба тақсимои сармоягузориҳо ба сармояи асосии маҷмӯи кишоварзӣ аз манбаъҳои мухталиф, бо нархҳои амалкунанда ва ба ҳазор сомонӣ дар солҳои 2018-2023 ишора мекунад. Дар ин чадвал манбаҳои сармоягузорӣ ва ҳиссагии онҳо дар сармоягузориҳои соҳаи кишоварзӣ дар давоми солҳои таҳлилшуда нишон дода шудаанд.

Ҳамагӣ сармоягузорӣ дар соҳаи кишоварзӣ дар соли 2018 ба 23127 ҳазор сомонӣ расида, аммо дар солҳои минбаъда камшавии назаррасро нишон медиҳад. Дар соли 2020 сармоягузорӣ ба сармояи асосии соҳаи кишоварзӣ ба 12,729 ҳазор сомонӣ паст меравад, ки ин нишон медиҳад ки дар соли мазкур манбаҳои сармоягузорӣ кам гардида буданд. Аммо дар соли 2023 сармоягузорӣ боз ба 114905 ҳазор сомонӣ мерасад, ки нисбат ба соли 2018 ба андозаи 4,96 маротиба афзоишро нишон медиҳад.

Манбаъҳои сармоягузорӣ дар чадвал муфассал нишон дода шудаанд. Сармоягузориҳои давлатии ба соҳаи истеҳсолот дар тӯли ин давра назаррас набуданд, зеро дар чадвал мавҷуд набудани нишододи сармояи давлатӣ дар баъзе солҳо, аз ҷумла баъд аз соли 2019, ин вазъро нишон медиҳад. Дар соли 2019 сармоягузорӣ аз тарафи давлат ба 17130 ҳазор сомонӣ расида буд, ки баъд аз он

барои ду соли дигар кам шуд.

Баръакс хоҷагиҳои деҳқонӣ дар соҳаи кишоварзӣ сармоягузориҳои назаррасеро анҷом доданд. Дар соли 2018 сармоягузориҳои хоҷагиҳои деҳқонӣ 5971 ҳазор сомонӣ буданд, ки дар солҳои минбаъда афзоиш ёфта, дар соли 2023 ба 114606 ҳазор сомонӣ расида, ин нишон медиҳад ки хоҷагиҳои деҳқонӣ нақши муҳим дар сармоягузорӣ ба соҳаи кишоварзӣ доштаанд. Соли 2023 сармоягузориҳои хоҷагиҳои деҳқонӣ нисбат ба соли 2018 -19,2 маротиба афзоиш ёфтааст.

Дар ҷадвал ба сармоягузориҳои аз манбаҳои дигар низ ишора мешавад. Сармоягузориҳо аз манбаҳои дигар, ки дар се соли охири таҳлилӣ, хеле кам шудаанд. Масалан, дар соли 2023 сармоягузорӣ аз манбаҳои «дигарҳо» ба 299 ҳазор сомонӣ расида, нишондиҳандаи манфии 70,2%-ро дар муқоиса бо соли 2018 дошт.

Дар айни замон ҳиссаи сармоягузориҳои давлатӣ ба сармояи асосии КАС тамоюли пастшавӣ дорад. Аз ин ру, дар асоси ҳал кардани масъалаҳои таъмини молиявии сармоягузориҳо ба фондҳои асосии корхонаҳои КАС, ҳаминро зарур шуморидан лозим аст, ки танҳо бо қувваи агроистехсол ва корхонаҳои коркарди маҳсулоти онҳо ин масъала ҳалли худро намеёбад. Ғайр аз ин табиат низ ба кишоварзӣ таъсири худро мерасонад. Инчунин дар алоқамандӣ қайд кардан зарур аст, ки дар муқоиса бо дигар соҳаҳо нақши давлат дар рушди сармояи КАС хеле муҳим буда, рушди он бе дастгирии давлатӣ номумкин мебошад.

Ҳангоми таҳлили соҳаи кишоварзӣ дар якҷоягӣ бо дигар соҳаҳо қайд кардан зарур аст, танзими давлатӣ дар ташкили КАС ҳамчун асоси беҳатарии озуқавории мамлакат, пурра мувофиқи мақсад мебошад. Дар асоси сармоягузориҳо ҳар як ҷои корӣ дар кишоварзӣ ва соҳаҳои гуногун ташкил карда шудааст. Сохтори ҳаракатдиҳанда дар молиякунонии сектори аграрӣ дигаруниҳоро аз соҳаи таҷҳизотсозӣ сар карда, бо тичорати бозорӣ анҷом ёбаданда, ҷалб менамояд.

Нақши муҳимро таъминоти дастгирии рушди соҳаи кишоварзӣ мувофиқи моддаи 15 боби 4 «Қонуни ҚТ» «Дар бораи молияи ҚТ аз 14.05.2016 с., таҳти №1316 бевосита аз тарафи субъектҳои ҚТ иҷро мегардад» [1].

Аз қонуни мазкур бармеояд, ки асоси ҳуқуқӣ, равандҳои ташкилӣ идоракунии дар молияи давлатӣ, ба низом даровардани буҷет, гурӯҳбандӣ намудани он, таҳияю

ташаккул, тақсимогу истифодабарии маблағҳои марказонидашудаи пулиро маълум, муносибати молиявӣ миёни буҷетро танзим карда, мавқеъ дар идоракунии давлатӣ, мақомоти маҳаллӣ, ҳамчунин иштирокчиёни дигари равандҳои таҳияи буҷет, баррасӣ намудани лоиҳаи буҷет, таҳия, тасдиқи ҳисоботҳову назорати иҷроиши амалии онро муайян менамоянд.

Нақши асосии органҳои давлатии идоракунӣ ҳангоми ҳалли он масъала, маслиҳатдиҳӣ, ёрии методӣ ба органҳои маҳаллии идоракунӣ, ки бо муносибатҳои буҷетӣ дар ҳалли ин масъала алоқаманд мебошад, асос меёбад.

Аз ин ру, дар сохтори сармоягузорӣ ба сармояи асосии КАС ҳиссаи воситаҳои пулӣ аз буҷети ҷумҳуриявӣ на камтар аз 1% маблағгузорӣ карда мешавад.

Таваккуф дар иҷрои буҷет дар як чанд солҳои охир дар нақшаи тағйирёбӣ байни доираи норасоӣ ва камбудихо номуштаҳкам ба ҳисоб меравад.

Таъсири зиёд ба натиҷаҳои иҷрои таваккуфкунии ҚТ дар усули хароҷоти он тағйир ёфт. Айни замон дар сохтори тақсимоги хароҷоти буҷети Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳиссаи воситаҳое, ки ба рушди соҳаҳои КАС равона карда шудааст, ниҳоят кам мебошад.

Сатҳи вобастагӣ аз воситаҳое, ки аз тарафи муносибатҳои буҷетӣ ба даст омадааст, (ҳиссаи) дар қисмати даромад хеле баланд (зиёд) аст: аҳамияти (хеле кам) на он қадар муҳим дошта, ки ба соли 2011- 27%- ро ташкил медиҳад, тааллуқ дорад.

Лекин аҳамияти зиёд ин дар солҳои 2015- 2016 буда, қариб ба 50% баробар аст. Дар ин маврид Ҷумҳурии Тоҷикистон дорои тамоми роҳҳои махсус мебошад:

- 1) Вобастагии зиёд доштан аз буҷети давлатӣ.
- 2) Мавқеи буҷетӣ ҷумҳуриро дар қисми хароҷоти он муайян кардан, (қисми хароҷоти буҷет бо суръати хеле баланд назар ба ҳаҷми манбаъҳои худии даромадҳои дохилшуда).
- 3) Номуштаҳкамии мувозинати молиявӣ.

Вобастагии он маблағҳое, ки аз буҷет дохил мешаванд ба ноҳияҳои ҷумҳурӣ аҳамияти ҳудудии махсус дорад. Дар бисёри ноҳияҳои ҷумҳурӣ аз рӯи натиҷаҳои соли 2018 ҳиссаи воситаҳои худӣ дар доираи даромад 20% камтарро ташкил дод,

яъне ноҳияҳо аз 80% зиёдтар аз буҷети ҷумҳуриявӣ маблағ ҷудо кардан ва дигар ёри молиявӣ вобастагӣ доранд. Ҳамаи ноҳияҳо қайд карда нашудаанд, ки яъне 50% онҳо ба расмӣ дароварда шудааст. Ин ғайри қобилият будани ҳокимияти органҳои маҳаллиро нишон медиҳад, ки онҳо бояд ҳаҷми зурурии воситаҳои молиявиро барои маблағгузорӣ кардани талаботҳои ҷорӣ худӣ ташкил намоёнд.

Бинобар ҳамин муқоиса кардани ҳиссаи ёри молиявӣ аз тарафи буҷет ба ҳисоби миёна 50 % -ро ташкил дода, дар ноҳияҳо он ба 79 % баробар аст.

Таҳлилҳо нишон доданд, ки асосан тафовут дар ҳаҷми сармоягузорӣ ба сармояи асосии соҳаҳои КАС ҳамчун натиҷа зиёд шуда истодааст, ки ин дар рушди ноҳияҳо ва шаҳрҳои ҷумҳурӣ амалӣ шуда истодааст. (Ҷадвали 2.12).

Ҷадвали 2.12.- Сармоягузорӣ ба сармояи асосӣ бо нархҳои амалкунанда, млн. сомонӣ)

Номи	2018	2019	2020	2021	2022	2023	Соли 2023 нисбат ба соли 2018 бо %, маротиба
Дар ҷумҳурӣ, ҳамагӣ	13361,0	12517,8	11775,5	15124,9	16655,2	20699,8	1,54 мар
Вилояти Суғд	1514,8	1736,0	1321,5	1793,6	2594,1	3728,6	2,46 мар
Вилояти Хатлон	2802,6	2623,0	2404,9	3840,1	3283,1	2978,7	106,2
ВМКБ	519,2	257,4	368,2	508,8	621,9	1256,7	2,42 мар
ш. Душанбе	2829,0	3234,9	3275,8	4736,1	4768,0	5477,4	1,93 мар
НТҚ	5695,4	4666,5	4405,2	4246,3	5387,4	7258,4	1,27 мар

Сарчашма: маълумотҳои Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Сохтмон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе. - 2024. Саҳ. 37-40.

Таҳлили сохтори сармоягузорӣ ба сармояи асосӣ нишон дод, ки қисми асосии сармоягузорӣ ба Ноҳияҳои Тобеи Ҷумҳурӣ ва вилояти Хатлон рост меояд (аз ҳаҷми умумии сармоягузорӣ дар соли 2023 ки нисбат ба давраи соли 2018 ба андозаи 1,27 маротиба ва 106,2 %), зиёд гардид ғайр аз ин соли 2023 тамоюли мусбии (мустаҳкамӣ) устувории онҳо аз ҳисоби воситаҳо назорат гардида ва аз тарафи буҷетӣ давлатӣ маблағгузорӣ шуд.

Чӣ тавре, ки тадқиқотҳо нишон додаанд дар соли 2023 ҳиссаи сармоягузорӣ

ба сармоя асосии шаҳри Душанбе, ки аз ҳисоби буҷети ҷумҳурӣ маблағгузорӣ мешавад, бештар яъне 28,6 % мушоҳида карда мешавад.

Дар ноҳияҳои вилояти Суғд ва ВМКБ ҳаҷми сармоягузорӣ ба сармояи асосӣ чунин мебошад (дар соли 2023 мутаносибан 2,46 ва 2,42 маротиба зиёдшавӣ). “Нишондиҳандаҳои баланди соҳаи зироаткорӣ ва чорводорӣ дар хоҷагиҳои деҳқонии вилояти Суғд натиҷаи ислоҳоти иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон буд, ки боиси якбора коҳиш ёфтани ҳаҷми истеҳсоли корхонаҳои калони кишоварзии минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон гардид” [103, с. 94].

Аз ин лиҳоз, сармояи асосии дар ноҳияҳо ва вилоятҳо нишон дода шуда, асосан аз буҷети давлатии ҚТ дохил мешавад (ворид мегардад). Аз ин рӯ, қисми асосии захираҳои молиявӣ ба ноҳияҳо рост меояд, ки дар онҳо ташаккули соҳаи агросаноатӣ ҷой карда шудааст. Рушди соҳаи сармоягузори КАС аз равандҳои бӯҳронӣ ва молиявӣ вобастагӣ дорад.

Дар динамикаи мусбии сармоягузорӣ ба сармояи асосии ҚТ камшавии маблағгузори сармоягузориҳои сармояи асосии КАС ҷои худро дорад.

Дар қатори инҳо кам намудани буҷети давлатии ҚТ аз такрористеҳсоли фондҳои асосии КАС дарк карда мешавад, ки оиди ин ҳамчун сохтори сармоягузорӣ, ба монанди ҳаҷми маблағгузорикунонӣ шаҳодат медиҳад.

Ин ҷо дар мавриди бӯҳрон ва аз он баромадан, нақши иштироки давлат дар ин равандҳо муҳим буда, алоқамандии калон дорад.

Аз таҷрибаҳои ҷаҳонӣ маълум аст, ки рушди устуворӣ корхонаҳои комплекси агросаноатиро дар сатҳи зарурӣ на танҳо бо маблағҳои худӣ, балки бе дастгирии давлатӣ тасаввур кардан ғайри имкон мебошад, чунки омилҳои махсусе вучуд доранд ба соҳа таъсир мерасонад: «...дар чунин маврид, яъне шароити тезу тунди бӯҳрон, бояд давлат дар такрористеҳсоли сармоягузориҳо ба роҳ монанд ва дар ҳамин ҳолати ноустувор тавонад, сатҳи тамоми маҷмӯро аз ҷиҳати иқтисодӣ таъмин намояд» [10, с. 26].

Ғайр аз ин бе дастгирии давлатӣ солҳои охир на он қадар дар сатҳи лозима ба ҷо оварда мешавад ва ҳамасола кам шуда истодааст. Ояндаи амалӣ дар рушд ва тақомули соҳаи сохтмон ҳамчун омилҳои муҳими ташаккули фонди асосии соҳаҳои

КАС дида мешаванд, ҳарчанд татбиқи он дар амал баъзе шубҳаҳо ва мушкилотро ба вучуд меорад. Ба сифати воситаҳои дастгирии давлатӣ дар ин ҳолати дучоршуда якчанд самтҳо дида баромада мешавад:

- дастгирии мустақими буҷети давлатии молистеҳсолкунандагони КАС, ки дар шакли (намуди) дотатсия ва ҷуброн, ки ба истеҳсолоти аз ҷиҳати стратеги муҳим пардохта мешавад: хоҷагиҳои хушзоткунанда, хоҷагиҳои тухмипарварӣ, ки дар асоси озмун барои иштирок кардан дар барномаҳо (ҷудо) интиҳоб гардидаанд;

- гузоштани сармояи бебозгашт, ки аз тарафи давлат барои истеҳсолоти ба он тааллуқ дошта, равона гардидааст, инчунин сохтмон ва таҷдиди системаи мелиоративӣ, объектҳои хоҷагиҳои об, рушди низоми маориф ва ғайра метавонанд дар асоси озмун барои субъектҳои хоҷагидор, ки дар барномаҳои давлатӣ иштирок мекунанд, пешниҳод мегардад, агар ин аз руи шароитҳо дар назар дошта шавад;

- гузоштани сармояи бо бозгашт, ки дар асоси озмун байни субъектҳои иштироккунандаи хоҷагиҳо, ки дар барномаҳои давлатӣ ҷой карда шудаанд;

- дигарҳо.

Дар гузариш ба муносибатҳои бозорӣ дастгирии молиявии давлатӣ асосан метавонад дар асоси бозгашт ба амал ояд, яъне ин маънои онро дорад, ки ҳатто байни корхонаҳои даромадноки КАС сармоягузориҳои давлатиро бояд корхонаҳое ба даст оранд, ки дорои самаравӣ баланди иқтисодии давомнок бошанд.

Сарфи назар аз таҳлилҳои молиявӣ доир ба таъмин, ташкилу рушди корхонаҳои комплекси агросаноатӣ маълум гардид, ки айни ҳол бештари корхонаҳои соҳа, инчунин мақомоти ҳокимияти маҳаллӣ ба таври зарурӣ бо дороиҳои захираҳои истеҳсоли таъмин ҳастанд.

Сатҳи баланди хурдашавии ҷисмонӣ ва маънавии объектҳои базаи моддӣ – техникӣ сармоягузориҳои калонро талаб мекунанд, ки корхона имконияти танҳо аз ҳисоби захираҳои худ ба вучуд овардани онҳоро надорад.

Бӯҳронӣ дар солҳои охир ба амал омада дар корхонаҳои КАС (вазифаи) масъалаи ҳавасмандгардонии ҷараёни гузаштани сармояҳо дар истеҳсолоти агросаноатиро бошиддат кард. Аз рӯи андешаи мо дар ин ҳолати бавучуд омада, корхонаҳои КАС аз ин бӯҳрон танҳо аз ҳисоби кластерикунонии воситаҳои

шарикони мақсадҳои якхела дошта, ки бо занҷираи технологӣ бо даст овардани маҳсулоти кишоварзӣ, имконияти баромадан дорад. Яке аз роҳҳои маблағгузорию истеҳсолоти соҳаи кишоварзӣ ба корхонаҳои ғоידаовар буда, паст кардани хароҷоти маҳсулот дар ғайолияти шарикӣ мавриди таъмини шароити дастгирии давлатӣ барои истеҳсолкунандагони мол тақозо менамояд ба назар мерасад.

Аҳамияти махсусро дар ин маврид масъалаҳои идоракунии стратегияи рушди корхонаҳои КАС дар асоси ташкил кардани кластеризасияи системаҳои агросаноатӣ ва якҷояшавии иштироккунандагон ҳангоми ба даст овардани маҳсулоти кишоварзӣ бо мақсади ҷалб кардани сармоягузориҳо метавонад ҳалли худро ёбад.

2.3. Арзёбии идоракунии стратегияи корхонаҳои комплекси агросаноатӣ дар шароити муносибатҳои бозорӣ

Арзёбии идоракунии стратегияи корхонаҳои комплекси агросаноатӣ дар шароити муносибатҳои бозорӣ як масъалаи муҳим ва ҳаётан аст, ки барои пешрафт ва устуворӣ дар ин соҳа зарур аст. Ин арзёбӣ бояд омилҳои гуногуни дохилию берунӣ, аз ҷумла талаботи бозор, рақобат сиёсат, технологӣ ва иқтисодӣ таҳлил карда шаванд. Муносибатҳо дар бозори агросаноатӣ пайваستا таҳаввул меёбанд, ки дар натиҷа таҳия ва арзёбии стратегияҳои идоракунӣ барои корхонаҳои агросаноатӣ талаботи баланд ва таҳлилҳои дақиқро ба миён меоранд.

Корхонаҳои комплекси агросаноатӣ ки ғайолиятҳои истеҳсолӣ, коркард ва фурӯши маҳсулоти кишоварзиро дар бар мегиранд, бояд бо мақсади баланд бардоштани самаранокии иқтисодӣ ва устувории рушди стратегӣ амал кунанд. Идоракунии стратегӣ ба раванди ташкил кардани нақшаҳо ва тадбирҳо барои расидан ба ҳадафҳои дарозмуддат, бо роҳи беҳтар кардани истифодаи захираҳо, коҳиш додани хатари иқтисодӣ ва мутобиқ шудан ба шиддати рақобат дар бозор равона аст.

Раванди таҳлил ва арзёбии идоракунии корхонаҳо дар шароити муносибатҳои бозорӣ барои эҷоди тарҳ ва тактикаҳои мувофиқ бояд як таҳлил на танҳо аз имкониятҳои дохилии корхона, балки бодикқат ба омилҳои берунӣ ҳам бошад. Ҳар

як стратегия бояд барои мувофиқат бо муҳити динамикӣ ва тағйирёбандаи бозор, ки бар асари таҳаввулоти ҷаҳонӣ, иқтисодӣ ва сиёсӣ ифода меёбад, таҳия гардад. Муносибатҳо бо шарикони тичорӣ, қонунгузориҳои давлатӣ, сиёсати кишоварзии давлат ва талаботи бозори маҳаллӣ ва ҷаҳонӣ аҳамияти асосӣ доранд.

Бо таваҷҷуҳ ба таҳаввулоти бозори ҷаҳонӣ ва маҳаллӣ, корхонаҳои агросаноатӣ бояд бо таҳлили дуруст ва мунтазам аз хатарҳо ва имкониятҳои дар бозор мавҷуд қарор дошта, стратегияи мувофиқро таҳия кунанд. Рақобат дар бозори агросаноатӣ хеле шиддат ёфтааст, ки ин ба ҳамкориҳо ва шарикӣ дар соҳа таъсир мерасонад. Корхонаҳо барои мутобикшавӣ бо таҳдидҳо ва истифодаи имкониятҳо, бояд барои истифодабарии технологияи инноватсионӣ ва омӯзиши бозорҳо талош намоянд. Илова бар ин, таҳаввулоти нархҳои маводи хоми агросаноатӣ, тағйирот дар сиёсати давлат ва тартиботи байналмилалӣ низ ба стратегияи идоракунии таъсир мерасонанд.

Дар шароити муосир, ба назар мерасад, ки корхонаҳои комплекси агросаноатӣ барои рақобатпазирӣ ва иқтидорҳои мутобикшавӣ бо бозор бештар таваҷҷуҳ доранд. Аз як тараф, рақобат дар бозори маҳсулот ва хидматҳо талаб мекунад, ки корхонаҳо барои беҳтар кардани сифат, истеҳсол ва хизматрасонӣ назаррас таҳия кунанд. Аз тарафи дигар мусоидат ба мукамалсозии раванди истеҳсол ва фурӯши маҳсулот дар баробари истифодаи технологияи муосир ва иқтисоди маъмул барои нигоҳ доштани мавқеи боэътимоди рақобатпазирӣ ва муҳити иҷтимоӣ ниёзманд зарур аст.

Талаботи бозор барои маҳсулоти кишварзӣ, хусусан маҳсулоти агросаноатӣ, ки дар муносиботи байналмилалӣ ва минтақавӣ қарор доранд, яке аз омилҳои муҳими таҳлил ва стратегияи идоракунии аст. Талабот ба маҳсулоти махсус дар бозорҳои ҷаҳонӣ ва маҳаллӣ, шароити иқлимӣ ва сиёсӣ, ҳолати иқтисодӣ ва дигар омилҳои фарогир метавонанд дар қарорҳои стратегӣ таъсир гузоранд. Маҳсулотҳо, ба монанди гандум, шир, гӯшт ва дигар маҳсулоти агросаноатӣ метавонанд бо нархи баланд ё паст бо таваҷҷуҳ ба сохтори талабот ва таъмин дар бозор фурӯхта шаванд.

Технология ва истифодаи инноватсияҳои нави истеҳсолӣ ва захирагузори дар

истеҳсол ва маркетинг барои корхонаҳои комплекси агросаноатӣ аҳамияти муҳим доранд. Истифодаи технологияи нав ва методҳои муосири истеҳсолот, ки бештар самаранок ва дарозмуддат мебошанд, на танҳо дар коҳиш додани хароҷот, балки дар беҳтар кардани сифати маҳсулот ва раванди истеҳсол низ кӯмак мекунад. Таъсири инноватсияҳо на танҳо ба фаъолияти дохилии корхона, балки ба робитаҳои молиявӣ ва рақобатпазирии онҳо дар бозор низ таъсир мерасонад.

“Афзалияти татбиқи сиёсати инноватсионӣ дар КАС, пеш аз ҳама бо фаъолияти илм ва ташкили инноватсия, инчунин татбиқи онҳо дар истеҳсолот, ташкил, такмилдиҳии фаъолияти инноватсионӣ дар сатҳҳои гуногуни идоракунии ва ташаккули механизми ташкилӣ-иқтисодии равандҳои инноватсионӣ алоқаманд мебошад” [108, с. 85].

“Фаъолияти инноватсионӣ дар ин раванд барои рушди зернизоми комплекси агросаноатӣ дар заминаи муносибатҳои ҳамгироӣ-иқтисодӣ самаранок хуб медиҳад. Вай дар марҳилаи муосир барои рушди иқтисодиёти минтақаҳои кишвар шартҳои муҳим ба ҳисоб меравад ва маҳз рушди воқеии раванди навҷорсозӣ дар минбаъда метавонад корхонаҳо, соҳаҳо, комплексҳо ва дар маҷмӯъ рушди устувори иқтисодиёти кишварро таъмин намояд” [28, с. 89].

Захираҳо ва имкониятҳои истеҳсоли, захираҳои молиявӣ, мавод ва кадрҳои баландихтисос дар ҳама марҳилаҳои фаъолияти корхонаҳо муҳиманд, арзёбии стратегӣ бояд ба истифодаи самаранокӣ ҳамаи ин захираҳо равона шуда, стратегияҳои идоракунии бояд таъриф кунанд, ки чӣ гуна ин захираҳо ба беҳбуди фаъолияти умумии корхона дар шароити муосир ва дар кутоҳмуддат ва дарозмуддат мусоидат хоҳанд кард.

Арзёбии идоракунии стратегияи корхонаҳои комплекси агросаноатӣ дар шароити бозорӣ барои нигоҳ доштани устуворӣ ва пешрафт дар тамоми ҷабҳаҳои корхонаҳо ва мутобиқшавӣ бо муҳити иқтисодӣ ва бозорҳо зарур аст. Интихоби стратегияҳои дуруст, бо ҳисоби таҳдидҳо ва имкониятҳо дар бозор, истифодаи самаранок аз захираҳо мавҷуд ва такмили таҷҳизот ва технологӣ метавонад ба дастовардҳои назаррас оварда, шароити рақобатпазирии корхонаҳоро тақвият бахшад.

Кишоварзӣ яке аз соҳаҳои муҳими хоҷагии халқи Тоҷикистон буда, дар иқтисодиёти мамлакат ҷой ва мавқеи хоса дорад: «... ҳиссаи маҳсулоти соҳаи кишоварзӣ дар маҷмӯи маҳсулоти минтақавӣ беш аз 24,6 %-ро ташкил медиҳад» [34, с. 15] (ҷадв. 2.13).

Ҷадвали 2.13. - Ҳиссаи бахшҳои истеҳсолии иқтисодиёти минтақаҳои ҷумҳурӣ бо %

Соҳаҳои иқтисодиёт	Солҳо						2023 нисбат ба соли 2018 бо %, маротиба
	2018	2019	2020	2021	2022	2023	
Саноат	21,2	21,2	23,1	23,8	23,5	16,2	76,5
Сохтмон	13,2	11,7	10,6	11,3	11,2	7,9	59,8
Кишоварзӣ	19,8	20,9	22,7	22,4	22,9	24,3	122,2
Савдо	12,8	13,6	12,7	13,2	13,6	14,9	116,4
Нақлиёт ва алоқа	8,0	7,9	6,4	5,3	5,1	9,1	113,7
Дигар намуди фаъолият	25,0	24,7	24,5	24,0	26,9	27,6	110,4

Сарчашма: маълумоти Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Тоҷикистон дар рақамҳо. Душанбе.- 2024. Саҳ. 92-93.

Арзёбии бахшҳои иқтисодиёт дар минтақаҳои ҷумҳурӣ дар тӯли солҳои 2018-2023 нишон медиҳад, ки соҳаҳои гуногун чӣ гуна ҳаҷми умумии истеҳсолот ва даромад тағйир ёфтаанд. Ҳиссаи бахшҳо бо фоиз дар ҳар як сол ва таҳлили тағйироти онҳо дар соли 2023 нисбат ба соли 2018 таҳлил шудааст. Тағйироти муҳими бахшҳои иқтисодӣ, ба монанди саноат, сохтмон, кишоварзӣ, савдо, нақлиёт ва алоқа ва дигар намуди фаъолият, эҳсос мешаванд, ки якҷанд омилҳои дохилӣ ва хориҷӣ метавонанд ба ин тағйиротҳо таъсир расонанд.

Дар соли 2023 ҳиссаи бахши саноат ба 16,2% расидааст, ки ин ба маънои коҳиш ёфтани ҳиссаи саноат ба андозаи 23,5% буд, коҳиш ёфтааст, ки ин натиҷаи 2,9 % коҳиш дар ду соли охир мебошад. Коҳиши ҳиссаи саноат метавонад ба сабабҳои гуногун рафт дошта бошад, аз ҷумла коҳиш дар сармоягузорӣ, таъсири пандемия ё тағйироти иқтисодӣ дар бозори ҷаҳонӣ. Бо вучуди коҳиш, саноат ҳанӯз ҳам бахши муҳими иқтисодиёт боқӣ мемонад, ки дар ин панҷ сол тадриҷан кам шудани ҳиссаи он метавонад ба таъсири иқтисодии глобалӣ ва маҳаллӣ вобаста бошад.

Баҳши сохтмон дар тули панҷ соли охир низ кам шудааст. Аз 13,2% дар соли 2018 ҳиссаи сохтмон дар соли 2023 ба 7,9 % расидааст. Ин коҳиш нишон медиҳад, ки соҳаи сохтмон дар муқоиса бо дигар бахшҳо коҳиш ёфтааст, ки метавонад ба якҷанд омилҳои иқтисодӣ ва техникӣ марбут бошад. Кам шудани талабот ба сохтмон дар баъзе минтақаҳо ва кам шудани сармоягузорӣ дар соҳаи инфрасохтор, инчунин таъсири низоми сиёсӣ ва иқтисодӣ дар кишварҳо, метавонад ба коҳиши ҳиссаи баҳши сохтмон таъсир гузоранд.

Дар муқоиса бо саноат ва сохтмон, баҳши кишоварзӣ дар ин панҷ сол рушд кардааст. Ҳиссаи кишоварзӣ аз 19,8% дар соли 2018 ба 24,3% дар соли 2023 расид, ки 122,2% бештар мебошад. Ин нишон медиҳад, ки баҳши кишоварзӣ ба баҳши стратегӣ табдил ёфтааст. Афзоиши ҳиссаи кишоварзӣ метавонад бо талаботи рӯзафзун барои маҳсулоти кишоварзӣ, бештар шудани технологияҳои истеҳсоли ва зиёд шудани сармоягузорӣ дар соҳа марбут бошад. Кишоварзӣ дар минтақаҳои зиёде як соҳаи асосӣ боқӣ мемонад, ки таъсири бузург ба иқтисодиёт ва таъминот дар бисёр кишварҳо ва минтақаҳо дорад.

Баҳши савдо дар ин панҷ сол афзоиш ёфтааст. Агар дар соли 2018 ҳиссаи савдо 12,8% бошад, пас дар соли 2023 ин ба 14,9% расидааст, ки 116,4 % расидааст. Афзоиши савдо метавонад бо рушди инфрасохтор, бештар шудани шароити тиҷоратӣ ва ҳамкориҳои бештар байни кишварҳо ва минтақаҳо марбут бошад. Баҳши савдо, ки ба тиҷорат ва амалиёти байналмиллалӣ вобаста аст, ба тавсеаи бозорҳо ва рушди соҳаҳои истеҳсоли дар минтақаҳо таъсири мусбат расонад. Ин афзоиш нишон медиҳад, ки савдо бо маводи хом ва маҳсулоти тайёр дар тӯли ин панҷ сол афзоиш ёфта, ин самт як баҳши рушдкунанда барои иқтисодиёт шудааст.

“Раванди ҳамоҳангсозии сиёсати саноатӣ аз рушди ҳамкориҳои саноатӣ бо сатҳи баррасии масъалаҳо фарқ мекунад ва ҳадафҳои васеътару дарозмуддат дорад, ки ба даст овардани таъсири синергетикӣ ва гирифтани бартариҳои стратегӣ дар рушди саноат равона шудаанд. Ин тавассути тағйир додани сиёсати саноатии давлатҳои узв бо роҳи ворид намудани субъектҳои наву, рушди субъектҳои мавҷуда ва ташаккули институтҳои наву, истифодаи ҳамоҳангшудаи абзорҳои, ки самаранокии ҳамкориро дар соҳаи кооператсияи саноатӣ зиёд намуда, хавфҳои ҷудошавиро

коҳиш медиҳанд, амалӣ мегардад». [20, с. 126]

Дар муқоиса бо бахшҳои дигар, баҳши нақлиёт ва алоқа дар ин панҷ сол коҳиш ёфтааст. Ҳиссаи нақлиёт ва алоқа аз 8,0% дар соли 2018 ба 9,1 % дар соли 2023 афзоиш шудааст, ки нишон медиҳад, ки ин бахш дар тули панҷ сол рушд кардааст. Сабабҳои ин афзоиш метавонанд бо афзоиши талабот ба хидматҳои нақлиёти дар баъзе минтақаҳо ва таъсири омилҳои иқтисодӣ ва илтимои марбут бошанд. Бо вуҷуди ин баҳши нақлиёт ва алоқа ҳанӯз ҳам як баҳши муҳими иқтисодиёт мебошад, ки барои рушди дигар бахшҳо аз ҷумла савдо ва саноат зарур аст.

Ҳиссаи дигар намуди фаъолият дар соли 2023 27,6 % шуд, ки 110,4% бештар аз соли 2018 аст. Ин нишон медиҳад, ки бахшҳои гуногуни дигар ки бо хидматрасонӣ ва соҳаҳои ғайримаводӣ марбутанд, дар иқтисодиёт рушд карда, ҳиссаи худро боқӣ мегузоранд, рушди ин бахшҳо метавонад ба соҳаҳои инноватсионӣ, хидматрасонии молӣ ва дигар намудҳои истеҳсолот вобаста бошад, ки дар маҷмӯъ таъсири мусбат ба рушди иқтисодӣ мерасонанд.

Дар маҷмӯъ таҳлили ин ҷадвал нишон медиҳад, ки соҳаҳои саноат ва сохтмон дар тули панҷ соли охир коҳиш ёфтаанд, дар ҳоле ки баҳши кишоварзӣ ва савдо рушд кардаанд. Кишоварзӣ бо таъсири афзоиши ҳиссаи худ ба баҳши муҳим ва стратегӣ барои иқтисодиёт табдил ёфтааст. Баҳши нақлиёт ва алоқа камтар рушд ёфтааст, дар ҳоле ки бахшҳои дигар намуди фаъолият ба инкишофи худ давом додаанд. Тағйироти муҳими ин соҳаҳо дар маҷмӯъ ба иқтисодиёти минтақаҳо ва ҷумҳурӣ таъсири калон мерасонад.

Фаъолияти як корманди кишоварзӣ: «...ҳатто дар давраи бӯҳрон на камтар аз 6 ҷойҳои кориро дар соҳаҳои иқтисодии ҷумҳурӣ дар маҷмӯъ таъмин менамояд» [105, с. 54].

Дар солҳои охир, дар натиҷаи нобаробарии назаррасӣ нархҳо байни маҳсулоти кишоварзӣ ва маҳсулоти саноатӣ, сатҳи дастгирии молиявии давлатӣ ба таври қобили мулоҳиза коҳиш ёфтааст. Илова бар ин, набудани кафолати бозори устувори фурӯш боис гардад, ки шаванд беш аз нисфи корхонаҳои кишоварзӣ ба ҳолати муфлисшавии ру ба ру шаванд (ҷадв. 2.14.).

Чадвали 2.14. - Ҳиссаи корхонаҳои муфлисшудаи соҳаҳои асосии ҷумҳурӣ

Номгӯи соҳаҳо	Солҳо						Соли 2023 нисбат ба соли 2000 бо %
	2000	2005	2010	2015	2018	2023	
Ҳамагӣ	54,3	42,9	51,0	53,0	47,4	46,8	-86,1
Саноат	49,7	47,4	55,7	58,8	56,5	55,3	111,2
Кишоварзӣ	82,4	53,8	67,8	63,2	48,5	48,6	-58,9
Сохтмон	33,3	34,8	36,2	38,7	44,4	44,9	134,8
Савдо ва хӯроки умум	57,9	36,7	48,0	29	26,2	26,1	-45,1

Сарчашма: маводҳои Кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Соли 2023.

Дар давраи солҳои 2000-2023 ҳиссаи корхонаҳои муфлисшудаи кишоварзӣ аз 82,4% то 48,6% кам, яъне 1,7 маротиба кам гардид. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки солҳои 1992- 1999 истеъсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ дар ҳолати ноговор қарор доштанд.

Дар соли 1995 аз 10 корхонаҳои кишоварзии ҷумҳурӣ 9-тои он муфлис ба ҳисоб мерафт.

Таҳлили чадвал нишон медиҳад, ки ҳиссаи корхонаҳои муфлисшуда дар соҳаҳои асосии иқтисодӣ ҷумҳурӣ дар давоми солҳои 2000-2023 тағйир ёфтааст. Ҳиссаи умумии корхонаҳои муфлисшуда, дар солҳои 2000 ва 2005 баланд буд, ки соли 2000 54,3% ва дар соли 2005 42,9% буд. Аммо дар тӯли сол баъдӣ, нишондиҳанда коҳиш ёфт ва дар соли 2023 ба 46,8 % расид. Бо вучуди кам шудани ҳиссаи умумии корхонаҳои муфлисшуда, дар бахшҳои алоҳида чунин тағйиротҳо метавонанд бо омилҳои гуногун, ба монанди таҳаввулоти иқтисодӣ ва сиёсӣ, вобаста бошанд.

Дар бахши саноат, ҳиссаи корхонаҳои муфлисшуда аз 49,7% дар соли 2000 ба 55,3% дар соли 2023 расид, ки 111,2% афзоишро нишон медиҳад. Ин ба таври равшан нишон медиҳад, ки бахши саноат дар тӯли ин солҳо бо муфлисшавии бештар рӯ ба рӯ шудааст. Афзоиши муфлисшавӣ метавонад натиҷаи таъсири омилҳои иқтисодии ҷаҳонӣ, тағйироти бозор, кам шудани сармоягузорӣ ва дигар мушкilotи дохилӣ бошад. Бо вучуди афзоиши муфлисшавии корхонаҳо дар бахши саноат, ин соҳа ҳамчунин бахши муҳими иқтисодиёт боқӣ мемонад.

Дар баҳши кишоварзӣ, ҳиссаи корхонаҳои муфлисшуда аз 82,4% дар соли 2000 ба 48,6% дар соли 2023 коҳиш ёфтааст, ки 58,9 % камшавиро нишон медиҳад. Ин нишон медиҳад, ки баҳши кишоварзӣ дар муқоиса бо дигар баҳшҳо камтар бо муфлисшавӣ ру ба ру шудааст. Афзоиши устуворӣ дар баҳши кишоварзӣ, ки бо захираҳои табиӣ ва сармоягузори давлатӣ пайваست аст, метавонад боиси коҳиши муфлисшавӣ бошад. Дар маҷмӯъ баҳши кишоварзӣ як баҳши муҳими иқтисодиёт боқӣ мемонад ва коҳиши муфлисшавӣ метавонад нишон диҳад, ки соҳа ба ташкили шароити беҳтари кор барои корхонаҳо шурӯъ намудааст.

Дар баҳши ҳиссаи корхонаҳои муфлисшуда ба таври назаррас афзоиш ёфтааст. Аз 33,3% дар соли 2000 он дар соли 2023 ба 44,9% расид, ки 134,8% афзоишро нишон медиҳад. Ин афзоиш метавонад ба мушкилот дар соҳаи сохтмон, аз ҷумла кам шудани сармоягузорӣ, шиддати рақобат ва тағйироти сиёсӣ вобаста бошад. Ба назар мерасад, ки баҳши сохтмон дар тӯли солҳои охир бо чандин мушкилот дар бораи сармоягузорӣ ва муфлисшавии корхонаҳо ру ба ру шудааст, ки ин метавонад як сабаби асосии афзоиши ҳиссаи муфлисшудаҳо дар ин баҳш бошад.

Баҳши савдо ва хуроки умумӣ дар тӯли солҳои 2000-2023 коҳиш ёфтааст. Агар корхонаҳои муфлисшуда дар соли 2000 57,9% буд, пас дар соли 2023 ин ҳисса 26,1% шуд, ки 45,1% коҳишро нишон медиҳад. Ин коҳиш метавонад ба беҳтар шудани шароити бозор барои савдо ва хуроки умум марубт бошад. Баҳши савдо дар тӯли ин панҷ сол ба таври назаррас рушд кардааст, ки метавонад бо муомилаҳои тичоратӣ, афзоиши талабот ба хӯроки умумӣ ва дигар хидматрасониҳо алоқаманд бошад. Тағйироти мусбат дар ин баҳш нишон медиҳад, ки корхонаҳои савдо ва хуроки умумӣ дар тӯли ин солҳо ба устуворӣ ва самарабахшии бештар расидаанд.

Ҳамзамон ба назар мерасад, ки дар ҳамаи баҳшҳо, ҳиссаи муфлисшавӣ аз соли 2000 то соли 2023 кам гардидааст. Аммо баҳшҳои саноат ва сохтмон ҳануз ҳам бо мушкилоти зиёде дар роҷаи шароити кор ва сармоягузорӣ рӯ ба рӯ ҳастанд, дар мавриде ки баҳши кишоварзӣ ва савдо беҳтар шудааст. Ин нишон медиҳад, ки стратегияҳои рушди соҳаҳо, беҳтар шудани шароити иқтисодӣ ва дастгирии сиёсӣ метавонанд ба коҳиши муфлисшавии корхонаҳо ва беҳтар шудани вазъи соҳаи иқтисодиёт мусоидат кунанд.

Чадвали 2.15. - Ҳиссаи маҳсулоти кишоварзӣ дар ҚТ аз рӯи категорияҳои хоҷагиҳо (% аз шумораи умумӣ)

Категорияҳои хоҷагиҳо	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Ҳамаи категорияҳои хоҷагиҳо	100	100	100	100	100	100
Аз он ҷумла:						
Корхонаҳои Кишоварзӣ	5,2	4,8	5,6	10,7	12,3	9,7
Хоҷагиҳои Аҳоли	60,7	58,7	55,9	40,8	46,6	49,1
Хоҷагиҳои Деҳқонӣ	34,1	36,5	38,5	48,5	41,1	41,2

Сарчашма: Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Кишоварзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маҷмӯаи оморӣ. Душанбе., 2024. Саҳ. 16-17.

Чадвали 2.15 нишон медиҳад, ки ҳиссаи маҳсулоти кишоварзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давоми солҳои 2018-2023 аз рӯи категорияи хоҷагиҳо чӣ гуна тағйир ёфтааст. Ҳиссаи умумии маҳсулоти кишоварзӣ дар байни ҳамаи категорияҳои хоҷагиҳо дар давоми ҳамаи солҳо яқсон боқӣ мондааст, яъне 100%. Вале тағйироти назаррас дар ҳиссаи ҳар як категорияи хоҷагиҳо, ки дар раванди истеҳсолот иштирокдоранд, ба назар мерасад.

Дар соли 2018 ҳиссаи маҳсулоти кишоварзӣ аз корхонаҳои кишоварзӣ 5,2% буд, ки дар соли 2023 ба 9,7 % расид. Афзоиши ҳиссаи корхонаҳои кишоварзӣ метавонад марбут ба беҳтар шудани шароити сармоягузорӣ, истифодаи технологияҳои нав ва рушди соҳаи кишоварзӣ бошад.

Ҳиссаи маҳсулоти кишоварзӣ аз хоҷагиҳои аҳоли дар соли 2018 60,7% буд, ки дар соли 2023 ба 49,1% коҳиш ёфт. Камшавии ҳиссаи хоҷагиҳои аҳоли метавонад ба афзоиши истеҳсолот дар корхонаҳои кишоварзӣ ва хоҷагиҳои деҳқонӣ вобаста бошад. Ин раванд метавонад нишон диҳад, ки хоҷагиҳои аҳоли камтар дар истеҳсоли маҳсулот иштирок меkunанд.

Хоҷагиҳои деҳқонӣ дар соли 2017 ҳиссаи 34,1% дар истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ доштанд, ки дар соли 2022 ин нишондиҳанда ба 41,2% расид. Афзоиши ҳиссаи хоҷагиҳои деҳқонӣ дар истеҳсолоти кишоварзӣ нишон медиҳад, ки ин категорияи хоҷагиҳо дар давоми ин солҳо рушди назаррасро аз сар гузаронидааст ва

дар истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ нақши муҳим бозидааст.

Ҳамзамон, ба назар мерасад, ки ба тӯфайли рушди корхонаҳои кишоварзӣ ва хоҷагиҳои деҳқонӣ, ҳиссаи хоҷагиҳои аҳоли дар истеҳсолоти кишоварзӣ коҳиш ёфтааст. Тағйирот дар ҳиссаи маҳсулоти кишоварзӣ дар байни категорияҳои хоҷагиҳо нишон медиҳад, ки давлат кӯшиш кардааст, ки соҳаи кишоварзиро рушд диҳад, беҳтар кардани истеҳсолот ва истифодаи усулҳои самараноктар дар тамоми бахшҳои кишоварзӣ мусоидат карда бошад.

КАС ҳамчун система пеш аз ҳама: «... мубодилаи захираҳои моддӣ, меҳнатӣ, иттилоотӣ ва дигар захираҳоро бо системаҳои дигар барои фароҳам овардани марҳилаҳои гуногуни истеҳсолот ва муомилот зиёда бо 70 соҳаҳои иқтисодиёт ва саноат то расонидани маҳсулоти ниҳой ба истеъмолкунанда, иштирок мекунад» [107, с. 92]. Системаи бозоргонии хоҷагидорӣ ба самаранок тақсим кардани захираҳо мусоидат менамояд. Системаи рақобатноки бозоргонӣ захираҳоро а истеҳсоли он молҳо ва хадмот сафарбар мекунад, ки ҷамъият ба онҳо бештар ниёз дорад.

Ҷадвали 2.16. - Истеъмоли намудҳои асосии маҳсулоти хӯрокворӣ ба ҳар сари аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон, кг барои як сол

Номгӯи маҳсулотҳои хӯрокворӣ	Солҳо						Соли 2023 нисбат ба соли 2018 бо % , мар.
	2018	2019	2020	2021	2022	2023	
Гӯшт ва маҳсулоти гӯштӣ	14,2	13,1	28,1	26,4	21,8	24,2	1,7 маротиба
Шир ва маҳсулоти ширӣ	60,5	63,9	63,3	54,8	41,4	42,3	70,0
Тухм, дона	84	92	158	167	158	156	1,8 маротиба
Меваҷоту буттамева	38,7	33,2	30,6	38,4	39,1	35,7	92,4
Қанду шакар ва маҳсулотҳои қаннодӣ	17,0	15,5	19,5	17,5	15,9	16,4	96,4
Равғани растанӣ	18,3	17,5	18,4	17,2	18,6	19,2	105,0
Картошка	46,4	42,4	41,0	41,2	40,5	41,1	88,6
Сабзавот ва маҳсулоти полезӣ	88,5	86,4	137,2	126,2	113,4	128,7	145,4
Маҳсулоти ғалладона (нон ва маҳсулоти макаронӣ аз нигоҳи орд, лӯбиёгиро)	165,4	158,7	165,4	162,4	157,8	155,8	94,2

Сарчашма: Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Бехатарии озуқаворӣ ва камбизоатӣ №1,2,3,4. Душанбе., 2023. Саҳ. 41-42.

Ҳалли ин масъала аз самаранок истифодабарии ҳамаи намудҳои захираҳои истеҳсоли ва паст кардани вазни қиёсии онҳо вобаста аст.

Амалигардони барномаҳои хусусӣ гардонидани объектҳои давлатии коркарду хизматрасонии корхонаҳои соҳаи кишоварзӣ бо таҳкими ихтилофоти манфиат ба нобаробарии бештари муносибатҳо миёни соҳаҳои КАС оварда расониданд.

“Шартҳои асосии баланд бардоштани самаранокии воситаҳои барномаҳои давлатӣ инҳоянд: муътадилсозии заминаи меъёрӣ-ҳуқуқӣ, баланд бардоштани масъулияти шахсии таҳиягарон барои муайян кардани ҳадафҳои воқеӣ ва амбициоз, асосноксозии нишондиҳандаҳои арзёбии мувофиқ, эҷоди механизмҳои «муҳаррикшуда» барои арзёбӣ ва пешгирии хавфҳо, ҳамчунин бартарафсозии оқибатҳои амалӣ шудани онҳо” [90, с. 23].

Истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ хеле кам ва дар баъзе намудҳои маҳсулот даромаднокии пасти истеҳсоли назаррас буд. Тавре, ки таҳлилҳо нишон медиҳад, ки қисми зиёди фоидаи аз фурӯши маҳсулоти тайёр ба корхонаҳои саноатӣ ва савдо рост меояд. Даромаднокии истеҳсолкунандаи асосии маҳсулоти кишоварзӣ дар сатҳи паст қарор дорад. Бояд қайд кард, ки сатҳи пасти музди меҳнат дар соҳаи кишоварзӣ ба назар мерасад. Ғайриқаноатбахш будани ҳолати молиявӣ, монеаҳои иловагиро барои сармоягузори дар соҳаи кишоварзӣ ба вучуд меорад.

Таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон дод: «... мавҷуд будани шаклҳои гуногуни хоҷагидорӣ ҳамчун як омил муҳим барои фаъолияти самараноки корхонаҳои комплекси агросаноатӣ мусоидат менамояд» [37, с. 25].

Дар ҷумҳурӣ яке аз шаклҳои хоҷагидорӣ кооперативҳои истеҳсоли ба шумор меравад, ки барои истеҳсоли муштарак ё дигар фаъолияти иқтисодӣ (истеҳсол, коркард, фурӯши маҳсулоти кишоварзӣ, иҷрои корҳо, савдо, хизматрасонӣ), фаъолият мекунад.

Қисми асосии корхонаҳои истеҳсолиро хоҷагиҳои коллективӣ ташкил медиҳанд, ки дар давраи пеш аз ислоҳоти аграрӣ вучуд доштанд.

Мавҷудияти шаклҳои гуногуни моликият ба муносибатҳои иқтисодӣ барои истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ таъсири назаррас мерасонад.

Дар Кодекси граждани Ҷумҳурии Тоҷикистон омадааст: «... шаклҳои моликияти хусусӣ, давлатӣ ва дигар шаклҳои моликият эътироф карда мешавад» [2].

Дар соли 2019, 94% корхонаҳои кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун моликияти шаҳрвандон ва шахсони ҳуқуқӣ маҳсуб меёфт, моликияти давлатӣ бошад 6% - ро ташкил медод. Ҳамин тариқ, истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ имконияти интихоби шакли ташкилию ҳуқуқии хоҷагидориро доранд.

Дар тӯли солҳои 2018-2023, бахшҳои иқтисодиёти Тоҷикистон тағйирот ва таҳаввулоти назаррасро аз сар гузарониданд. Баррасии ҷадвалҳо нишон медиҳад, ки соҳаҳои муҳталиф дар кишвар бо рушд ва мушкилотҳои гуногун рӯ ба рӯ буданд. Бахши саноат ки дар солҳои таҳлилӣ афзоишро нишон дод, марбут ба бештар шудани шароити сармоягузорӣ ва ташкили корхонаҳои нави саноатӣ аст. Тағйирот дар саноат нишон медиҳад, ки ҷумҳурӣ дар такмили бунёди инфрасохтори саноатӣ ва баланд бардоштани истеҳсолот бо муваффақият амал кардааст.

Аз ҷониби дигар, бахши кишоварзӣ, ки дар соли 2018 ҳиссаи назаррас дар иқтисодиётро ташкил мекард, дар давоми солҳои таҳлил ба рушди бештар ноил гаштааст. Ҳиссаи корхонаҳои кишоварзӣ дар истеҳсолоти кишоварзӣ афзоиш ёфта, ин нишон медиҳад, ки ҷумҳурӣ кушиш мекунад, ки кишоварзиро дар раванди иқтисодӣ рушд диҳад. Ин раванд аз ҷониби давлат ва муассисаҳои дахлдор ба назар мерасад, ки бо истифода аз усулҳои нав ва сиёсати аграрии самаранок таъмин гардидааст. Бахши кишоварзӣ ва хоҷагиҳои деҳқонӣ, ки бештар дар истеҳсоли маҳсулотҳо дар корхонаҳо иштирок мекунанд, нишон медиҳанд, ки таҳаввулоти мусбат дар соҳа ба кӯшиши меҳнатҳои деҳқонон ва дастгирии давлатӣ вобаста аст.

Дар ҳамин ҳол, соҳаҳои сохтмон ва нақлиёт ба мушкилоти зиёд ру ба ру шуданд. Афзоиши муфлисшавии корхонаҳо дар соҳаи сохтмон ва нақлиёт коҳиш ёфтани ҳиссаи ин соҳаҳо дар истеҳсолот нишон медиҳад, ки мушкилоти молиявӣ ва кам шудани сармоягузорӣ ба соҳаҳо таъсири манфӣ расонидааст. Дар баъзе мавридҳо, рақобати шадид ва афзоиши нархи маводи сохтмон ва нақлиёт ҳам ба

мушкилот дар соҳаҳои мазкур монев шудааст. Аз ин ру, ба назар мерасад, ки бахши сохтмон ва нақлиёт бояд диққати бештаре барои беҳтар кардани шароити молиявӣ ва такмили инфрасохтор равона шавад.

Дар соҳаи савдо ва хуроки умумӣ, ки аз дигар соҳаҳои иқтисодӣ ба шумор меравад ба назар мерасад, ки барои таъмини устуворӣ ва афзоиши истеҳсолот кушишҳо идома доранд. Бо вучуди ин рақобати шадид ва тағйироти бозорҳо таъсиррасон ба фаъолияти соҳаҳо буда, метавонад ба тағйир ёфтани баъзе нишондиҳандаҳо дар таъмини маҳсулот ва хидматҳои савдо дар баробари дигар бахшҳои иқтисодӣ сабаб шавад.

Ҳамзамон, таҳлили ҷамъбасти маълумотҳо нишон медиҳад, ки бахши кишоварзӣ ва савдо бо ҳимояти давлат ва сиёсати дуруст ва самарабахш бо афзоиш дар истеҳсоли маҳсулот ва баланд бардоштани самаранокии фаъолият дар ин бахшҳо алоқаманд мебошад. Маҳсулоти кишоварзӣ ва ба тарзи рушди маводи хуроки ва истеҳсоли маҳсулоти озукаворӣ, ки дар иқтисоди кишвар манбаи муҳими даромад мебошад, дар давоми ин солҳо рушду устувор ва мусбатро таҷриба кардаанд.

Ҳамаи ин тағйиротҳо ва равандҳо нишон медиҳад, ки ҷумҳури дар коркард ва рушд додани бахшҳои асосии иқтисодӣ кушиш кардааст, ки онро дар шароити глобалӣ ва бозори дохилӣ устувортар созад. Афзоиш дар соҳаи саноат, кишоварзӣ ва савдо, ҳамчунин коҳиш ёфтани муфлисшавии корхонаҳо ва рушди сифати истеҳсолот нишон медиҳанд, ки кишвар дар роҳи таҳаввулоти иқтисодӣ қарор дорад.

Таҳаввулоти иқтисодии Тоҷикистон дар солҳои 2017-2022 алоқаманд бо дастгирии давлат ва такмили инфрасохтор ва сиёсати аграрӣ мебошад. Аммо, соҳаҳо, ки бо кам шудани сармоягузори ва коҳиш ёфтани муҳити иқтисодӣ ру ба ру шуда буданд, ба таҳқиқи амиқ ва дастгирии иловагӣ ниёз доранд, то мушкилоти инфрасохтор ва молиявӣ роҳ ёбанд.

Арзёбии идоракунии стратегӣ дар корхонаҳои комплекси агросаноатӣ дар шароити муносибатҳои бозорӣ, ба таври умум нишон медиҳад, ки муваффақияти корхонаҳои агросаноатӣ ба таври мустақим ба стратегияҳои дурусти идоракунӣ ва

мутобиқшавӣ ба шароити мураккаби бозор вобаста аст. Дар шароити муосири иқтисодӣ ва таҳаввулоти иқтисодии кишвар бахши агросаноатӣ бо мушкилоти зиёде аз ҷумла рақобат камбудӣ сармоягузорӣ, дастрасии маҳдуд ба захираҳои заминӣ ва иқтидори истеҳсолот ру ба ру мебошад.

Идоракунии стратегӣ дар корхонаҳои комплекси агросаноатӣ бояд ба муҳити бозории зуд тағйирёбанда ва хатарҳои беруна мутобиқ шавад. Дар шароити бозор, корхонаҳо бояд стратегияҳои худро ба асоси талабот ва пешниҳодоти бозор, бахусус ба манфиатҳои фармоишгарон, навигарии технологӣ ва стандартҳои байналмилалӣ созмон диҳанд. Инчунин, стратегияҳои дуруст дар соҳаи маркетинг, фурӯш, истеҳсол ва истифодаи захираҳои табиӣ бояд истифода шаванд, то ки корхонаҳои агросаноатӣ рақобатпазир ва устувор боқӣ монанд.

Бахши агросаноатӣ дар шароити бозор ба идоракунии самаранок ва таҳия ва татбиқи стратегияҳои устувор ниёз дорад. Дар сурати ташкили робитаҳои мустақим бо дигар бахшҳои иқтисодиёт, аз ҷумла бахшҳои молия, маркетинг ва таҳлилҳои бозор, корхонаҳо метавонанд дар тули вақт самаранокии худро афзоиш диҳанд ва рушди иқтисодиётро дар бахши агросаноатӣ таъмин намоянд.

Корхонаҳои комплекси агросаноатӣ бояд ҳамеша ба тағйироти оянда ва мушкилоти зоҳиран эҳтимолӣ омода бошанд, то ки дар шароити мураккаби бозор ба таври самаранок амал кунанд. Ин амалро бо таъмини сармоягузориҳо, истифодаи технологияҳои пешрафта, баланд бардоштани маҳорати кадрӣ ва таҳияву татбиқи стратегияи бозор ба иҷро гузоштан мумкин аст.

Лекин, бояд ба инобад гирифт, ки “то чӣ андоза ин технология дар муқоиса бо алтернативаҳои рақобаткунанда хуб кор мекунад. Дар шароити баробар, ҳар қадар технология беҳтар бошад, ҳамон қадар эҳтимолияти он бештар аст, ки метавонад ба мавқеи ҳукмрон бирасад. Аммо таҳқиқоти эмпирикӣ нишон додаанд, ки бартариҳои технологӣ на ҳамеша ба ҳукмронии бозорӣ оварда мерасонад. Технология бояд ба таври назаррас аз аналогҳо бартарӣ дошта бошад, то тавонад мавқеи ҳукмронро ишғол намояд” [22, с. 87]

Стратегияи дуруст ва самаранокии идоракунии корхонаҳои комплекси агросаноатӣ дар шароити мураккаби бозор метавонад омили асосии муваффақият

ва устувории корхона дар бозори рақобатпазир ва суръаттирифтаи имрӯза гардад.

Хулосаи боби 2

Аз таҳлилҳо маълум гардид, ки самараю рушди устуворӣ корхонаҳои соҳа, таъмин будани онҳо бо воситаҳои асосии истеҳсолӣ, захираҳои меҳнатӣ, моддӣ ва молиявӣ муайян карда мешаванд. Яке аз омилҳои маълуми таъмини тараққиёти иқтисодии комплекси агросаноатӣ сармоя аст, чунки асоси он базаи воситаҳои моддию техникаӣ, баландшавии маблағтаъминкунии қувваи корию истеҳсолот мебошад ва сарфи назар аз гуфтаҳои боло барои пешрафти саноату сохтмон шароити мусоиди истеҳсолӣ фароҳам мекунад.

Аммо ба андешаи муаллиф дар айни замон ҳолати базаи моддӣ-техникии КАС имконият намедихад, ки на фақат ҳамаи раванди истеҳсолоти маҳсулоти растанипарварӣ механиконӣ гардад, чунки дар вақти муайяншуда корҳои агротехникӣ иҷро гарданд, аммо бисёр корҳо амалӣ намегарданд, ки дар чунин ҳолат сатҳи фаъолияти технологии истеҳсолотро паст мегардонад.

Ҳамин тавр, кам кардани иқтидорҳои истеҳсолии кишоварзӣ ба равандҳои такрористеҳсол на танҳо дар иқтисодиёт, балки ба ҳаёти иҷтимоии аҳоли таъсир мерасонад, зеро ки истеҳсол ва истеъмоли чунин маҳсулоти муҳим ба мисли гӯшт, шир ва маҳсулоти гуногуни дигар дар сатҳи зарурӣ таъмин намегардад.

Ба ақидаи ӯнвончу дар айни замон рушди корхонаҳои комплекси агросаноатӣ ин таъмини истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ бо захираҳо шартӣ назаррас ба шумор меравад, ки асоси рушди субектҳои хоҷагидорӣ КАС мегардад. Албатта, дар чунин ҳолатҳои зарурӣ сармоя аъамияти муҳими стратегӣ дорад. Бинобар ҳамин дар навбати худ муносибатҳо нисбат ба сармоя, раванди аниқи онро муайян менамояд, зеро ки ҳақиқат аён мегардад, инчунин сармоягузориҳо метавонанд вазифаи танзими дар оянда ба ўҳда гирифта, иҷро намоянд.

Дар рафти таҳқиқот маълум гардид, ки инкишофи равандҳои инвестиционӣ дар КАС самаранок ҷой кардани истеҳсолот дар доираи

хизматрасониҳо буда, пеш аз ҳама ба сатҳи рушди субектҳои хоҷагидорӣ, баланд кардани сатҳи рақобатпазирии маҳсулоти онҳо дар бозори дохила ва беруна мусоидат мекунад.

Пеш аз ҳама муаллиф чунин мешуморад, ки ҳаҷми сармоя намудан ба сармояи асосӣ, дорои маблағҳое мебошад, ки дар тараққиёти институтҳои илмӣ-таҳқиқотӣ, хӯрокворӣ, хоҷагии ҷангал, заминҳои истеҳсолӣ, сохтмон, объектҳои тайиноти манзилӣ, шаҳрвандӣ, дар соҳаи комплекси агросаноатӣ, инчунин кооперативҳои истеҳсолию инфиродӣ равона гардида, хизматрасонӣ менамоянд.

Аз нигоҳи таҳлилҳои молиявӣ доир ба таъмин, ташаккулу рушди соҳа маълум шуд, ки дар шароити имрӯза камтари корхонаҳову мақомотҳои ҳокимияти маҳаллӣ ба таври зарурӣ бо захираҳо таъмин ҳастанд.

Муаллифи диссертатсия арзёбӣ менамояд, ки проблемаҳои стратегияи идоракунии дар рушди корхонаҳои соҳа бо ташкили кластерикунонии низоми агросаноатӣ ҳамгироии иштирокчиёни он, ҳангоми ба даст овардани маҳсулоти кишоварзӣ бо мақсади ҷалб кардани сармоягузориҳо метавонад ҳалли худро ёбанд.

Ба ҳамагон маълум аст, ки гузаштан ба муносибатҳои бозоргонӣ дар шароити муосир ин мақсаду вазифаи якуминдараҷаи азнавсозии идоракунии дар субектҳои асосии муҳими иқтисодӣ аст. Идоракунии дар раванди истеҳсолоти маҳсулоти кишоварзӣ дар ҳалли проблемаи таназули иқтисодӣ бисёр аҳамияти муҳимро дорост ва барои гузаштан ба модели нави бозор хароҷоти камтаринро талаб менамояд. Инчунин на фақат сабаби кам гардидани ҳаҷми истеҳсолот, ҳамзамон сабаби таъмини проблемаҳои озӯқаворӣ, ки қисми асосии амнияти иқтисодӣ аст, актуалӣ гардид.

Дар заминаи рушди устуворӣ корхонаҳо дар бисёр ҳолатҳо сохтори фаъоли бозор, ҳамчунин муҳити рақобатпазирӣ ба вучуд меояд, ки дар натиҷа барои баланд бардоштани рушди иқтисодӣ дар соҳа мусоидат кард. Аз ин лиҳоз, ба андешаи мо, вазифаи аввалиндараҷаи кластеризатсия ин таъмини устувории хоҷагиҳо мегардад, ки метавонианд бо назардошти фазои

мусоиди бозор дар иқтисодиёти кишоварзӣ тағйиротҳои назаррас ба даст оваранд.

Ташкили асосатсияҳову иттиҳодияҳо бояд рушди босуръати босубот, инчунин рақобатпазирии маҳсулотро дар соҳаи комплекси агросаноатӣ таъмин намояд. Албатта, агар ба назарияи рақобатпазирӣ нигарем, ҳамин хел ташаккулёбиро кластери рақобат номидаанд. Дар чунин кластер афзалият аз он иборат аст, ки ҳангоми дастгирию мукамалгардонӣ, суботи озоди иштироккунандагони онро таъмин менамоянд.

Нақши асосиро дар модели пешниҳодгардидаи кластер давлат ба уҳда мегирад, чунки амали намудани он дар фаъолияти ҳамаи соҳаҳои иқтисодӣ ба вучуд меояд. Аз ин мавқеъ давлат бояд дар пешрафти агрокластерҳо шароити мусоиди кори фароҳам намояд.

Аз ҷумла, ҳар як иштироккунанда ҳуқуқ дорад, ки зерсохтори кластери худро бо таври муччаҳаз дошта бошад. Вазифаи асосии дар он ҳисоб меравад, ки кластер ҳатман дар доираи давлат татбиқ гардад, чунки субъектҳои дигари онро ташкил намудан ғайри имкон мебошад.

Ба ивази дигар хулоса намоем, проблемаҳои кластери истеҳсолоти соҳаи КАС, ҳамчунин ҳалли он, ки дар пеши соҳаи кишоварзӣ истодааст, ки бояд дар асоси мушаххаси иқтисодӣ бо талабот бозор амалӣ гардад.

БОБИ 3. САМТҲОИ РУШДИ ИДОРАКУНИИ СТРАТЕГИИ КОРХОНАҲОИ КОМПЛЕКСИ АГРОСАНОАТӢ

3.1. Такмили механизми идоракунии стратегияи рушди корхонаҳои комплекси агросаноатӣ

Такмили механизмҳои идоракунии стратегияи рушди корхонаҳои комплекси агросаноатӣ як ҷузъи муҳими пешрафти соҳа мебошад. Корхонаҳои агросаноатӣ барои ноил шудан ба натиҷаҳои самарабахш ва устувор дар шароити муосир бояд ба стратегияи рушд, ки қобилияти мутобикшавӣ бо таҳаввулоти иқтисодии дохилию хориҷиро дошта бошад, диққат диҳанд. Идоракунии стратегӣ бояд як нақшаи амалии мукамал ва самаранок табдил ёбад, ки тамоми ҷанбаҳои истеҳсолот, маркетинг, идоракунии захираҳо ва муносибатҳо бо дигар иштирокчиёни соҳа, аз ҷумла давлат ва дигар корхонаҳои хусусӣ, дар он мавҷуд мебошад. Ҳар як омил дар механизмҳои идоракунӣ бояд ба ҳадди аксар самаранокии истеҳсолӣ ва молиявиро таъмин кунад, дар ҳоле ки эҳтиёт ва бартараф кардани таъсири манфии экологӣ ва иҷтимоӣ дар назар дошта шавад.

Ҳамин тариқ, “... вазифаҳои асосии Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон то давраи соли 2030 ба Концепсияи рушди босамари инсонӣ таъя намуда, пурра аз байн бурдани камбизоатӣ, ба роҳ мондани моделҳои устувор ва пеш бурдани моделҳои босуботи истеъмолию истеҳсолӣ, ҳамчунон ҳифзи намудану истифодаи оқилонаи захираҳои табиӣ бо мақсади рушди минбаъдаи иқтисодию иҷтимоӣ вазифаҳои асосӣ ва ҳаётан муҳимми концепсияи мазкур ба ҳисоб мераванд”[115, с. 122].

Ҳадафи асосии механизмҳои идоракунии стратегӣ дар корхонаҳои комплекси агросаноатӣ оптимизатсияи тамоми равандҳои истеҳсолӣ ва тақсими захираҳо мебошад. Барои ноил шудан ба ин мақсад, механизми идоракунӣ бояд ба беҳтар кардани самаранокии истифодаи технологӣ ва зихарҳои инсонӣ равона шавад. Истифодаи технологияҳои инноватсионӣ ва автоматизатсия дар раванди истеҳсолот на танҳо кӯмак мекунад, ки истеҳсолот баланд бардошта шавад, балки бо назорат ва таҳлил дар вақти воқеӣ, ки метавонад қарорҳои дуруст ва самарабахшро ба миён орад, ёрӣ мерасонад. Инчунин, таҳлили маълумоти васеъ ва истифодаи

технологияҳои иттилоотӣ, ки имкон медиҳанд, маълумот ба таври дақиқ ва зуд татбиқ карда шавад, барои эҷоди манфиат ва беҳбудии роҳбарикунанда муҳим аст.

Ҳамзамон, “... бо баробари тараққиёти истеҳсолоти ҷамъиятӣ, истифодаи технологияи инноватсионӣ ва ташаккули самтҳои нави фаъолияти хоҷагидорӣ, талабот оид ба ҳимояи суғуртавӣ аз хавфҳои гуногуни техникӣ ва иқтисодӣ зиёд гардидааст. Дар алоқамандӣ бо ин, шумораи навъҳои суғурта ҳам афзун гардида, зарурат дар гурӯҳбандӣ ва банизомдарории муносибатҳои суғуртавӣ оид ба объектҳои суғуртавӣ пайдо мегардад”[116, с. 8].

Дар ҷараёни таҳияи стратегияи рушд, муҳим аст, ки як таҳлили амиқ ва таҳаммули мувофиқоти сиёсати дуруст метавонад барои ба роҳ мондани рушди соҳа дар сатҳи миллӣ ва байналмиллалӣ кӯмак расонад. Ҳамкориҳои байни бахши давлатӣ ва хусусӣ, инчунин бо дигар кишварҳо, барои таъмин намудани шароити дуруст барои рушди корхонаҳои агросаноатӣ муҳим аст. Ин ҳамкориҳо метавонанд дар шакли дастгирии молиявӣ, ба мисли грантҳо, субсидияҳо ва ё пешниҳоди кӯмак дар ташкили инфрасохтори зарурӣ амал кунанд. Дар ҳамин маврид корхонаҳои хусусӣ метавонанд ба шарикӣ бо фермерҳо ва корхонаҳои хурд барои таъмини молиявӣ ва технологӣ кӯмаки худро расонанд.

Механизми идоракунӣ бояд барномаи ҷиддӣ ва устувори таълимии кормандон ва таҳсили кадрҳоро дарбар гиранд. Кормандони касбӣ ва мутахассисе, ки ба осонӣ ба шеваҳои навини истеҳсолот ва технологӣ мутобик мешаванд, метавонанд ба рушди стратегӣ ва самарабахши корхона ёрӣ расонанд. Барномаҳое, ки дар онҳо корхонаҳои агросаноатӣ кормандони худро таълим медиҳанд ва онҳоро бо технологияи навини автоматикӣ ва иттилоотӣ шинос мекунанд, метавонанд натиҷаҳои муҳим ба даст оранд. Дастгирии кормандон бо донишҳои касбӣ, малакаҳои техникӣ ва эътимодӣ равон дар амалиёт метавонанд барои ба амал баровардани қарорҳои стратегӣ кӯмак кунанд.

Ҳамчунин, механизми идоракунӣ бояд ба устувор кардани равандҳои экологӣ ва риояи стандартҳои экологӣ, ки барои ҳифзи муҳити зист аҳамияти калон доранд, равона бошад. Тақвияти руҳияи иҷтимоии ташаккул ёфтани корхонаҳои

агросаноатӣ бо риояи меъёрҳои экологӣ ва истеҳсолот дар ҳолати устувор як тактикаи хеле муфид хоҳад буд. Пешбурди технологияҳои экологӣ, ки таъсирро ба муҳити зист коҳиш медиҳанд ва ба идоракунии манобеи табиӣ ба инкишофи корхонаҳо ёрӣ мерасонанд, бояд барои оянда дар назар дошта шаванд.

Риояи принципҳои рушди устувор ва мутобиксозии равандҳои истеҳсолот бо стандартҳои байналмиллалӣ дар шиносии бозорҳои нав ва рақобатпазирӣ кӯмак мекунад. Ҳамкорӣ бо корхонаҳои байналмиллалӣ ва шарикон дар кишварҳои дигар метавонад бо корхонаҳои агросаноатӣ ёрӣ расонанд, ки бо стандарти ҷаҳонии маҳсулот ва марҳилаҳои таҳияи сиёсати амниятӣ мутобик шаванд. Механизми идоракунии бояд имконият диҳанд, ки дар низоми иқтисодии глобалӣ қобилияти рақобатпазирро беҳтар намоем ва ба корхонаҳо шароити раванда ва рушди устувор диҳем.

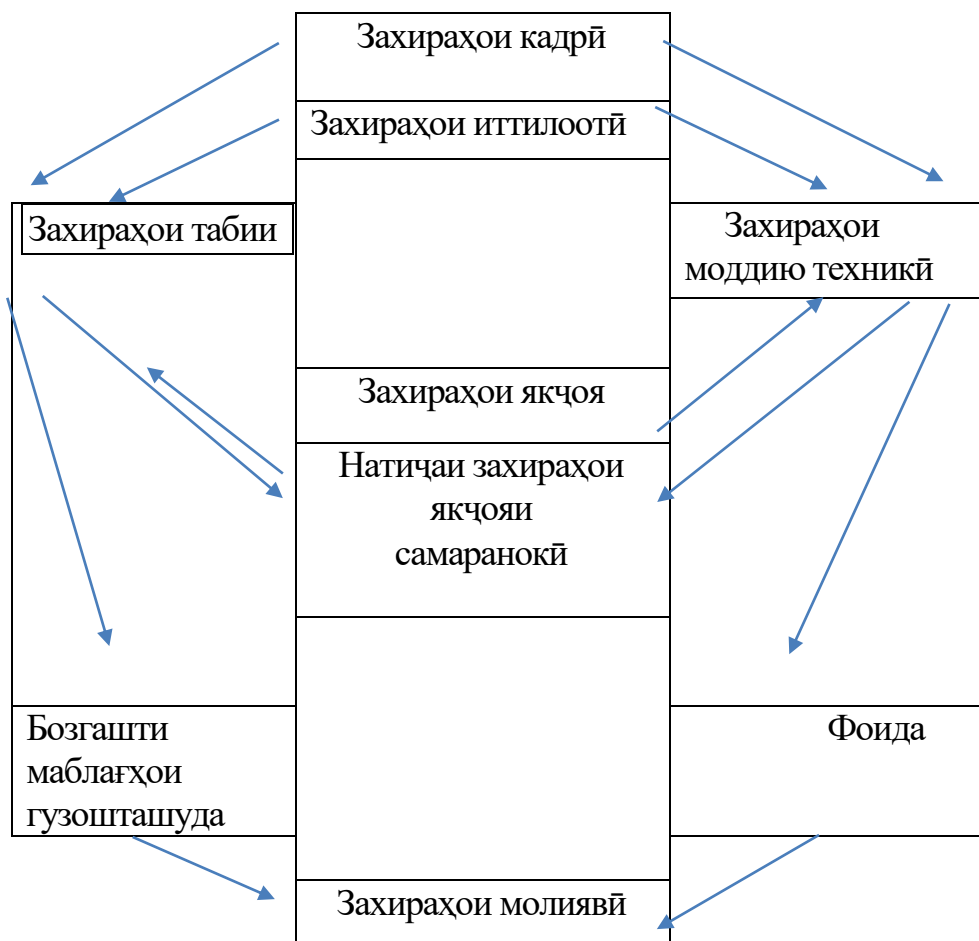
Инчунин, барои стратегияи рушди корхонаҳои комплекси агросаноатӣ, таҳия ва иҷрои таҳлилҳои молиявӣ дуруст барои пайгирии натиҷаҳо ва беҳтар кардани равандҳои фаъолият хеле муҳим аст. Агар корхонаҳо имконият дошта бошанд, ки ба таври амиқ таҳлили молиявӣ анҷом диҳанд ва аз рӯи маълумоти дуруст қарорҳои дахлдор қабул кунанд, онҳо метавонанд бо раванди устувор ва самарабахш кор кунанд.

Бо дар назардошти сатҳи таназзули заминаи моддию техникии КАС-и кишвар, дар ҳолати ворид нагаштани сармояи мутамарказ гардида, истифодаи даҳлати давлат бозорҳои озӯқа ва ашъи хом тавассути ташкили онҳо дар сохтори зиддиинҳисорӣ бо мақсади таъмини ҳифзи манфиатҳои ҳамаи иштирокчиён, ҷойи муҳимро проблемаҳои пешрафти стратегияи тараққиёти корхонаҳои соҳа дарбар мегиранд.

Тараққиёти корхонаҳо дар саноат ба самаранокӣ ва устувории онҳо вобаста аст, ки бо қобилияти мутобик шудан ба тағйироти муҳити беруна муайян карда мешавад. Корхона ба ғайр аз ташаккули базаи моддию молиявӣ системаи истеҳсоли барпо мекунад, ки ба натиҷаҳои ниҳой табдил додани захираҳои таъмин мекунад, чунки проблемаҳои баҳодихиё муайян кардани самтҳои афзалиятдошта барои

сармоягузорӣ, миқдори он бо алоқамандӣ аз сарчашмаҳои маблағгузорӣ ва даромаднокии лоиҳаи ҷудогонаи сармоягузорӣ муҳимияти бештар пайдо кунанд.

Ба воситаи ҳамроҳ намудани захираҳо (расми 3.1) миёни корхонаҳои якҷояи мушгараки ба ҳамдигар вобастаи комплекси агросаноатӣ мусбӣ таъсиррасонӣ менамояд, чунки зиёдшавии маҷмӯи маҳсулоти умумӣ дар фаъолияти кории якҷоя аз меъёр зиёд шудани таъсири самаранокии фардии ҳамаи иштирокчиён дар якҷоягӣ дар ҳолате ба ҳисоб гирифта мешавад, ки агар онҳо созмонҳои алоҳида бошанд ва он имконпазирии мушкilotи инкишофи иштирокчиёнро дар ташкили истеҳсолоти КАС нишон диҳад.

Расми 3.1. - Нақшаи ҳамкории захираҳои иштирокчиён барои ба вуҷуд овардани маҳсулоти КАС

Сарчашма: Дар асоси омузиши адабиётҳои илми аз муаллиф тартиб дода шуд.

Бояд корхона дар раванди фаъолияти истеҳсолии худ, тавонад тараққиёти онро мувофиқи таъмини захираҳои мавҷуда, ҳамчунин дастовардҳои фаъолияти корӣ, назорат намояд.

Ба воситаи чунин мониторинг корхона метавонад, ояндабинии рушди низомро бо роҳи дурусти имкониятҳои васеъдошта мучаххаз гардонида, пеш барад.

Таҳлилҳо нишон диҳад, агар зиёд гардидани таъминоти захираҳо (зиёдшавии хароҷот) аз афзоиши натиҷаи ниҳой (фоида ё ин ки даромад) кам бошад, дар ин маврид низом бо роҳи дурусти пешбурди кор, инкишоф меёбад.

Заминаи воқеӣ барои рушди корхонаҳои КАС дар ноҳияи Данғара, ки яке аз ноҳияҳои бомуваффақ тараққиёфтаи Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад.

Ҷамъбасти охири соли 2022 нишон дод, ки натиҷаи нишондиҳандаҳои ҳолиси молиявӣ (фоида ва талафоти) фаъолияти корхонаҳои ноҳияи Данғара нисбат ба дигар ноҳияи ҷумҳурӣ афзоиш ёфта, он 98781 ҳазор сомони ро ташкил дод.

Аз маълумотҳо маълум гардид, ки соли 2022 ҳиссаи бузурги маблағҳои шахсӣ даромад ба буҷет (26,82%) -ро ташкил дод ва ноҳияи Данғара баъд аз ноҳияи Б. Ғафуров (31,6%), инчунин Исфара (31,2%) дар ҷойи сеюм қарор гирифт.

Агар ба сармоягузориҳои воситаҳои асосӣ нигарем, ноҳия дар ин маврид ба ҷойи дуюм баромад (4,71%), зеро ки боз ба сармояи асосӣ аз тарафи буҷети ҷумҳуриявӣ (3,07% аз сармоягузориҳои умумиҷумҳуриявӣ) дохил мешаванд.

Айни замон, дар ноҳияи Данғара 13 корхонаҳои кишоварзӣ ва 6 корхонаи коркард ва хизматрасонӣ вуҷуд доранд. Тибқи иттилои Идораи иқтисодии корхонаи кишоварзии ноҳияи Данғара КИ “Раҳмонҷон”, КИ “Сомонҷон”, КИ “Муҳсинҷон”, КИ “ба номи Футур Раҳмонов” бо ихтисосҳои гуногун самаранок фаъолият мебаранд.

Бояд ба назар гирифт, ки КИ “Раҳмонҷон” бо роҳи бо муваффақиятона рушд ёфта истодааст, чунки дар давраи баррасишаванда соли 2022 афзоиши даромад аз афзоиши хароҷот зиёдтар аст. Азбаски,

фақат нишондиҳандаҳои миқдорӣ низомро бо таври маълум намудани роҳи пешрафт муайян менамояд, ки чунин аст: «...аз нуқтаи назари таълимоти илмӣ, инкишоф – ин на танҳо зиёдшавии нишондиҳандаҳои алоҳидаи миқдорӣ, балки ин пеш аз ҳама, қобилияти система ба афзоиш, афзоиши ҳосилнокии меҳнат, пурра қонё гардонидани эҳтиёҷоти иҷтимоии аҳоли ва баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳоли ба шумор меравад» [39, с. 43].

Аз ин лиҳоз зарур аст, ки бо дар назардошти ҳамин кор, бояд мушахас дар доираи таҳлилҳои нишондиҳандаҳои миқдорӣ дар корхона, ҳамчун низоми иҷтимоӣ- иқтисодӣ ва экологӣ истода мегузарем.

Таҳлилҳо нишон дод, ки самаранок истифода намудани захираҳо дар корхона ва таъсири он ба самараи фаъолияти иқтисодӣ (бозгашти маблағ), яъне Y – аз давраи солҳои 2013 то 2022 маълум карда шуд. Умуман дар рафти арзёбии нишондиҳандаҳо самаранок истифода бурдани захираҳо дар Кооперативи истеҳсолии “Раҳмонҷон” 8 омил, ҳамчунин дигар боқимондаи корхонаҳо 7 омилро дарбар гирифтанд (ҷадв. 3.1).

Бинобар аз ҳамин дар давоми солҳои баррасӣ карда шуда Кооперативҳои истеҳсолии “Сомонҷон”, “Муҳсинҷон”, ба номи “Футур Раҳмон” ба зарари бештар дучор гардиданд, зеро ки самаранокии нишондиҳандаҳои даромадро ба ҷойи ғоида дар ҳисоби нишондиҳандаҳои меҳнатӣ истифода бурданд.

Аҳамияти нишонаи натиҷагирӣ: «... аз се ва ё аз ин зиёдтар омилҳо пурра робитаҳои мавҷудаи таҳлили онро тасвир менамояд» [27, 43, 45].

Дар асоси таҳлилҳои муносибатҳову таназзул бо истифода намудан аз таҳлилҳои Microsoft Excel, Statistica, яъне маҷмӯи воситаи таҳлили маълумот, ки дар ҳалл кардани проблемаҳои муҳими оморӣ таҳия гардида, гузаронида шуд.

Муҳимияти муодилаи таназзули зиёд ба таври умум ба воситаи F -меъёри Фишер муайян карда мешавад. Ҷадвали F эҳтимолияти арзиши миқдори зиёди меъёри дар зери таъсири омилҳои тасодуфӣ бо дараҷаи

озод дар сатҳи аҳамияти а. Шарт F ҳисоб. $> F$ чадвал ифода карда мешавад.

Чадвали 3.1. - Нишондиҳандаҳои истифодабарии самараноки захираҳо

Захираҳои корхонаҳо		КИ «Раҳмонҷон», КИ «Сомонҷон», КИ «Мухсинҷон», КИ « ба номи Футур Раҳмонов»	
Захираҳои табиӣ (замин)		1.Даромади соф аз 1га заминҳои кишоварзӣ, сом. /га X1.	1. Фуруш аз 1 га заминҳои кишоварзӣ. сом./гаX2.
		2. Ҳосилнокии гандум, с/га, X2.	2,Ҳосилнокии гандум, с./га, X2.
Захираҳои моддию Техникӣ	Воситаҳои асосӣ	3. Фонди даромаднокӣ, % X3.	3.Фонди супоридани фондҳои асосии истеҳсолӣ, сом./сом. X3.
		4.Фонди супоридани фондҳои асосии истеҳсолӣ, сом./сом. X4.	4. Масолахғуҷоии маснуот сом./сом. X4.
	Воситаҳои гардон	5.Масолахғуҷоии маснуот, сом./сом. X5.	5. Фуруш ба 1 сомонӣ хароҷотҳои моддӣ X5.
		6. Даромад ба 1 сомони хароҷотҳои моддӣ X6.	6. Ҳосилнокии меҳнат, сом. / наф. X6.
Захираҳои кадрӣ		7. Фоиданокии ҳайати кормандон, % X7.	7. Пули фуруш ба 1 сомонӣ музди меҳнат сом./сом. X7.
		8. Даромад ба 1 сомонӣ музди меҳнат сом./сом. X8.	

Сарчашма: дар асоси маълумотҳои хоҷагиҳои КИ «Раҳмонҷон», КИ «Сомонҷон», КИ «Мухсинҷон», КИ «ба номи Футур Раҳмонов» тартиб дода шудааст.

Тасвири гипотеза дар бораи мавҷудияти пайваستшавии байни нишондиҳандаҳои натиҷавӣ ва омилҳо тасдиқ карда мешавад. Аҳамияти омории қимати таназзул дар асоси санҷиши t - омил Стъюдент. Шарт $t =$ ҳисоб $> t$ чадвал баҳогузорӣ карда мешавад, ки дар бораи аҳамияти омории муодилаҳо ва нишондиҳандаи муҳими муносибати байни Y ва X шаҳодат медиҳад.

Натиҷаи алоқамандӣ коэффитсиенти мутақобилаи R-ро ифода мекунад. Индекси муайянкунии R² хусусиятҳоеро, ки қисми таркиби умумии тағйироти ҷузъии нишонаҳои натиҷавии Y бо омилҳои X баён карда мешавад.

Қисми боқимондаи тақсимои Y умумӣ бо тағйирёбии омилҳои дигар шарҳ дода мешавад. Дар натиҷаи YB таҳлили гузаронидашудаи коррелясионӣ - регрессивӣ, маҷмӯи моделҳои иқтисодӣ ва математикӣ ба даст оварда шуданд (Ҷадвали 3.2).

Ҷадвали 3.2. - Натиҷаи таҳлили иртиботи мутақобилаи пастравии самаранокии истифодаи захираҳо

Номгуи корхона	Моделҳои коррелятсия-регрессия	F-кр. воқеӣ	F-кр. ҷадвал	R	R ²
КИ «Раҳмонҷон»	$Y=0,56 + 0,02 * X1 + 0,203 * X3 + 0,7 * X4 + 0,367 * X5 -$	76,6	2,57	0,963	0,927
КИ «Сомонҷон»	$Y=0,4 + 0,788 * X1 + 0,094 * X3 - 0,17 * X4 - 0,1 * X5 - 0,08 * X7, (2)$	53,11	2,45	0,994	0,989
КИ «Мухсинҷон»	$Y=0,3 + 1,22 * X1 + 0,18 * X2 + 0,21 * X3 - 0,04 * X4 - 0,12 * X5 - 0,26 * X6, (3)$	31,67	2,57	0,995	0,989
КИ «ба номи Футур Раҳмонов»	$Y=0,2 + 0,972 * X1 + 0,417 * X3 + 0,072 * X4 - 0,03 * X5 - 0,32 * X6, (4)$	57,08	2,57	0,99	0,98

Сарчашма: Ҳисоби муаллиф

F ҷадвал. ва F факт. мувофиқи моделҳои дар ҷадвали 3.2. овардашуда баробар намуда, зарурати гипотезаи H₀ оид ба хусусияти номуносибии арзёбишударо бо сабаби F факт. > F ҷадвал. бо эҳтимолияти (1 - α) = 0.95 дар бораи аҳамияти омории муодилаҳо ҳулоса мебарорем. T- меъёри Стюдент низ аҳамияти омории моделҳоро тасдиқ мекунад.

Коэффитсиенти мутақобила ва детерминатсияи бузургии (зиёда аз 90 %)- ро бо вобастагии натиҷаи F модели омилҳои X₁, X₂, X₃, X₄, X₅, X₈, X₇, X₆ тасдиқ мекунад.

Дар асоси таҳлили самарабахшии истифодаи захираҳо, самт ва ҳаҷми сармоягузорӣ дар корхонаҳои кишоварзӣ асоснок карда мешавад (ҷадвали 3.3).

Чадвали 3.3. - Робитаи мутақобилаи захираҳои корхонаҳои кишоварзӣ, нишондиҳандаҳои самаранокии истифодаи онҳо ва самтҳои маблағи сармоягузори асосӣ дар корхонаҳо

Чалби сармоягузорӣ	Асос барои сармоягузорӣ	Намуди захираҳо	Нишондиҳанда	Роҳҳои сармоягузорӣ	Шарикӣ Яқҷоягӣ
Сатҳи зиёдшавии маҳсулоти рақобатпазирӣ кишоварзӣ	Суръати баланди хориҷ гардидани маблағи асосӣ. Кӯҳнаю фарсуда гардидани таҷҳизотҳо; сифати пасти маҳсулот истеҳсолшуда	Сармояи асосӣ	Фонди асосӣ. Даромад нокии фондӣ	Бо таҷҳизоти нави техникӣ таъмин кардани истеҳсолот, сохтмони нави. Таҷдид ва азнавкунони и таҷҳизот	Корхонаҳои бунёдкунандаи фондҳои соҳавӣ. Институтҳои лоиҳакашӣ
Талаботи устувор ба маҳсулоти корхонаҳои комплекси агросаноатӣ, имконияти иштирок дар идоракунии корхона, кафолати бозгашти сармоягузорӣ	Истифодаи нокифояи НОУ-ХАУ, патентҳо, литсензияҳо ва ғайраҳо дар фаъолияти корхонаҳо	Фаъол нокии ғайри моддӣ	Фондсупорӣ фаъолнокии ғайри моддӣ	Фаъолияти кори бо объектҳои моликиятҳои зеҳнӣ	Муассисаҳои илмӣ. Мактабҳои таҳсилоти олий
	Беҳтар гардонидани ҳосилнокии меҳнат, ҳавасманд гардонидани кормандон ҳангоми гирифтани натиҷаҳои дилхоҳ	Захираҳои меҳнатӣ	Ҳосилнокии меҳнати кормандон, манфиати онҳо, фоида бо сомонӣ, музди меҳнат	Ташаккулёбии системаи ташкил ва пардохти музди меҳнат дар корхонаҳо. Баланд бардоштани сатҳи таҳассуси ҳайати кормандон	Маркази бозомузонидаи кормандон. Муассисаҳои таҳсилоти олий

	Асос барои сармоягузорӣ	Намуди захираҳо	Нишондиҳанда	Роҳҳои сармоягузорӣ	Шарикӣ якҷоягӣ
	Кам гардидани хароҷоти умумии беталафот ба сифати маҳсулотҳо, такмил додани низоми меъёрҳо барои захираҳо	Захираҳои моддӣ	Боздеҳии моддию масолахунҷоишӣ. Даромад ба 1 сомонӣ хароҷоти моддӣ	Низоми азнав системаи таҷҳизонидани моддию техникаи корхонаҳо	Таъминкунандаи захираҳои моддӣ-техникӣ
	Зарурати баланд бардоштани самаранокии истифодаи маблағи гардони корхона	Маблағи гардон	Коэффисиенти муомилоти маблағи гардон	Тезонидани муомилоти маблағи гардон	Таъминкунандаи воситаҳои меҳнат. таъминкунандаи захираҳои моддӣ-техникӣ

Сарчашма: Дар асоси омузиши адабиётҳои илмӣ тартиб дода шудааст.

Дар баробари ин нишондиҳандаи норасоии коррелятсионии алоқаи байни омилҳои (X) ва натиҷагирӣ (Y) нишонаҳо арзёбӣ карда мешавад. Ҳангоми таҳлили муносибатҳои миёни воситаҳои тағирёбанда, «коррелятсия» истифода шуд. Коррелятсия барои таҳлил кардани таъсири як воҳиди вобастаи ягона аз арзишҳо аз як ё якчанд тағйирдиҳандаи мустақили баландтарин (беш аз 90%) бо шартҳои FB аз рӯи омилҳои XI, X2, X3, X4, X5, X8, X7, X6, истифода мешавад.

Коэффитсиенти мутақобила - нишондиҳандаи алоқамандии муносибати байни фактор ва натиҷаҳои ниҳой мебошад, ва метавонад мазмунан аз 0 то 1-ро қабул намояд.

Дар натиҷаи таҳлили ҳамоҳангсозии даромадноқӣ ва нишондиҳандаҳои самаранокии истифодаи захираҳои корхонаҳои кишоварзӣ, коэффитсиенти ҳамоҳангии мутобиқати байни ин нишондиҳандаҳо пайдо карда шуданд (ҷадвали 3.4.).

Чадвали 3.4. - Коэффициенти иртиботи мутақобилаи байни нишондиҳандаҳои У ва нишондиҳандаҳои А'

КИ «Раҳмонҷон»		КИ «Сомонҷон»		КИ «ФутурРаҳмон»		КИ «Мухсинҷон»	
Рақами Омил	Аҳамияти коэффициент и иртиботи мутақобила	Рақами омил	Аҳамияти коэффициен ти иртиботи мутақобила	Рақами омил	Аҳамияти коэффициенти иртиботи мутақобила	Рақами Омил	Аҳамияти коэффициенти иртиботи мутақобила
X1	0,22	X1	0,9	X1	0,9	X1	0,9
X2	0,18	X2	-0,41	X2	-0,05	X2	-0,18
X3	0,68	X3	0,50	X3	0,79	X3	0,86
X4	0,15	X4	-0,56	X4	0,15	X4	-0,78
X5	0,42	X5	-0,64	X5	-0,77	X5	-0,30
X6	-0,69	X6	0,73	X6	0,76	X6	0,58
X7	0,18	X7	0,02	X7	-0,69	X7	0,18
X8	-0,16						

Сарчашма: аз руи формулаи коррелятсионӣ ҳисоб карда шудааст.

Чунон ки аз чадвали 3.4. дида мешавад, самаранокии фаъолияти КИ “ Раҳмонҷон ”, КИ “ Сомонҷон ”, КИ “ баноми Футур Раҳмон ”, КИ “ Мухсинҷон” таъсири бартаридоштаро самаранок истифода бурдани фондҳои асосии корхонаҳо ташкил медиҳад, яъне алоқаи баланд ва назарраси байни нишондиҳандаҳои самаранокии истифодаи воситаҳои асосӣ (фонди даромаднок – аз ҷониби КИ" Раҳмонҷон ", фондаоварии дороиҳо – аз ҷониби дигар корхонаҳо) ва нишондиҳандаи даромаднокии активҳо ба мушоҳида мерасад.

Таҳлили омилҳои фондаоварии дороиҳои КИ “Раҳмонҷон”, (чадвали 3.5.) нишон дода шудааст, ки дар давоми давраи баррасишаванда афзоиши ин нишондиҳанда ба афзоиши ҳиссаи қисми хароҷотҳои асосӣ вобаста буд.

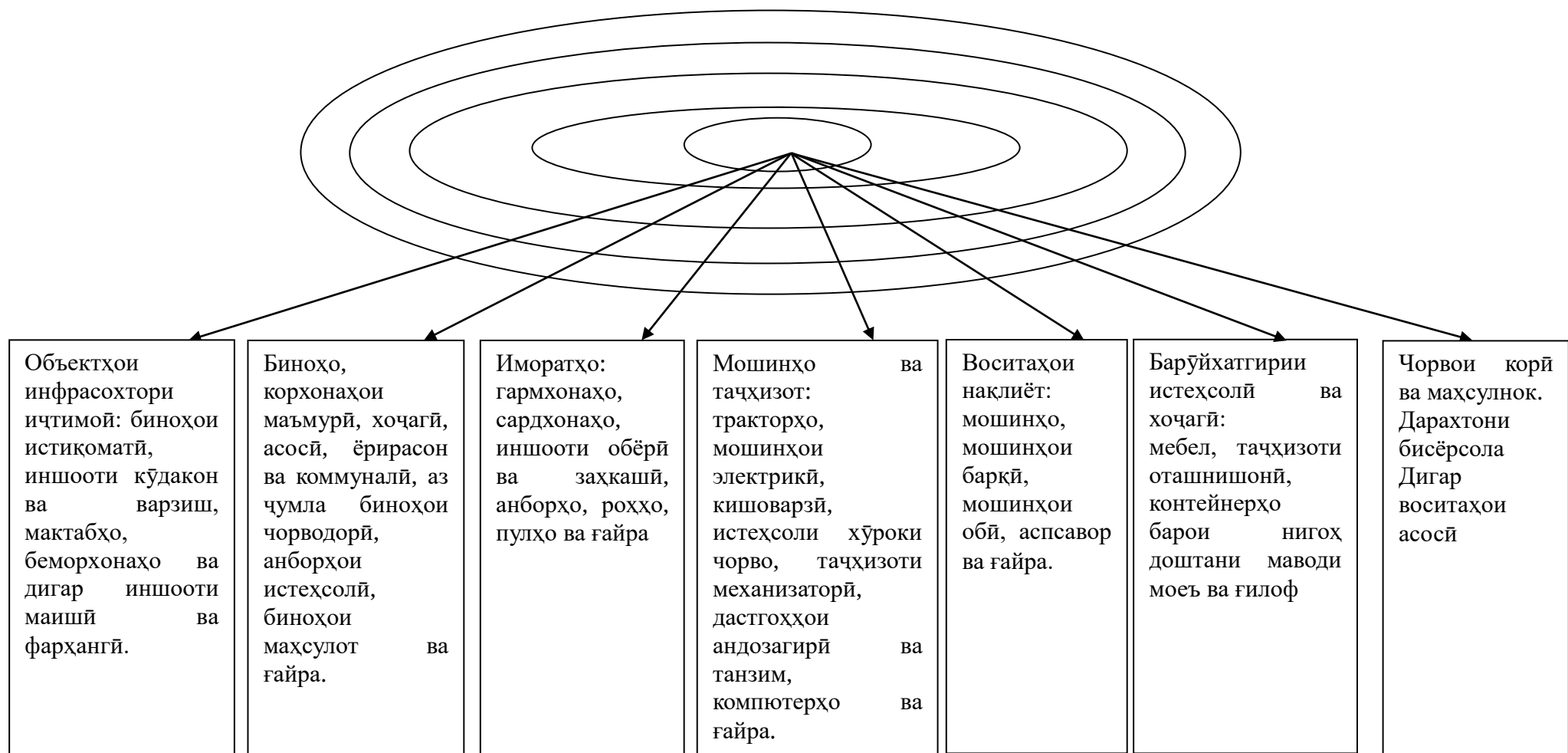
Чадвали 3.5. - Таҳлили фонданокии сармояи асосӣ

Давра	Фонди фонданоки	Дар натиҷаи тағйирёбии даромаднокии чӯзӣ фаъоли маблағҳо	Дар натиҷа тасхҳи ҳиссаи қисми фаъоли қисмҳои асосӣ маблағҳо	Дар натиҷа тасхҳи самаранокии қисми ғайри фаъоли асосӣ маблағҳо	Дар натиҷа танзими таносуб қисми ғайри фаъоли қисмҳои асосӣ маблағҳо
КИ «Раҳмонҷон»					
2020	+0,04	+0,015	+0,06	+0,025	-0,02
2021	+0,25	+0,21	+0,26	+0,04	-0,01
2022	-0,17	-0,22	-0,09	+0,39	-0,08
2023	-0,08	-0,13	-0,02	+0,05	-0,06
2024	+0,03	+0,01	+0,08	+0,02	-0,05
КИ «Сомонҷон»					
2020	+0,0282	+0,0285	+0,02813	-0,0003	+0,00007
2021	+0,149	+0,153	+0,148	-0,004	+0,001
2022	+0,182	+0,155	+0,194	+0,027	-0,012
2023	-0,002	-0,008	+0,003	+0,006	-0,005
2024	+0,056	+0,026	+0,075	+0,03	-0,019
КИ ба номи «Футур Раҳмонов»					
2020	+0,0413	0,0382	+0,0434	+0,0031	-0,0021
2021	+0,021	+0,008	+0,0249	+0,013	-0,0039
2022	+0,204	+0,13	+0,23	+0,074	-0,026
2023	+0,511	+0,204	+0,665	+0,307	+0,154
2024	+0,069	+0,04	0,098	+0,029	-0,029
КИ «Мухсинҷон»					
2020	-0,01	-0,0111	-0,0081	+0,0011	-0,0008
2021	+0,026	-0,039	+0,049	+0,065	-0,023
2022	-0,118	-0,169	-0,094	+0,051	-0,024
2023	-0,009	-	-0,014	-0,009	+0,005
2024	+0,019	+0,028	+0,014	-0,009	+0,005

Сарчашма: аз руи формулаи коррелясионӣ ҳисоб карда шудааст.

Тавре ки аз натиҷаҳои таҳлили воқеии фонди даромаднокии КИ “Раҳмонҷон” бар меояд, дараҷаи таҷҳизот бо воситаи меҳнат дар марҳилаи коркард самаранокии фаъолияти корхонаро муайян мекунад. Дар КИ “Раҳмонҷон” марҳилаҳои технологияи истеҳсоли маҳсулот аз истеҳсоли ашёи хом, коркард ва нигоҳдории онҳо то ба фуруш барои истеъмолкунандагон пешниҳод карда мешаванд.

Дар айни замон роҳбари ширкат нақша дорад, ки саршумори чорворо аз 10000 то 40000, ва дар оянда то ба 800000 расонад ва ба ҳамин тариқ, ширкат бояд иншооти нави чорводориро бунёд намояд, аз ҷумла афзоиш додани қисмҳои фаъол ва қисмҳои ғайри фаъол дар активҳои асосӣ ба ширкат зарур аст.

Расми 3.2. - Сохтори воситаҳои асосӣ барои мақсадҳои истеҳсоли ва истеҳсолоти ғайриманқул

Сарчашма: Дар асоси омузиши адабиётҳои илмӣ тартиб дода шуд.

Сохтори эҳтиёҷот барои воситаҳои асосӣ барои мақсадҳои истеҳсоли ва истеҳсолоти ғайриманқул метавонад ба таври зерин нишон дода шаванд (расми 3.2).

Биси қайд аст, ки “хоҷагиҳои шахсии ёрирасон шакли холиси мустақил надоранд, зеро даромади асосӣ аз иштироки аъзоёни хоҷагиҳои шахсии ёрирасон дар фаъолияти ташкилотҳои калон ва миёнаи кишоварзӣ ба даст оварда мешавад. Даромади иловагии молиявиро хоҷагиҳои шахсии ёрирасон аз ҳисоби фурӯши маҳсулоти зиёдатӣ онҳо гирифта метавонанд. Дар натиҷа наъби шакли молӣ-истеъмолии хоҷагии ёрирасони шахсӣ ташаккул меёбад” [103, с. 94].

Сарфи назар аз он, ки дар давраи фаъолияти корӣ истифода гардидани самаранокии воситаҳои ғайримоддӣ пурра мавриди омӯзиш қарор нагирифтааст, чунки асоси қувваи кориро дар кишоварзӣ сокинони деҳот ташкил медиҳад.

Бевосита дар соҳа чараёни муҳими истеҳсоли ташкил гардидааст, зеро ки асоси онро қувваи кории деҳот мебошад ва шароити муҳайё зиндагии аҳолии таъмин гардидааст. Чараёни раванди меҳнат бояд зарурияти истеҳсолию, такмил намудан ва самарайи соҳаро таъмин гардонанд.

Ҳангоми пурра таъмин гардидани раванди қувваи корӣ, корхонаҳои соҳаро маҷбур месозад, барои зист дар деҳот бояд шароити дурусти зиндагиро бо тамоми инфрасохтораи таъмин ва фароҳам намояд, чунки дар ҳаёти иҷтимоию иқтисодӣ нақши муҳим дорад. Бояд қайд намуд, ки “... иҷтимоӣ ҳамеша ба нигоҳ доштани суботи иқтисодӣ, таъмини тақсимот ва тақсимои бештар баробар ва тақсимои даромади ҷомеа нигаронида шудааст. Ҳадафи ниҳии рушди истеҳсолоти ҷамъиятӣ қонеъ кардани ниёзҳои мардум аст ва вазифаи сиёсати иҷтимоӣ аз он иборат аст, ки шароит фароҳам оваранд, механизмҳо барои таъмини оқилона ва ҳамаҷонибаи ин эҳтиёҷот аз ҳисоби ғоидаҳои дар айни замон муҳайёкардаи ҷомеа фароҳам оварда шаванд” [83, с. 159]

Такмили механизми идоракунии стратегияи рушди корхонаҳои

комплеки агросаноатӣ барои расидан ба самаранокии баланд ва рушди устувор муҳим аст. Ин механизм барои идора кардани равандҳои истеҳсолот, маркетинг, захираҳо ва ҷаъолияти молиявӣ дар якҷоягӣ бо риояи стандартҳои экологӣ ва иҷтимоӣ мутобиқ мешаванд. Ҳадафи асосии механизми идоракунӣ бояд оптимизатсия ҷаъолияти корхона ва беҳтар кардани муносибатҳо бо ширкатҳои дигар ва фермерҳо бошад, ки ба баланд бардоштани самарабахшии истеҳсолот ва ғоида ёрӣ мерасонанд.

Дар ин самт, бояд гуфт, ки “... амалия нишон медиҳад, суръатбахшии рушди ширкат аксар вақт метавонад ба «ғармшавии аз ҳад зиёд» ва бесарусомонии идоракунӣ оварда расонад. Агар роҳбарият бо афзоиши босуръат, бесарусомонии коммуникатсионӣ ва ташкилотӣ мубориза бурда натавонад, он метавонад ғишангҳои идоракуниро аз даст диҳад ва на танҳо мавқеи пешсафиро аз даст диҳад, балки ҳатто ширкатро ба муфлисшавӣ оварда расонад” [22, с. 114].

“Дар натиҷа хусусияти муосири хоҷагиҳои шахсии ёрирасон дар вилояти Суғд аз он иборат аст, ки шумораи бештари онҳо дорои шаклҳои истеъмолий ва молӣ-истеъмолий дошта, бо назардошти таназзули зироаткорӣ ва истеъмолкунанда ҷорводорӣ бартарӣ соҳаҳои навӣи дорад” [103, с. 100].

Истифодаи технологияҳои муосир ва автоматизатсия дар раванди истеҳсолот, пайгирии маълумот ва таҳлил дар вақти воқеӣ барои қабули қарорҳои дуруст ва самарабахш муҳим аст. Инчунин таҳлили молиявии амиқ ва дуруст, ки на танҳо барои пайгирии ҳисоботи молиявӣ, балки барои баровардани натиҷаҳои дуруст ва муассир ёрӣ мерасонанд, зарур аст. Таҳияи стратегияи рушд бо назар ба омилҳои иқтисодӣ, экологӣ ва иҷтимоӣ барои ҳалли мушкилот ва рағбӣ монеаҳои рушди соҳа муҳим мебошад.

Барномаи таълими қормандон ва тақмили малақаҳои касбии онҳо барои мутобиқшавӣ ба талаботи технологӣ ва стандартҳои навии истеҳсолот ёрии қалон мерасонад. Дар ҷараёни рушди стратегӣ, таъмини захираҳои инсонии мутахассис, ки бо наовариҳои технологӣ ва автоматизатсия шинос ҳастанд, барои беҳтар кардани самаранокии корхона хеле муҳим аст. Ҳамкориҳои байни

бахши давлатӣ ва хусусӣ низ барои таъмин кардани шароити зарурии молиявӣ ва инфрасохтор барои рушди корхонаҳо кӯмак мекунад.

Риояи меъёрҳои экологӣ ва таҳияи стратегияҳои устувор дар истеҳсолот ва агросаноатӣ ба коҳиш додани таъсири манфии корхонаҳо ба муҳити зист ёрӣ мерасонад. Истифодаи технологияҳои экологӣ ки метавонанд таъсири муҳити зистро коҳиш диҳанд ва барномаҳои ҳифзи манобеи табиӣ барои рушди устувор ва эҳтиром ба муҳити зист муҳиманд. Механизми идоракунӣ бояд ба риояи ин меъёрҳо ва таъмини истеҳсолоти тару тоза мутобик бошанд.

Такмили механизми идоракунии стратегӣ бояд на танҳо дар дохили корхона, балки дар ҳамкориҳои байни корхонаҳои агросаноатӣ ва корхонаҳои ҷамъиятӣ ва илмӣ, ки метавонанд ба таҳияи сиёсатҳои дуруст ва дастгирии молиявии стратегии соҳа ёрӣ расонанд, равона бошад. Ин ҳамкориҳо метавонанд дар шакли лоиҳаҳо, грантҳо ё субсидияҳо дар ҷанбаҳои гуногун амал кунанд. Ташаккули муҳити ҳамкорӣ бо фермерҳо, истеҳсолкунандагон ва дигар корхонаҳо барои беҳтар кардани самаранокии истифодаи захираҳо ва рушди устувор муҳим аст.

Механизми идоракунӣ бояд ба таҳлили ҳаррӯзаи равандҳои истеҳсолӣ ва молиявии корхонаҳои агросаноатӣ асос ёбанд. Истифодаи системаҳои автоматизатсия ва мониторинг дар вақти воқеӣ барои пайгирии ҳаракати захираҳо, фурӯш ва истеҳсолот имкон медиҳад, ки қарорҳои оперативӣ дар самти беҳтар кардани самарабахшии фаъолияти корхонаҳо қабул шаванд. Равандҳои пайвастаи таҳлил ва баҳодиҳии нишондиҳандаҳои молиявӣ ва истеҳсолот низ барои таъмини рушди муваффақи стратегӣ дар дарозмуддат муҳим мебошанд.

Барномаи стратегӣ барои корхонаҳои агросаноатӣ бояд ҳадафҳои дарозмуддат ва кӯтоҳмуддатро дар бар гирад, ки бояд ба ҳам пайваст шаванд. Муҳим аст, ки мақсадҳои тичоратӣ, экологӣ ва иҷтимоӣ дар якҷоягӣ бо омилҳои молиявӣ ва иқтисодӣ танзим карда шаванд. Ҳар як роҳҳои амалии идоракунӣ бояд барои мувофиқат ба ниёзҳои бозори ҷаҳонӣ ва маҳаллӣ

такмил ёбанд. Таҳия ва татбиқи стратегияи дуруст барои баланд бардоштани рақобатпазирӣ ва устувории корхона дар соҳаҳо ва бозорҳои мухталиф кумак мекунад.

Такмили механизми идоракунии дар корхонаҳои комплекси агросаноатӣ бояд ба сифати хизматрасонӣ ва истеҳсоли маҳсулот таъсири мусбӣ дошта бошад. Барои ноил шудан ба ин мақсад, корхонаҳо бояд стратегияи ташкили самарабахш ва мутобиқсозии равандҳоро истифода баранд.

3.2. Идоракунии татбиқи барномаҳои стратегияи рушди кишоварзӣ

Муайян кардани стратегияи корхона асосан аз вазъияти мушаххасе, ки корхона дар он қарор дорад, вобаста аст. Албатта, агар нигарем ба корхонаҳои орохҳои орохҳо бо роҳи худ беназир еназира агар вай рақиб, иқтидор, маҳсулоти истеҳсолшуда, хизматрасонӣ, инчунин низоми идоракунии худро доросту

Корхонаҳои кишоварзии Хатлона ва Суғд дар шароити имрӯза стратегияи ҳамгироии вертикалии рушдро тартиб дода, тартиб истодаанд. Дар натиҷа таҳияи стратегияи тартеги мувофиқи увофиғия лоиҳаҳо амалӣ шуда ғияд. да.

Лоиҳаҳо бо тақя ба таҷрибаҳои амалии мавҷуда, методология муосир ва механизмҳои барқарорсозии корхонаҳо тавассути кооператсиякунонии соҳа таҳия ва коркард мегарданд. Ҳамзамон, дар ин раванд баланд бардоштани самаранокии фаъолияти истеҳсолӣ ва таъмини рушди устувори дарозмуддати корхонаҳо ба назар гирифта мешавад.

Дар ноҳияи Данғара дар базаи комбинати орд кооперативи матлуботи кишоварзии коркарди ғалла ташкил карда шуда, кор мекунад. Кооперативҳои серсоҳае, ки истеҳсол, коркард, фурӯш, сохтмон ва ғайраро ба ҳам мепайванданд, дар амал васеъ истифода мешаванд. Дар шароити ҳозира корхонаҳои кишоварзӣ ҳам дар ҳамгироии пурра (бо таъминкунандагон ва харидорон) ва ҳам дар ҳамгироии қисман (чӣ бо

харидорон ва таъминкунандагон) иштирок карда метавонанд. Дар баробари ин, бояд хатарҳои марбут ба интихоби стратегияҳои амудии ҳамгироиро баназар гирифт. Камбудии калони ҳамгироии амудӣ дар он аст, ки корхона дохили соҳаро фаро мегирад. Бо маҳдуд кардани корхона дар интихоби таъминкунандагон ва харидорони, он метавонад боиси аз даст додани фоида аз маблағ гардад (мумкин аст, ки аз берун дастрас кардани захираҳо арзонтар ва фойданоктар аст ва ба дигар харидорон маҳсулот мефурӯшанд).

Агар ба таҷриба нигарем, амалӣ гардонидани стратегияи ҳамгироии амудӣ, рақобатро ба воситаи ҳамгироии уфуқӣ ба вучуд меоранд. Татбиқи ин стратегия аллакай дар як қатор корхонаҳои кишоварзии ҷумҳурий қайд карда шудааст. Масалан, хоҷагии деҳқонии «Шамолиддин» - и ноҳияи Кӯшонӣ аз ҳисоби соҳибони саҳми заминҳои хоҷагиҳои ҳамсоя, ки аз онҳо 1100 гектар замини қорам бо шартҳои шартнома гирифта шудааст, истеҳсоли маҳсулотро вусъат медиҳад.

Стратегияҳо барои коҳиши мақсадноки тиҷорат инҳоро дар бар мегиранд:

- стратегияи барҳам додан, ки як ҳолати ғавқулуддаи стратегияи коҳишдиҳӣ мебошад ва дар ҳолате амалӣ карда мешавад, ки корхона тиҷорат карда наметавонад;

- стратегияи «ҳосили ҷамъоварӣ», ки дасткашидан аз нуқтаи назари дарозмӯддати тиҷоратро ба манфиати ҳадди аксар расонидани даромад дар муддати кӯтоҳ дар бар мегирад. Он барои ноилшудан ба даромади ҳадди аксар дар давраи коҳиш ин тиҷорат ба сифр пешбинӣ шуда аст.

- стратегияи камкунии аз он иборат аст, ки ширкат яке аз воҳидҳо ё корхонаҳои худро мебандад ё мефурӯшад, бо мақсади татбиқи тағйири дарозмӯддат дар сарҳади пешбурди соҳибкорӣ;

- стратегияи кам кардани хароҷот ба стратегияи камшавӣ хеле наздик аст, зеро ғояи асосии он ҷустуҷӯи имкониятҳо ва андешидани чораҳои дахлдор барои кам кардани хароҷот мебошад. Бо вучуди ин, он дорои баъзе

хусусиятҳои фарқкунанда мебошад, ки ҳамин стратегия бисёртар ба сарчашмаҳои нисбии хурдтари хароҷот пешниҳод гардидааст, зеро ки амалӣ гардидани он хусусиятҳои чорабиниҳои муваққатию кутоҳмуддатро дорад.

Имруз корхонаҳои кишоварзии ҷумҳурӣ аллакай стратегияи камкуниро ба роҳ мондаанд, ки ин натиҷаҳои муайяни мусбат бахшида истодааст. Ҳамин тавр, хоҳиши хоҷагии ҶДММ «Дарё» - и ноҳияи Вахш дар бобати кам кардани хароҷоти нигоҳубини чорвои ширдеҳ, инчунин таҷрибаи намунавии звенои иҷоравии оилаи Абдурахмоновҳо боиси ба сахмдорон тақсим кардани тамоми чорво ва нигоҳубинӣ он гардид. Дар ҳар кадоми 12 звенои иҷоравӣ ба ҳисоби миёна 9 - 10 сар модагов мавҷуд аст. Шартномаи иҷора, ки ба муҳлати 5 сол баста шудааст, ба коргарон додани чорворо бе ҳуқуқи минбаъд харидани он пешбинӣ мекунад. Супориши нақшавии иҷоракор оид ба ширҷушӣ ва супурдани он иҷро гардид. Натиҷаи ин тадбирҳо буд: «... дар нимаи аввали соли 2021 ширҷушӣ аз ҳар сар модагов нисбат ба соли 2020 - ум 10 % афзуда, арзиши аслии шир 6 - 7 % кам шуд» [55, с. 47].

Барои татбиқи ин стратегия тавсия дода мешавад, ки корхонаҳои кишоварзии рақобатпазир ташкил гардида, мавқеи онҳо бояд дар бозор устувор гардида, рушди онҳо дар фаъолияти истеҳсолии дарозмӯддат, захирахоро таъмин намояд.

Таҳлили воқеии корхона нишон дод, ки онҳо метавонад дар як муддати вақт якчанд стратегияро татбиқ намоянд. Агар ба стратегияи Кооперативи истеҳсолии «Муҳсинҷон»-и ноҳияи Данғара нигарем, аз таҳлилҳо маълум мешавад, ки ба корхона имконпазир аст, стратегияи муҳими рушдро амалӣ намояд.

Барҳамдиҳӣ. Портфели тиҷоратии корхона аз ду соҳаи зараровар (чорводории ширдеҳ, сабзавоткории дарунӣ) ва як соҳаи фоидаовар (зироаткорӣ) иборат аст, ки хароҷоти соҳаҳои зарароварро намерӯшонад.

Дар ҳолати самаранок нигоҳ доштани Кооперативи истеҳсолии

«Муҳсинҷон» ба роҳбарони зарурият пеш меояд, ки тавонанд стратегияи ҷамъоварии ҳосилро амалӣ намоянд ва соҳаҳои камдаромадро бартараф кунанд. Мақсади стратегия ин рушди устуворӣ хоҷагӣ буда, яъне ба даст овардани ғоида дар муҳлати кӯтоҳтарин мебошад. Бинобар ҳамин зарурати нигоҳ доштани корхона бо тарзи фурӯш ё ин ки шарик шудан бо рақибӣ пурзӯр вучуд дорад.

Кам намудани соҳаҳои ояндадорӣ саноатӣ. Мақсади асосии корхона кам намудани захираҳо, хароҷотҳои хоҷагӣ, инчунин даст кашидан аз истеҳсолоти маҳсулоти ҷоридорӣ бо роҳи фурухтан ё бастани он мебошад. Ҳадафи асосию муҳими ин стратегия барҳам додани истеҳсолоти серхароҷот ва беҳтар намудани самараи ғайолияти асосии корхона мебошад.

Вусъат бахшидан ба истеҳсолот. Дар интиҳоб ба ин стратегия, рушди устуворӣ Кооперативӣ истеҳсолии «Муҳсинҷон» дар асоси имконияти ками дохилию берунии корхона, бояд васеъ кардани истеҳсолот манъ гардад, чунки корхона калонтарин истеҳсолкунандаи маҳсулотҳои зироаткорӣ дар кишвар ба шумор рафта, метавонад дар бозор бомуваффақият рақобат намояд.

Ҳангоми бештар намудани ҳиссаи худ дар бозор, корхонаро зарур аст, ки мавқеи стратегиро дар бозор устувор намояд. Рақобати Кооперативи истеҳсолии «Муҳсинҷон» дар он маврид амалӣ мегардад, ки агар корхона амалиётҳои дурусти ҳамлаи стратегиро ба даст оварда тавонад.

Ду имконият вучуд дорад, ки Кооперативи истеҳсолии «Муҳсинҷон» рақибони худро нигоҳ дошта тавонанд. Якум имконият ин ҳаракати корхона барои ба даст овардани ҳиссаи бозор аз рақибони заифтар мебошад. Саҳми бештари Кооперативи истеҳсолии «Муҳсинҷон» дар бозорҳои зироату сабзавот нисбат ба панҷ рақибони асосии худ хеле зиёдтар мебошад. Агар муқоиса намоем, дида мешавад, ки корхона нисбат ба рақибони худ иқтидорҳои бештар дорад, инчунин бо захираҳо бисёртар таъмин мебошад (ҷадв. 3.6).

Чадвали 3.6. - Характеристикаи муқоисавии корхонаҳои кишоварзии истеҳсолкунандагони калони маҳсулоти кишоварзӣ

Нишондиҳандаҳо	Норин	Мухсинҷон	Чорводор	Ф.Саидов	Бустон	Насим
Маҳсулоти умумӣ дар нархҳои муқоисаишаванда ҳисоб карда мешавад ба :100 гектар замини кишоварзӣ, млн. сомонӣ	20,8	10,0	4,1	61,9	11,9	4,9
Аз ҷумла зироаткорӣ	15,4	5,8	3,6	56,1	10,1	4,6
Чорводорӣ	5,4	4,2	0,5	5,8	1,8	0,4
Ҳамагӣ заминҳои кишоварзӣ, га	11511	11282	11179	1151	4828	5160
Аз ҷумла замини қорам	7830	7147	6419	590	2210	1993
Мавҷудияти заминҳои обӣ	-	512	2019	388	-	1011
Чорво, саршумор	1901	904	48	54	219	161
Бузу гусфанд	-	-	234	-	-	678
Шумораи қоргарон, одам.	472	238	114	117	73	47
Аз ҷумла роҳбарон	12	1	3	3	7	5
Хароҷоти меҳнат барои қори умумӣ, ҳаз. одам-соат	108	35	28	10	52	16
Бозгашти дороиҳо, сомонӣ	37,8	19,5	21,0	78,9	279,9	10,3
Иқтидорӣ фонди, сомонӣ	0,03	0,05	0,05	0,01	0,003	0,09
Истеҳсолот, сентнер сабзавоти қушода дар замин,	12749	5417	6240	13898	4340	4340
сабзавоти пушида дар замин	89	-	-	-	-	-
Картошка	5966	-	350	-	30	30
Гандум	45311	39918	9071	-	819	819
Шир	11570	6309	1142	659	447	447
Гушти ЧКШ	1617	567	65	38	24	24
Гушти гусфанд	-	-	30	-	9	9
Пашм	-	-	29	-	5	5
Сатҳи бозорёбӣ сабзавот, %	99,6	88,1	54,6	97,2	76,3	46,0
Даромаднокии сабзавот	163	83	-21	124	80	110
Дотатсия ва ҷубронпулӣ аз буҷети ҷумҳурӣ, ҳаз. Сомонӣ	633	398	213	694	168	
Фоида (зарар)	2876	7404	-738	45	1318	-1136
Таносуби ҳаҷми истеҳсоли сабзавот дар ҷумҳурӣ, %	10,8	4,5	5,2	11,5	7,7	3,6

Сарчашма: маълумотҳои омории хоҷагиҳои вилояти Хатлон

Дуҷум имконият бошад ин кам намудани бартарияти рақобатӣ нисбат ба рақибони пурзӯр мебошад. Фарқият дар афзалиятҳо миёни Кооперативи истеҳсолии «Мухсинҷон» ва рақибони пурқуввати он яъне панҷ корхонаи кишоварзӣ ҳеле кам аст.

Тадқиқҳо нишон доданд, ки душвориҳои молиявии КИ «Мухсинҷон» ба вазъияти ғайриқаноатбахши ҳисобҳои корхона вобаста аст, қисми зиёди маҳсулоти корхона бо усули бартер фурухта мешавад. Ҳангоми татбиқи

идоракунии маркетинг бояд усулҳои пешбурди фурӯш истифода шаванд. Масалан, ҳангоми ба пули «нақд» фурухтан, нарх нисбат ба фуруши бартер пасттар муқаррар карда мешавад. Инчунин корхона метавонад коркарди пеш аз фурӯши маҳсулотро ба ҷо оварад, на онро бевосита аз саҳро фурушад.

Албатта дар доираи фаъолият самаранокии Кооперативи истехсолии «Муҳсинчон» дар асоси шарикии стратегӣ имконпазир шуда метавонад. Бисёр корхонаҳое мавҷуданд, ки барои босамар фаъолият намудан, инчунин расидан ба мавқеи пештар маҷбур мегарданд, ки бо корхонаҳои дигар созиши стратегӣ ба имзо расонанд. Дар чунин маврид имконияти корхонаро пурра менамояд ва имконияти калонро ба сатҳи баланди таъминоти захираҳои ноил шуданро медиҳад. Бисёре аз ин созиши иттифоқи стратегӣ намуди иттифоқи маркетингиро дарбар мегиранд, ки онро ба чор категория тақсим менамоянд.

Иттифоқ, ки дар асоси маҳсулоту хизматрасонӣ ташкил гардидааст.

Эътилоф таълиғотӣ барои корхона ин вақте, ки маҳсулоту хизматрасонии шарикӣ худро ба бозор пешниҳод менамояд.

Иттиҳодияи моддӣ - техникӣ корхона, вақте ки ба шарикон хизматрасонии базаи моддӣ ва техникиро пешниҳод мекунад.

Яке аз шарикони стратегии КИ «Муҳсинчон» метавонад, базаи меваю сабзавоти ноҳияи Данғара бошад. Он бо таҷҳизоти замонавӣ муҷаҳҳаз карда шуда аст, дар он ҷо речай оптималии ниғаҳдошт риоя карда мешавад, база роҳҳои қулай, чи бо роҳи оҳан ва ҳам бо роҳи нақлиёти, шароити хуби борфарорӣ дорад, ки ин имкон медиҳад, ки маҳсулот бе хароҷоти иловагии берун аз ҷумҳурӣ фурухта шавад. Шарикии стратеги бо базаи меваю сабзавот ба корхона имкон медиҳад, ки талаботи аҳолиро ба маҳсулоти сабзавот тамоми сол қонеъ гардонад, натиҷаҳои молиявии корхонаро беҳтар намуда, ба мақсадҳои стратегии ба миён гузошташуда ноил гарданд ва корхонаро дар дарозмӯддат бомуваффақият пеш барад. Дар навбати худ, базаи меваю сабзавот таъминкунандаи бозьтимоди маҳсулоти сабзавотӣ, таъмини кафолат дар истифодабарии иқтидорҳо мешавад ва имконият

медиҳад ичорапулӣ дар нигоҳдории маҳсулот кам гардида шуда, сабаби ҷалб намудани муштариёни бисёр, инчунин хуб гардидани шароити молиявии база мегардад.

Татбиқи лоиҳаи нигоҳ доштани карам ва сабзӣ дар базаи меваю сабзавот дар доираи шарикии стратегӣ ба корхона имкон медиҳад, ки ғоидаи соф ба маблағи 1792 ҳазор сомонӣ зиёд шавад. Дараҷаи даромаднокии ғуруши карам ва сабзӣ дар ҳолати «бо лоиҳа» нисбат ба ҳолати «бе лоиҳа» 46,8 ғоиз зиёд мешавад, ки лоиҳаи пешниҳодшуда аз ҷиҳати молиявӣ ғоиданок аст (ҷадв. 3.7).

Ҷадвали 3.7. - Таҳлили молиявии лоиҳа

Нишондиҳанда	Август	сентябр	октябр	ноябр	Ҷамағӣ
Ҳолат «бе лоиҳа». Даромад аз ғуруш, ҳазор сомонӣ.	2925	2964			5889
Арзиши аслии маҳсулот, ҳазор сомонӣ	1960				1960
Ғоидаи соф дар ҳолати "бе лоиҳа" ҳазор сомонӣ.	965	2964			3929
Сатҳи даромаднокӣ,%	-	-	-		200,5
Ҳолат «бо лоиҳа». Даромад аз ғуруш, ҳазор сомонӣ.	699	1185	1778	4357	8019
Арзиши аслии маҳсулот, ҳазор сомонӣ	1960				1960
Иҷораи пулӣ, ҳазор сомонӣ	-	-	338	-	338
Ҳароҷоти нақлиёт, ҳазор сомонӣ	-		10	-	10
Зарар дар ҳолати "бе лоиҳа" ҳазор	-1261	1185	1440	4357	5731
Сатҳи даромаднокӣ,%	-	-	-	-	248,3
Афзоиши ғоидаи соф, ҳазор сомонӣ	-2226	-1779	1440	4357	1792

Сарчашма: маводҳои кооперативи истеҳсолии (КИ) «Муҳсинҷон»

Каналҳои мавҷудаи ғуруши маҳсулот дар айни замон самарабахш нестанд. Таҳлили муҳити берунӣ нишон дод, ки самараи онҳо дар оянда кам мешавад. Аз ин ру, корхона бояд бозорҳои нави маҳсулотро ҷустуҷӯ кунад. КИ «Муҳсинҷон» метавонад барои ҳаракати маҳсулот каналҳои иловагӣ ба вучуд оварад. Агар ҳоло каналҳои ҳаракати маҳсулоти корхона аз ду ва зиёда сатҳҳо иборат бошанд, пас дар оянда корхона метавонад ба алоқаҳои бевоситаи савдои чакана гузарад. Инчунин, корхона метавонад кушиш кунад, ки ба бозори корхона ворид шавад, яъне барои консерв ва коркарди он маҳсулоти сабзавот таъмин намояд.

Дар баробари ин ба ноҳияҳои дигар фиристодани сабзавот шурӯъ кардан мумкин аст. Барои ин корхона дар муқоиса бо рақибон беҳтарин имкониятҳоро дорад. Чунонки таҳлили муҳити берунии корхона нишон дод, нархи маҳсулоти сабзавот дар шаҳру ноҳияҳои минтақаҳои Кӯлоб назар ба ноҳияи Данғара хеле баланд аст.

Истеҳсолоти маҳсулоти корхона бояд ба истеъмолкунандагоне, ки даромади паст, миёна, инчунин баландро дорост, равона гардад. Чи тавре маълум аст, қариб бисёр истеъмолкунандагони камдаромад, ки бештар аз нисфи аҳолии кишвар аст, аҳамияти бевосита додан лозим мебошад, аз ин лиҳоз корхона бояд талаботи ками ин гуруҳи аҳолиро нисбати сифати маҳсулот ба инобат гирифта, нархро дар фаслҳои сол, интиҳоб намудани дурусти бастабандӣ, инчунин бевосита арзон кардани нархҳо метавонад, иқтидори бозорро бисёр васеъ кунад. Мақсади асоси ба истеъмолкунандагони сарватманд ин пешниҳоди талаби маҳсулоти сифати баланд мебошад, чунки бисёр вақт маҳсулотҳо бо талаботи баланди экологӣ истеҳсол мешаванд. Аммо расидан ба ҳадафи стратегии корхона, истеъмолкунандагоне, ки даромаднокии миёнаю баланд доранд, тавачҷӯҳои бисёр зоҳир мегардад, чунки дар давоми сол маҳсулотҳои сабзавотиро онҳо баробар истеъмол менамоянд.

Роҳбарони Кооперативи истеҳсолии (КИ) «Муҳсинҷон» ҳангоми стратегияи ҷустуҷӯ, инчунин баробари воридшавӣ ба бозор, ҳамчунин бояд дурнамои таҳияи маҳсулотҳои навро арзёбӣ намояд. Бинобар ҳамин ру овардани корхонаро ба истеъмолкунандагоне, ки даромади миёнаю баланд доранд, талаб менамояд.

Аз таҳлилҳо бармеояд, ки доштани бисёр ҷиҳати мусбии Кооперативи истеҳсолии «Муҳсинҷон», бо кормандони ихтисосҳои баланд, тарзи рафтори муносиб ба корхона аз ҷониби мақомотҳои давлатӣ, ҳамчунин вучуд доштани иқтидорҳои озод дар истеҳсолот, майдони кишти обёримешуда, таъмин будан бо техникаю таҷҳизот, инчунин имкониятҳои бевоситаи лизингии амал намудан, ба корхона шароит фароҳам меоварад.

“Механизмҳои иқтисодии истифодабарии захираҳои об ҳамчун муҳимтарин низоми таркибии идоракуниидавлатии ҷаҳолияти хоҷагии об, бо назардошти талаботи экология бошад, ҳамчун қоидаи муҳимтарини концепсияи амалкарди аз ҷиҳати экологӣ беҳатари низоми обистифодабарӣ дар КАС (комплексии агросаноатӣ), ки ба экологикунонидани истифодабарии захираҳои обу замин ва ғайра нигаронда шудааст, инчунин огоҳонидани ифлосшавии экосистемаҳои об, ҳок ва маҳсулоти кишоварзӣ баромад мекунад” [65, с. 87]

Аз ин ру стратегияи инноватсионӣ чи тавре ки профессор Бозоров Ш. Ш. қайд менамояд, ки “ ...ба ҷорӣ кардани технологияву навҳои маҳсулоти нав сафарбар карда шудааст, ки интиҳоби муҳими объекти ҷудогонаи тадқиқотро пешниҳод менамояд ва бо кушиши он корхона метавонад, барои дарёфти доимии имкониятҳои нави технологӣ саҳмгузор бошанд”. Ин пеш аз ҳама чи тавре, ки дар боло қайд гардидааст, дар соли 2009 лоиҳаи калони “Технологияи Ҳолландӣ барои парвариши сабзавот” таҳия гардида буд. Бисёр афзалиятҳои лоиҳаро қайд кардан зарур аст. Якум, ин ба роҳ мондани технологияи нав ба корхонаҳо имконият фароҳам меоваранд, ки дар рақобат ғолиб гардида, бартарию аз худ намоянд. Дуюм, ҳамаи техникаю таҷҳизотҳои кишоварзие, ки аз хориҷи кишвар харидашудаанд, на танҳо барои Кооперативи истехсолии «Муҳсинҷон», ҳамчунин ба тамоми хоҷагиҳои ноҳияи Данғара дар истехсоли маҳсулоти кишоварзӣ хизмат карда метавонанд. Бинобар ҳамин сабаб аз ҳисоби истифодабарӣю азхудкунии техникаю таҷҳизоти нав стансияҳои иқтидори калон доштаи мошину тракторӣ пайдо мегардад. Сеюм, сохта ва ба истифодадиҳии анборҳои сабзавоту хатти коркард барои консервабарорӣ имконияти калон медиҳад, ки тамоми сол тавлидот ба анҷом расонад ва пул доимо дар гардиши муомилот бошад. Чорум, қарори комиссияи озмун оиди баррасии лоиҳаҳои сармоягузори КАС-и Ҷумҳурии Тоҷикистон № 2/99 аз 13.10.99 бо маблағгузори лоиҳа аз буҷети ҷумҳуриявӣ қабул гардидааст.

“Сиёсати давлатии инноватсионӣ дар бахши аграрӣ бояд ба стратегияи

рушди он дар дурнамои наздик асос ёбад ва самтҳои асоси инҳо мебошанд: Ҷаёлгардонии Ҷаёлияти илмӣ-техникӣ ва дар ин асос ташаккули истеҳсолоти агросаноатӣ; таъмини воситаҳои моддӣ-техникии соҳа; экологикунории кишоварзӣ; тақмилдиҳии муносибатҳои иқтисодӣ ва заминӣ, тақмили сохтори истеҳсолот ва идоракунии, инчунин амали гардонии сиёсати иҷтимоӣ, ки ба фароҳам овардани шароити арзандаи таъмини ҳаёт барои аҳолии ҳудудҳои деҳот мусоидат мекунад”[108, с. 84]

Амали намудани ин лоиҳаҳо ба корхона имконият медиҳад, ки хароҷотро кам намояд, дар натиҷа ба пешсафӣ ноил гардад, чунки технологияҳои голландӣ ин технологияи камхарҷ мебошад ва кишоварзон имкон медиҳад, ки ҳаҷми зиёди маҳсулотҳои хушсифати ҳудро истеҳсол намоянд. Чун қоида, он ба баланд бардоштани дониши тахассусии кормандон шароит муҳайё менамояд, зеро ки дар вақти ба роҳ мондану истифода кардани технологияи пешрафтаи голландӣ бо хариди тухмиҳо ғербисидҳо маҳдудият дида намешавад, аз ин ру зарур мешуморанд, ки ҳамаи талаботҳои ҷараёни технологӣ риоя гардад ва аз кормандоне, ки ба иҷрои кори он даъват мешаванд, дониши махсусро талаб менамояд. Албатта дар ҳолати амалӣ шудани лоиҳа талаботҳои истеҳсолкунандагоне, ки даромади миёна ва баланд доранд, қонеъ карда метавонанд, инчунин қафлати фуруши маҳсулотро дар тамоми сол медиҳанд.

Инчунин бояд дар корхона барои соҳаи иловагӣ, ки ин ҷорводорӣ мебошад, стратегияи кам намудани арзиши аслии маҳсулот амалӣ гардад. Маълум аст аз таҷрибаҳо, ки дар боло зикр шудааст, соҳаи ҷорводорӣ ба Кооперативи истеҳсолии «Муҳсинҷон» зараровар аст. Ба андешаи мо чунин аст, ки бояд ҳукумати мамлакат дастгирӣ ва диққати аввалиндараҷаро ба рушди ҷорводорӣ равона намояд, чунки ин соҳа дар таъмини амнияти озуқаворӣ яке аз мақоми хоси ҳудро дорад. Чун, ки “амнияти озуқаворӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон қисми ҷудонашавандаи амнияти миллӣ ва иқтисодии мамлакат дар маҷмӯъ ба ҳисоб меравад, зеро масъалаи амнияти озуқаворӣ бо равандҳои рушди умумии иҷтимоӣ ва иқтисодии мамлакат алоқаи зич дорад.

Дар айни замон Ҷумҳурии Тоҷикистон дар сатҳи нокифояи худтаъминкунӣ бо маводҳои асосии озуқа қарор дорад, ки он ба сатҳи баланди аз воридот вобаста будан оварда мерасонад”[119, с. 191].

Тамоюли афзоиши даромади аҳолии ҷумҳурӣ, паст шудани сатҳи камбизоати (мувофиқи пешбиниҳои Вазорати рушди иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон, сатҳи камбизоатӣ дар соли 2022 нисбат ба 2015 - 12% ва дар соли 2010 нисбат ба соли 2005-ум 5% мебошад,) афзоиши пешбинишудаи истеъмоли сабзавот ва маҳсулоти ширӣ дар солҳои 2020-2022, шароити мусоиди обу ҳаво дар ин давра ба корхона имкон медиҳад, ки истеҳсоли маҳсулотро зиёд намояд.

Бояд қайд намуд, ки “... даромадҳои аҳолии деҳот аз руи таркиб ва сохтори худ аз даромадҳои аҳолии шаҳр фарқ мекунанд. Фарқи асосӣ дар он аст, ки аҳамияти музди меҳнат дар ташаккули буҷети оилаи деҳот ба таври назаррас коҳиш ёфтааст. Ин ба он вобаста аст, ки ҳаҷми музди меҳнат дар кишоварзӣ дар муқоиса бо дигар соҳаҳо яке аз пасттаринҳо дар кишвар ба ҳисоб меравад” [84, с. 51]

Барои ба мақсади ниҳии гузошташудаи соли 2024 расидан бояд аз технологияи голландӣ бурд, чунки истеҳсоли сабзавотро аз ҳар гектар ба 230 сентнер расонида, майдони кишти сабзавотро 15 гектар, зироатҳои хӯроки чорворо - 10 гектар, зиёд намуда, маҳсулнокии чорворо баланд бардоранд, маҳсулотро дар моҳҳои июн - сентябр ба воситаи бозорҳои озод фурӯшанд. Ин имкон медиҳад, ки самаранокии идоракунии КИ «Муҳсинҷон» беҳтар шавад. Иҷрои тадбирҳои пешбинишуда ҳиссаи корхонаро дар бозори сабзавот 3,2 маротиба зиёд мекунад.

Истеҳсоли маҳсулоти умумӣ ба ҳисоби ҳар 100 гектар замини кишоварзӣ нисбат ба нишондиҳандаи соли 2024-ум 18,2 Ҷоиз зиёд мешавад (Қадвали 3.8). Ҳосилнокии меҳнати идоракунӣ меафзояд: истеҳсоли маҳсулоти умумӣ ба ҳисоби 1 соати корӣ дар идоракунӣ сарфшуда 3,1%, 1 сомонӣ меҳнат ва маблағҳое, ки дар идоракунӣ сарф карда шудаанд, 17 % меафзояд. Самаранокии идоракунӣ низ зиёд мешавад, ҳиссаи хароҷоти

идоракунӣ кам мешавад.

**Чадвали 3.8.- Самаранокии идоракунии КИ «Мухсинҷон»
маҳсулоти умумӣ бо нархҳои муқоисаавандаи соли 2022**

Нишондиҳандаҳо	С. 2022 гузориш	С. 2023 гузориш	С. 2024 пешгӯӣ	С.2024 бо % нисбат ба соли 2022
1. Натиҷаҳои умумии кор. Баромади маҳсулоти умумӣ, сомонӣ, барои: 100 гектар замини кишоварзӣ	25551	61946	73178	118,2
1 одам-соат.	1,7	3,3	3,5	106,1
Ҷоида аз ҳисоби ба 100 га замини кишоварзӣ, ҳаз. сомонӣ.	-157,9	3,9	5,4	138,5
2. Самараи дастгоҳи идоракунӣ. Ҳиссаи музди меҳнати кормандони роҳбарикунанда дар фонди умумии музди меҳнат, %	7,9	15,9	15,3	7,4
Ҳиссаи хароҷоти идоракунӣ дар арзиши маҳсулот, %	5,9	6,4	6,6	0,7
3. Маҳсули меҳнати идоракунӣ. Баромади маҳсулоти умумӣ, сомонӣ, барои:				
1 одам-соат, дар идоракунӣ сарфшуда	43	44,6	46,0	103,1
1 сомонӣ хароҷот барои идоракунӣ, сомонӣ	2,7	4,1	4,8	117,0

Сарчашма: дар асоси маводҳои КИ «Мухсинҷон» тартиб дода шудааст.

Яке аз нишондиҳандаҳо ҳангоми баҳодиҳии идоракунӣ ин миқдорию сифатӣ буда, аҳамияти бевосита дорад ва самараи калонро дорад: беҳтар гардонидани сатҳи илмӣ ва техникаи идоракунӣ, яқояшавии зинаҳои раванди идоракунӣ, тақмил додани дониши тахассусии менеҷерҳо, беҳтар намудани сатҳи асосноккунии қарорҳои қабулгардида.

“Менеҷменти ширкатҳои азим технологияи касбиро ҳамчун кулли амалиётҳое, ки бо воситаи техникаю технологияи навин иҷро мешаванд, истифода бурда, варианти оптималии идоракунӣ ва роҳбарии ҷараёни касбиро таъмин месозанд ва дар ҳамин асос қарорҳои роҳбарии менеҷмент саривақт ва самаранок иҷро мегарданд” [88, с. 41].

Барои татбиқи стратегияи пешниҳодкардаи КИ «Мухсинҷон» дар марҳилаи аввал, бояд раванди идоракунӣ, инчунин қарорҳои қабулгардида ба дараҷаи баланд бошад. Марҳилаҳои ояндаи амалишавии стратегия бошад,

бояд дар сатҳи зарурӣ бо нишондиҳандаҳои баланди сифати ва идоракунии самаранок гузаронида шаванд.

Дар баробари татбиқи стратегияҳои рушди интенсивӣ, ки «Муҳсинчон» бояд аз имкониятҳо ирушди интеграсия истифода барад. Корхона метавонад ҳам стратегияи ҳамгирии пешин ва ҳам стратегияи амудии баръаксро амалӣ созад.

“Муносибатҳои истеҳсолӣ-иқтисодии муносири сохторҳои интегратсияи КАС бо мураккабии амалӣ намудани муносибатҳои заминӣ, моликиятӣ, тақсимоти мубодилавӣ, молиявӣ ва дигар муносибатҳо муайян карда мешаванд. Ин зарурати таҳияи механизми ташаккули муносибатҳоро ба миён меорад, ки метавонад иштироки фаъоли аъзои сохторҳои интегратсияшударо таъмин намуда, самаранокии натиҷаҳои ниҳоиро баланд бардорад” [91, с. 4].

Кооперативҳое, ки дар ноҳияи Данғара ташкил карда шудаанд, даъват карда шудаанд, ки дар ташкили фуруши маҳсулот ва хизматрасонӣ, инчунин харидани таҷҳизоти наватарин ва захираҳои моддию техникӣ ҷидду ҷаҳдро муттаҳид намоянд. Мутобиқи Қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳангоми ташкили кооперативҳо ташкилотчиёни онҳо мақсадҳои зеринро амалӣ менамоянд:

- 1) тақмили мавқеъҳои рақобатпазир;
- 2) кам кардани хароҷот;
- 3) ворид шудан ба бозор ё васеъ намудани имкониятҳои фуруш ва хизматрасонӣ;
- 4) афзоиши даромад.

Ташкили Кооперативҳои истеҳсолӣ зарурияти хизматҳои маркетингиро ба ҳамаи корхонаҳои кишоварзӣ пайдо кард.

Маҳсулотҳои истеҳсолнамудаи корхонаҳои соҳаро Кооператив ба навъ, мол ҷудо намуда, ҳаракат менамояд, ки талаботи харидоронро ба микдор, сифат, ранг ва дигар хусусиятҳои мол қонеъ гардонанд. Кооперативҳо аз руи навъу сифат музд дода, истеҳсоли маҳсулоти дорои сифат ва намудеро, ки

дар бозор бештар талабот доранд, ҳавасманд мегардонанд.

Кооперативҳо бо мақсади такмил додани системам фурӯши маҳсулот ва ба корхонаҳои кишоварзӣ озодии бештари интихобкунӣ, ҳуқуқи истифода намудани захираҳои мавҷудаи сабзавоту картошка, элеваторҳо, биноҳои анборҳо шартнома мебанданд; баъд ба азнавсозии биноҳо ва харидани таҷҳизоти ҳозиразамон маблағгузорӣ намоянд. Ин имкон медиҳад, ки КИ «Муҳсинчон» ба фурӯши маҳсулот дар давраи тирамоҳу зимистони соли 2023 шурӯъ кунад.

Барои васеъ кардани истеҳсолоти КИ «Муҳсинчон», татбиқи фаъолияти маркетингӣ, ширкат метавонад маблағҳои қарзиро талаб кунад. Барои қабули онҳо корхона бояд аъзои кооперативи кредитӣ бошад, ки дар вилоят таниз ташкил карда шуда аст.

Бо чунин тарзи арзёбии стратегия, ширкат метавонад ба мақсадҳои гузоштаи худ расад ё ин ки не. Бештари имкониятҳои кормандони корхона ба стратегия вобаста буда, сохтори корхона шароит фароҳам меоварад, ки ҳадафҳои гузоштаи стратегия бомаром амалӣ ва татбиқ гардад. Таҳлилҳо нишон доданд, ки шароиту имкониятҳои корхона бояд дар интихоби стратегия мувофиқат намояд.

Оқилона ба роҳ мондани амалишавии стратегияҳо имконият фароҳам менамояд, ки корхона ба ҳадафҳои стратегияи худ расад, инчунин рақобатпазирии маҳсулоти худро дар бозор устувор намояд.

Ҳангоми татбиқ нагардидани стратегия, Кооперативро хавф ва мушкilotи калони зарари истеҳсоли, пош хурдани истеҳсоли маҳсулотҳои чорводорӣ, паст гардидани ҳаҷми маҳсулоти корхона, ҳамчунин ҳиссаи он дар бозор ва ба рақибон имконият доданро дарбар гирифта, ба миён меорад. Дар сурати амалӣ нагардидани марҳилаи аввали стратегия, сабаби 23,2 фоизи кам гардидани фоидаи корхона мешавад. Илова бар ин агар стратегия мусбӣ амалӣ шавад, пас хавфи эҳтимоли талафот паст гардида, фоида бошад дар корхона 38,5фоизро ташкил дода, ҳиссаи он дар бозор 2,2 маротиба афзоиш меёбад.

Дар робита ба ин ҳамчунин роҳбарият дар марҳилаи дуҷуми стратегия бояд қароре қабул намоянд, ки захираҳои корхона самаранок истифода гардад. Аз таҳлилҳо муайян гардид, ки захираҳои имрузаи корхона бе ниҳоят ба кам шудан, рафта истодааст. Дар ин маврид, ба мушкилот нигоҳ накарда, бояд яке аз вазифаҳои асоси корхона дар марҳилаи мазкур захираҳоро ба стратегияи амалишаванда мувофиқ гардонидан лозим мебошад, чунки захираҳои мавҷудаи кофи дар фаъолияти занҷири арзиш мусбӣ арзёбии стратегияро маълум менамояд, равона гардидааст. Самти асосии фаъолияти стратегияи корхона ба истеҳсоли маҳсулотҳои сабзавоткорӣ ва зироаткорӣ равона шуда, барои пурра қонеъ гардонидани эҳтиётиҳои аҳолии ноҳия мебошад. Бо дар назардошти гуфтаҳои боло бояд захираҳои бештари корхона ба пешрафти соҳаи кишоварзӣ мусоидат намояд. Барои расидан ба нақшаҳои стратегӣ бояд ояндабинии нишондиҳандаҳо дар умум ба ҳар кормандан, шӯба ва корхона муқаррару муайян гардад.

Дигар марҳилаи амалишавии стратегия ин созмон додани устувории қобилиянокӣ мебошад. Дар шароити муосир иҷроиши саривақтии стратегия ба кадрҳои баландихтисос, дониши баланди тахассусӣ, инчунин аз тавоноии рақобатпазирии кормандон вобастагӣ дорад.

Пеш аз ҳама мавқеи асосиро дар пешбурди идоракунии стратегияи корхона маркетинг ишғол мекунад.

Аз раванди таҳлилҳо маълум гардид, ки идоракунии маркетинг дар корхона вуҷуд надорад; сатҳи пасти таъмини иттилоотӣ доир ба бозор; набудани кадрҳои, ки фаъолияти маркетингиро нағз медонанд; хусусиятҳои талаботи аҳолиро дар давраи муайяни сол роҳандозӣ наменамоянд; табиғоти маҳсулот дуруст ба роҳ монда нашудааст. Аммо дар асл яке аз камбудҳои дар фаъолияти маркетингӣ дар корхона вуҷуд надоштани шӯба ва сардори фурӯш мебошад. Инчунин, шӯба назоратро, ки баҳодиҳии натиҷаҳои ниҳойро дар муқоиса бо ҳадафҳои дар нақшаи ҳалли мушкилоти мушаххас муқарраршуда дар бар мегирад, амалӣ намекунад.

Дар ҳамин замина бояд қайд кард, ки дар корхона дар навбати худ

хадамоти маркетинг ташкил гардад, чунки дар ҳолати нарасидани захираҳо ҷаъолияти он дар ду давра хоҳад гардид. Дар давраи якум ба штати кормандон вазиҷаи маркетинголог яъне ҷаъолияти маркетингӣ дохил карда шавад. Албатта, дар ин давра амалӣ гардонидани ҷаъолияти маркетинг дар сохтори корхона мебошад. Аз ҳамин ҳисоб дар шӯъбаи баҳисобгирӣ вазиҷаҳо ба талабот қонеъ гардида, пурра мегардад:

- таҳия намудани давра ба давра ояндабинии фуруши маҳсулот;
- нақшаи таҳияи сметаи молиявӣ оид ба фуруши маҳсулот ва назорат кардан ҳангоми амалигардии он;
- таҳия намудани чораҳо ба ҳавасмандгардонӣ;
- ба роҳ мондани каналҳои тақсимои маҳсулот.

Аз ҷумла ба вазиҷаи сардорони сарраёсати истеҳсоли, вазиҷаи идоракуни ба номгую сифати маҳсулот замиа гардида мешаванд.

Вазиҷаи шӯъбаи кадрҳо аз инҳо иборат мебошад:

- муайян намудани талабот ба мутахассиси маркетингӣ, ҳамчунин интиҳоби босамар дар ҷалб намудани онҳо;
- ташкили курсҳои омӯзишии тақмили ихтисос барои мутахассисони маркетингӣ. Воҳиди нави кори дар давраи дуом дар сохтори корхона ворид карда мешавад.

Воҳиди воридшуда дар хадамот стратегияи маркетингиро таҳия намуда ва таъбиқ гардидани онро назорат мекунад.

Вазиҷаҳои асосии ин хадамот пайгирии тағйирот дар муҳити берунии корхона ва таҳияи тавсияҳо оид ба масъалаҳои савдо, ассортимент, наргузори ва сиёсати молиявии корхона хоҳад буд.

Стратегияҳои маркетингие, ки аз ҷониби хадамоти маркетинг таҳия шудааст, ҳамчун воситаи амалисозии стратегияи умумии корхона амал

мекунад. Стратегияи корхона сатҳи корпоративӣ ва стратегияи маркетинг функционалӣ мебошад.

Стратегияҳои маркетинги дар асоси ҳадафҳои муқарраршудаи маркетинги M21, таҳлили вазъияти гузаронидашуда муайян карда мешаванд

ва ба саволи он, ки омехтаи маркетинг барои ҷалб ва қонеъ кардани бозорҳои мақсаднок ва ноил шудан ба ҳадафҳои ташкилӣ чӣ гуна бояд истифода шавад, ҷавоб медиҳад.

Назорати маркетингӣ аз системаи назорат дар корхона ҷудонашаванда буда, зерсистемаҳои назорати пешакӣ (стратегӣ), ҷорӣ ва минбаъдaro дар бар мегирад, ки дар амалияи идоракунии бо ҳамзич алоқаманданд.

Дар ташкили бомуваффақияти стратегияи корхона риоя ва таъмини доимии мантиқи муайян дар ташкили идоракунии корхона нақши муҳим мебозад. Шартҳои асосии фаъолияти пурсамари корхона ин амали моҳирона, андешамандонаи роҳбарони олитарини корхона мебошад.

Амалиёти пуриxtисоси роҳбарӣ имкон медиҳад, ки рафтори коргарон ба самти дуруст равона карда, самти зарурии истеҳсолӣ ба вучуд оварда шавад. Дар натиҷа фаъолияти истеҳсолии коллектив ба мақсад мувофиқ, муташаккилӣ ва сермахсул мегардад.

3.3. Кластерикунонӣ ҳамчун самти идоракунии стратегияи корхонаҳои комплекси агросаноатӣ

Бо назардошти он, ки кластер ин маҷмӯи ширкатҳои мебошад, ки дар соҳаҳои мухталиф фаъолият мекунанд, аммо дар ҳамкорӣ бо истеҳсол ва фурӯши як намуди маҳсулот дар доираи интегратсияи амудӣ, ки таҳияи он бояд дар як минтақаи ҷуғрофӣ мутамарказ карда шавад, интихоби макони ҷойгиршавӣ ва ихтисоси мувофиқ ва иҷрои қоидаҳои муайяно талаб мекунад.

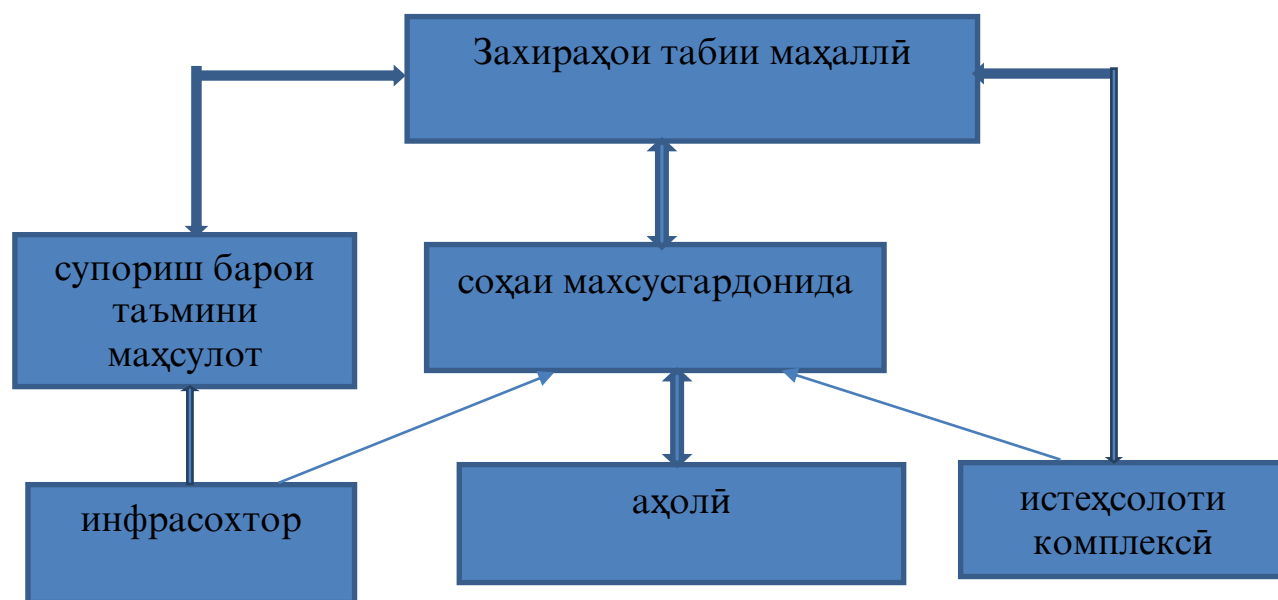
Яке аз ин қоидаҳо дар он аст, ки кластер бояд марказ (ядро) дошта бошад, ки дар атрофии он иттиҳодияи корхонаҳо ва миқёси гуногун гурӯҳбандӣ шуда, бояд барои амалиёти муштаракӣ маркетингӣ ва инфрасохтори мусоид мавҷуд бошад ва ҳамаи иштирокчиёни он бояд ба навоариҳо равона карда шаванд.

Дар ин ҳолат, кластер бартариҳои худро тавассути татбиқи принципҳои идоракунии ба монанди синергизм пайдо мекунад.

Яке аз масъалаҳоро дар минтақа, кластер бояд нақшаи нуқтаи афзоиш ба бозори дохилиро тавассути иттилоот ва занҷири ташкилгардида ба роҳ монад. Ин талаботҳо аз он гувоҳӣ медиҳанд, ки принципҳои рушди кластер аллакай дар илми иқтисодиёт муайян шудаанд. Бо вучуди ин, гуногунии ҷойгиршавии ҷуғрофӣ, шаклҳо ва қўшишҳои фаъолияти кластерҳо дар фазои гео-иқтисодӣ, меъморӣҳои мушаххаси методиро барои интиҳоби макони ҷойгиршавии онҳо ба вучуд наовардаанд. Ин интиҳоб бештар ба таҷрибаи иқтисодии кишвар, сатҳи касбӣ ва фароғати роҳбарони он асос меёбад.

Заминаҳои объективии интиҳоби макони кластер дар соҳаи кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз бисёр омилҳо, аз ҷумла таҳассуси минтақавӣ вобастаанд. Аммо, як қатор омилҳо вучуд доранд, ки ҳисобкунии онҳо мушкил аст - иқлим, рекреатсия ва ғайра.

Сипас, таҳлили кластер бояд омилҳоро ба мисли арзёбии соҳаи ихтисос, истеҳсолоти мураккаб, вазъи инфрасохтор, захираҳои маҳаллӣ ва аҳоли ба сифати захираҳои инсонӣ, ки даррасми 3.3. нишон дода шудааст, дарбар мегирад.

Расми 3.3. – Хусусиятҳо барои арзёбии ҷойгиршавии кластер бо истифодаи таҳлили кластер

Сарчашма: дар асоси омузиши адабиётҳои илмӣ тартиб дода шудааст.

Дар расми 3.3. нишон дода шудааст, ки тақсимои вазъият аз руи

таркиби атрибутҳо дар таҳлили кластерҳо универсалӣ нест. Аммо он имконият медиҳад, ки асосҳои методологии хусусияти татбиқи он, мавҷудияти муносибатҳои беруна ва дохилии ҳудуди кластерро ҳангоми интихоби макони он муайян намояд.

“Рушди босуботи дилхоҳ корхона, ташкилот, ширкат, минтақа ё ин ки давлат, аз сатҳи ташаккулёбӣ ва инкишофёбии сармояи инсонӣ, таъминномаи соҳаҳо бо кадрҳои ҳирфай, иқтидори илмӣ ва ҳайати демографӣ вобастагии зиёд дорад. Дар ин вобастагӣ, бо боварии пурра гуфтан мумкин аст, ки омӯзиш ва ҳалли вусъатдиҳӣ ва инкишофдиҳии дилхоҳ минтақа ё давлат нақши асосиро мутахассисон иҷро менамоянд. Яъне он минтақае, ки дорои беҳтарин мутахассисон мебошад, сатҳи иқтисодӣташ ташаккул, рушд ва инкишоф меёбад” [23, с. 97].

Дар шароити гузариш ба муносибатҳои бозорӣ вазифаи аввалиндараҷа ин барқарорсозии идоракунии звеноҳои асосии иқтисодиёт мебошад. Масъалаи идоракунии равандҳои истеҳсолот дар соҳаи кишоварзӣ барои бартараф кардани таназзули иқтисодӣ мебошад.

Бинобар аз ҳамин дар иқтисодиёти ҷаҳон кластер чунин шаҳр дода шудааст: «...рушди кластер самти самарабахши фаъолияти инноватсионии соҳибкорӣ мебошад» [81, с. 75]. Кластер афзалияти рақобатро барои иқтисодиёти миллӣ, инчунин субъектҳои хоҷагидорӣ ташкил медиҳанд.

Зеро ки кластер ба зиёдшавии маҳсулнокии меҳнат дар асоси чунин омилҳо мусоидат менамояд: «...дастрасӣ ба омилҳои истеҳсолоту қувваи корӣ, дастрасии иттилоотӣ, мукамалгардонӣ, дастрасӣ намудан ба ташкилотҳо ва манфиатҳои иҷтимоӣ, ҳавасмандгардонӣ ва муайянсозии маҳсулноки» [57, с. 78].

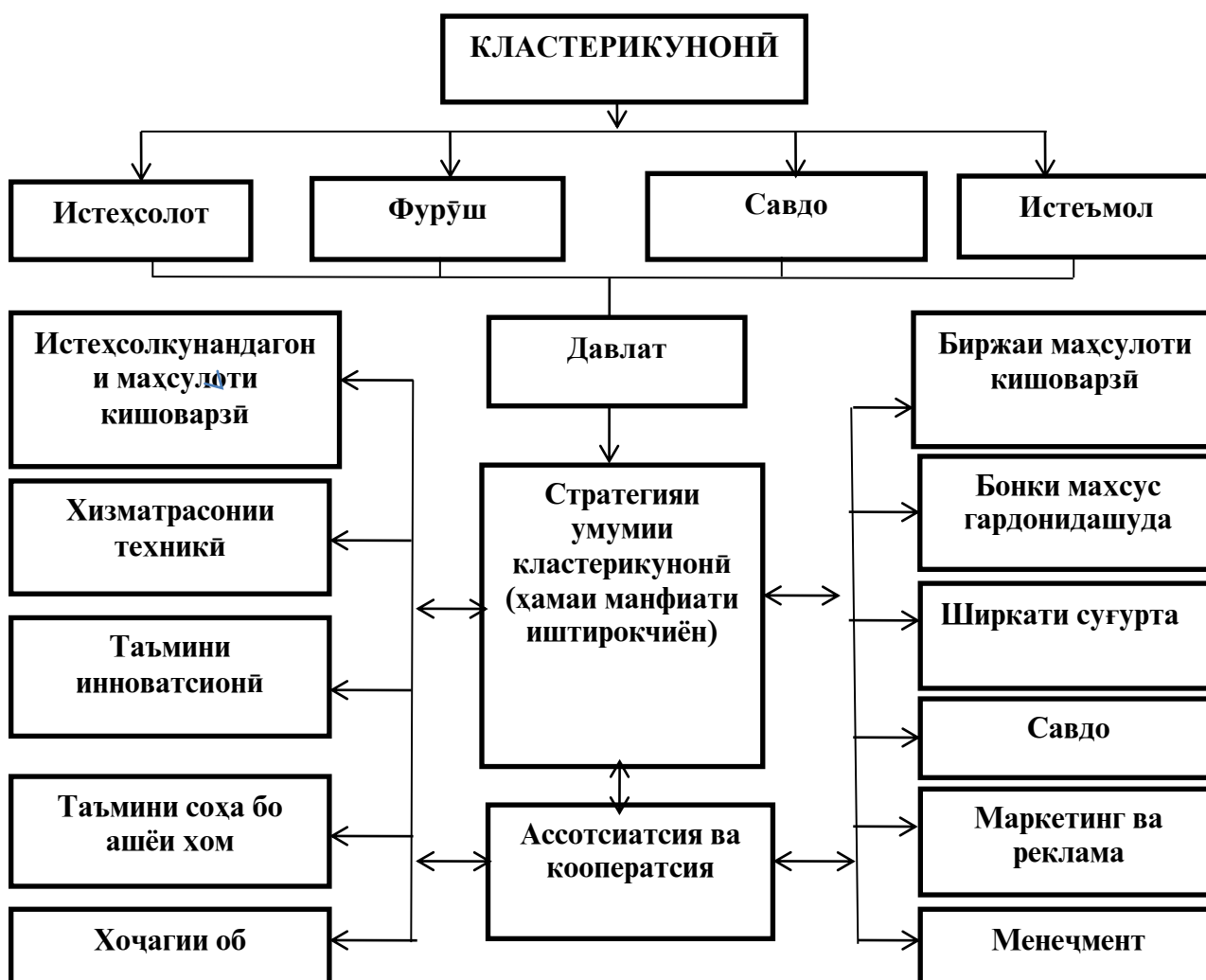
Дар иқтисодиёти кишоварзӣ зарурияти таҳия гардидани модел барои кластерикунонӣ ба мақсад мувофиқ мебошад, чунки бояд қайд кард, ки муайян кардани заминаҳо, инчунин омилҳои истеҳсолӣ барои кластер бисёр муҳим аст.

Асоси истеҳсолоти соҳаи кишоварзӣ аз замин вобаста буда, аз бисёр омилҳо вобастагӣ дорад, аз он ҷумла шароити табиӣ. Ҳангоми номусоидии шароити табиӣ, яъне обу ҳаво ба кам шудани ҳаҷми истеҳсолот таъсир расонида, самаранокиро паст менамояд. Бинобар ҳамин корхонаҳоро зарур аст, ки дар шароити номусоид бояд устувории молиявӣ ва иҷтимоӣ дошта бошад, чунки аҳамияти аввалиндарча дорад. Зеро ки рушди истеҳсолот дар шароити бозоргонӣ аз сатҳи баланди устувори корхонаҳои кишоварзӣ вобастагӣ дорад.

Ҳангоми кластерикунонӣ муҳити ҷойгирии соҳаи аграрӣ ба талаботу меъёрҳои иқтисодӣ ва қонунгузори кишвар ҷавобгӯ бошад, зеро ки барои қонун гардонидани талаботи аҳолии сол ба сол афзоишёфтаи кишвар аст. Якум, имконияти шароити озод ба манфиати муносибати хоси ҷомеа, танзими иқтисодиёт дар маҷмӯъ дар ҳамаи минтақаҳои кишвар фаро мегирад. Дуюм ташаккули кластер ба соҳа имкониятҳои рақобатноки истеҳсолиро фароҳам меоварад.

Аз ғуфтаҳои зикршуда интихоби намунаи модели кластерикунонӣ дар истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ аз ҷониби муаллиф пешниҳод карда мешавад. Ин модели кластерикунонӣ бартарии калон дошта, дар ин ҷо нақши муҳимро барои амалишавии ғайриқонунии иқтисодӣ дар ҳамаи соҳаҳо ба зимаи давлат вогузор мегардад. Аз ҳама муҳим давлат бояд дар пешрафт ва рушди агрокластер шароити мусоид фароҳам намояд.

Ҳамчунин ҳар як кадоми иштирокчии асосии кластер ба ташкили зерсохтори худ мусоидат намояд, чунки мавриди татбиқи он аз ин вобастагии калон дорад. Ҳадаф ва мақсад дар он аст, ки кластер дар сатҳи мамлакат татбиқ гардад, зеро ба дигар субъектҳои хоҷагидорӣ ташкил намудани он ғайри имкон мебошад.

Расми 3.4. - Модели тахминии кластерсозӣ дар баҳши аграрии иқтисодиёт

Сарчашма: дар асоси омӯзиши адабиётҳои илмӣ таҳия гардидааст.

Ҳамин тариқ, он ба ҳалли мушкилоти кластерӣ дар баҳши аграрӣ тавассути амалӣ намудани фаъолияти иқтисодӣ, ки ба шароити кунунии бозори соҳа мутобиқ карда шудааст, мусоидат мекунад. Иҷрои вазифаҳо дар асоси заминаи қонунҳо дар самти иқтисодиёт бо чунин тавр самтҳои он маълум мегардад:

- ҷойгиркунии дурусти қувваи истеҳсолии соҳа бо ҳадди аксар истифодабарии захираҳои табию меҳнатӣ ва ташкил намудани кластери агросаноатии рақобатпазир;

- таҳкими бозори хидматрасонии суғуртаи кишоварзӣ ва бознигарии дурнамои сохтори кишти зироатҳо зарур мебошад, зеро рушди устувор заминаи фаъолияти пайдори онҳоро фароҳам меорад;

- созмондиҳии кооперативҳои байниҳочагӣ ва ассосиацияҳо дар самтҳои маблағгузорӣ, идоракунии захираҳои обӣ ва суғуртаи ҳамаҷонибаи фаъолияти истеҳсоли, ки ба пешбурди кластерҳои агросаноатӣ мусоидат менамояд;

- риоя кардани ҳамаи қонунҳо доир ба агротехника, инчунин тадбирҳои саривақтии истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ ва ҳатми ба роҳ мондани технологияи органикӣ дар истеҳсолоти маҳсулот.

“Дар шароити иқтисодиёти бозорӣ сифати маҳсулоти суғуртавӣ яке аз нишондиҳандаҳои асосии фаъолияти самаранокии ташкилотҳои суғуртавӣ маҳсуб меёбад. Бинобар ин, баландбардории сатҳи сифати маҳсулоти суғуртавӣ ба дараҷаи назаррас устувории ташкилотро дар шароити бозор, суръати тараққиёти техникӣ, қорӣ намудани навоарӣ, рушди самаранокии хизматрасонӣ ва сарфаи тамоми намуди захираҳо, ки дар ин раванд истифода мегардад, муайян менамояд”[111, с. 7].

Зарурати чораҳои дахлдор дар ҳал намудани вазифаҳои гузошташуда барои пешрафти истеҳсолоти соҳа мусоидат менамояд. Бевосита дар чунин маврид маҳсулоти корхонаҳои КАС на фақат дар бозори дохил, инчунин дар бозори хориҷӣ рақобатпазир мегарданд.

Кластерикунонӣ як усули муосир ва муассир барои таҳияи стратегияҳои рушд дар соҳаҳои гуногуни иқтисодии кишварҳо мебошад. Вақте ки сухан дар бораи корхонаҳои комплекси агросаноатӣ меравад, кластерикунонӣ як роҳи муҳим барои муттаҳидсозии захираҳо, технологияҳо ва иттилоот миёни корхонаҳо ва муассисаҳои соҳа мебошад. Мақсади асосии кластерикунонӣ дар агросаноат ин аст, ки корхонаҳо ва ширкатҳо якҷоя фаъолият кунанд, ҳамкориҳои мутақобила дошта бошанд ва барои баланд бардоштани самаранокии истеҳсолот ва рақобатпазирӣ кушиш намоянд.

Ин раванд ба корхонаҳо имкон медиҳад, ки захираҳо ва технологияҳои

худро ба таври муассир истифода кунанд ва аз дастовардҳои ҳамкории илмӣ ва инноватсионӣ баҳра баранд. Кластерикунонӣ барои саноати агросаноатӣ хусусияти махсуси ҳамкории байни корхонаҳо, таъминкунандагон, ширкатҳои логистикӣ, муассисаҳои илмӣ ва ҳукуматҳо дорад. Ин ҳамкорӣ имкон медиҳад, ки тамоми занҷири таъминот дар соҳаи агросаноат хубтар ва самараноктар кор кунад.

Аз ин бармеояд, ки “Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон роҳҳои пешрафти минбаъдаи ҷумҳурӣ ва зина ба зина баланд бардоштани сатҳи сифати зиндагии мардумро дар самтҳои таъмини истиқлолияти энергетикӣ, таъмини амнияти озуқаворӣ ва баромадан аз бунбасти коммуникатсионӣ тарҳрезӣ намуда, онро тадриҷан амалӣ гардонида истодааст. Вобаста ба ин, ҷиҳати фароҳам овардани шароитҳои умумии рушд бо назардошти дастрасии иқтисодӣ ба озуқа, диверсификатсияи истеҳсолоти кишоварзӣ, низоми самараноки идора намудани хатарҳо дар соҳа, самаранок идора намудани равандҳои инноватсионӣ, ҷалби сармоя, рушди неруи инсонӣ ва дар маҷмӯъ, беҳтар намудани таъминоти аҳолии ҷумҳурӣ бо маҳсулотҳои асосии кишоварзии истеҳсоли ватанӣ пайваستا тадбирҳои мушаххас андешида шуда истодааст” [108, 109, с. 146].

Дар шароити бозорҳои муосир, кластерикунонӣ ба корхонаҳо кӯмак мекунад, ки дар байни рақобатпазирии баланд ва талаботи бозор ба маҳсулот ва хизматрасонӣ беҳтар амал кунанд. Ин ба он маъност, ки ҳар як узви кластер метавонад бо истифода аз дигар узвҳо барои расидан ба ҳадафҳои муштарак, беҳтар кардани сифати маҳсулот ва хизматрасониҳо, инчунин оптимизатсия кардани равандҳои истеҳсолӣ ва технологӣ, кӯмак кунад. Кластерикунонӣ ба ширкатҳо имкон медиҳад, ки захираҳои худро ба таври бештар самаранок истифода кунанд ва ба эҷоди ва рушди навоарӣ кӯмак расонанд.

Ҳамчунин, кластерикунонӣ ба ташаккули як муҳити устувор барои рушди инфрасохтор ва технологӣ мусоидат мекунад, ки ин ба корхонаҳои агросаноатии кишвар кӯмак мекунад, то бо истифода аз ин муҳити муосир ва

инноватсионӣ, маҳсулот ва хидматрасониҳои нав истеҳсол кунанд. Бо чунин роҳ, кластерикунонӣ имкон медиҳад, ки самаранокии иқтисодӣ ва муваффақияти корхонаҳо дар якҷоягӣ беҳтар гардад.

Рушди кластерикунонӣ дар соҳаи агросаноатӣ на танҳо барои афзоиши иқтидори истеҳсолии корхонаҳо, балки барои рушду тавсеаи устувори иқтисодии кишвар низ муҳим аст. Ин раванд метавонад ба назарпазири мушкилот ва ниёзҳои иҷтимоии минтақаҳо ва кишварҳо таваҷҷӯҳ кунад ва роҳҳои ҳалли онҳоро пешниҳод намояд. Дар ниҳоят, кластерикунонӣ кӯмак мекунад, ки корхонаҳои агросаноатӣ бо коҳиш додани хароҷот ва таҳияи стратегияи мутаносиб, беҳтарин қарорҳо барои истеҳсолот ва тақсироти захираҳо қабул кунанд.

Қобили зикр аст, ки кластерикунонӣ ҳамчунин имконият медиҳад, ки корхонаҳо ба ҳалли масоили экологӣ ва иҷтимоӣ, ки имрӯзҳо ба таври ҷиддӣ дар пешорӯи саноат қарор доранд, диққат диҳанд. Ба иборати дигар, чунин ҳамкорӣ метавонад ҳалли муфид барои таҳия ва амалисозии лоиҳаҳои устувор дар бахши агросаноатӣ пешниҳод кунад, ки на танҳо ба рушди иқтисодӣ, балки ба беҳбудии иҷтимоии ҷомеа низ таъсири мусбат дошта бошад.

Барои амалӣ кардани кластерикунонӣ, муҳим аст, ки ҳама аъзои кластер фаҳманд, ки манфиати онҳо ба якдигар вобаста аст. Ҳамкориҳои муҳими ширкатҳо, муассисаҳои давлатии сиёсӣ, илмӣ ва молиявӣ дар ин раванд, метавонад ба баланд бардоштани аҳамияти стратегияи кластерикунонӣ дар корхонаҳои комплекси агросаноатӣ мусоидат кунад.

Бино ба иттилои ҚСҚ «Агропроект» ҳаҷми сармоягузориҳои асосӣ ҷиҳати татбиқи лоиҳаи КИ «Раҳмонҷон» дар соли 2021 ба 8 189 600 сомонӣ баробар мебошад. Сатҳи нархҳо то соли 2022 коҳиш ёфтааст ва он имкон медиҳад, ки маблағи сармоягузориҳои асосӣ ба маблағи 10430000 сомонӣ расонида шавад.

Лоиҳаи сармоягузориҳои «Комплекси боғпарварӣ» бо мақсади рушди соҳаи боғпарварӣ ва таъмини аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо маҳсулоти

баландсифат ва экологии тоза пешниҳод шудааст. Лоиҳа бо пешниҳоди КИ «Раҳмонҷон» таҳия гардида, бо мақсади таъсиси як маҷмааи пурраи боғпарварӣ, ки дорои давраҳои мукаммали истеҳсоли ва коркард бошад, амали мегардад. Лоиҳа барои таъмини бозор бо меваю сабзавоти баланди сифат, истеҳсол ва фурӯш ба шакли яклухт ва чакана бо мақсади қонеъ намудани талаботи бозор пешбинӣ шудааст. Аз ҷониби лоиҳа, инчунин баланд бардоштани истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ ва фароҳам овардани ҷойҳои нави корӣ ва фаъолияти иқтисодии минтақа ба мақсад аст.

Лоиҳа дар минтақаи вилояти Хатлон, ки дар соҳаи кишоварзӣ ва махсусан боғпарварӣ маъруф аст, ҷойгир аст. Таҳияи комплекси боғпарварӣ дар ноҳияи Данғара, маҳаллаи Корез шурӯъ гардида, барои истифодаи максималӣ аз заминҳои боғдор ва таъмин кардани аҳолии маҳаллӣ бо ғизоҳои тару тоза ва баландсифат, нақшаи бузурге таҳия шудааст. Лоиҳа дар майдони умумии 300 гектар амалӣ мешавад, ки барои парвариши 100,000 ниҳоли дарахтон, асосан боғҳои мевадех ва ғалладона пешбинӣ шудааст.

Мақсади асосии лоиҳа таҳияи як маҷмаи мукаммали боғпарварӣ аст, ки дорои тамоми марҳилаҳои истеҳсоли ва коркард, аз ҷумла боғпарварӣ, истеҳсоли меваю сабзавот, омода кардани маҳсулот ва интиқоли он ба бозор мебошад. Бо таҳияи як ҷунин комплекси мукамал, лоиҳа наметавонад танҳо ба истеҳсоли маҳсулот равона шавад, балки кумак ба рушди иқтисодии маҳаллӣ ва таъмин кардани аҳолии кишвар бо ғизоҳои тару тоза ва экологии тоза низ мақсади муҳим аст.

Маблағи умумии лоиҳа 10430,000 сомони ро ташкил медиҳад. Ин маблағ барои сармоягузорӣ дар сохтмон, хариди таҷҳизот, иншооти соҳа ва омодагӣ ба давраи амалиётӣ, инчунин барои истифодаи захираҳои зарурӣ барои парвариши дарахтон ва истеҳсоли меваю сабзавот равона карда мешавад. Маблағи сармоягузорӣ аз ду манбаъ мешавад: 4210,000 сомонӣ аз сармояи шахсӣ ва 6220,000 сомонӣ аз қарзи бонкӣ. Қарзи гирифташуда бо меъёри фоизи 14,5% дар давоми 3 сол 4 моҳ бояд баргардонида мешавад. Маблағи сармояи шахсӣ бо истифода аз замин, иншооти сохтмон, мошинҳо ва

таҷҳизоти зарурӣ барои лоиҳа ба ин шакл муҳайё шудааст.

“Сабаби асосии рушди пасти комплекси агросаноатӣ дар минтақаи Хатлон ин самаранок фаъолият накардани занҷираи истеҳсоли миёни соҳаи кишоварзӣ ва саноатӣ, инчунин соҳаҳои хизматрасони он мебошад, ки он дар интиҳо ба таъмини бехатарии озуқаворӣ ва рушди босуръати саноатикунони кишвар таъсири манфӣ мерасонад. Ин раванд, пеш аз ҳама, ба бухрони молиявӣ иқтисодӣ, канда шудани алоқаҳои байни корхонаҳои коркарди саноатии маҳсулотҳои кишоварзӣ, таназзулҳои иқтисодии захиравӣ-табӣи минтақа, дурусти роия нагардидани чорабиниҳои дастаҷамъонаи ҳамгирӣ дар соҳаҳои комплекси агросаноатии минтақа мебошад”[28, с. 83]

Марҳилаҳои татбиқи лоиҳа. Лоиҳа дар се марҳила татбиқ мешавад:

1.Марҳилаи таҳия ва омодагӣ (ноябри 2018-декабри 2018): Дар ин марҳила, лоиҳа таҳия ва тасдиқ мешавад, инчунин тадбирҳои барои шурӯъ кардани амалиёт омодагӣ мегиранд.

2.Марҳилаи сармоягузорӣ ва сохтмон (январӣ 2019-февралӣ 2022): Дар ин марҳила, корҳои сохтмонӣ ва насб кардани таҷҳизот ба анҷом мерасанд. Лоиҳа ҷараён меёбад ва майдони боғпарварӣ барои истеҳсол омода мешавад.

3. Марҳилаи амалиётӣ (аз мартӣ 2020): Ин марҳила оғоз шудааст ва амалиётҳои истеҳсоли ва фуруш барои баргардонидани сармоя шурӯъ гардидаанд.

Корхонаҳои амалкунанда ва шарикон. Корхонаҳои пешқадами лоиҳа ҶСК «Агротехник», ки дар соҳаи агросаноат ва боғпарварӣ таҷрибаи зиёд дорад, дар татбиқи лоиҳа нақши муҳим дошта, бо даъвати муҳандисон, коргарон ва дигар мутахассисон барои амалӣ кардани лоиҳа фаъолият мекунад. Корхонаи умумичаҳони шартномавӣ, ки бо институтҳои илмӣ, амалӣ ҳамкорӣ мекунад. Институтҳои боғпарварӣ ва сабзавоткорӣ Академияи илмҳои кишоварзии Тоҷикистон мебошад. Ин муассиса кумакҳои илмӣ ва техникиро дар соҳаи боғпарварӣ ва сабзавоткорӣ муосир пешниҳод менамояд.

Арзёбӣ ва самаранокӣи лоиҳа. Арзёбии самаранокӣи иқтисодӣи лоиҳа нишон медиҳад, ки лоиҳа дар давраи кутоҳтарини вақт ғоиданок мебошад. Арзиши ҳолис то соли 2023 ба 2,325,000 сомонӣ мерасад, ки барои маъзарат ки лоиҳа қобили

самарабахш аст, нишон медиҳад. Инчунин, индекси ғоиданок дар соли 2023 ба 1,03 мерасад, ки маъзарат барои амалиётҳои иқтисодӣ мусоидат мекунад. Давраи ҳисобгардида барои баргардонии сармоя 2 солу 7 моҳ мебошад, ки ин аз самаранокии оянда ва ғоиданокии лоиҳа далолат медиҳад.

Дар амалиёти татбиқи лоиҳа, чандин корхонаҳои мустақил бо вазифаҳои мухталиф ва нақши муҳим ғаъолият мекунанд. Ҳар як корхона масъул барои иҷрои якчанд марҳилаҳои муҳими лоиҳа мебошад, ки метавонад корхонаи гуногун ба монанди корхонаҳои сохтмонӣ, корхонаҳои истеҳсоли ва марказҳои ғуруш, ба истифода бароянд. Ғаъолият ва ҳамроҳангии байни ин корхонаҳо барои иҷрои лоиҳаҳои муваффақ, муҳим мебошад.

Лоиҳаи «Комплекси боғпарварӣ» бо мақсади баланд бардоштани истеҳсолоти кишоварзӣ, таъмини аҳоли бо ғизоҳои тару тоза ва баландсифат ва таъсиси ҷойҳои нави корӣ дар минтақаи Хатлон ва дар тамоми кишвар равона шудааст. Бо тавачҷуҳ ба иқтидорҳои кишоварзӣ ва шароити табиӣ, лоиҳа метавонад нақши муҳиме дар рушди соҳаи агросаноатӣ, таъмини озуқаворӣ ва рушди устувори иқтисодӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон дошта бошад.

Ҳадафи асосии фармоишгар бунёд ва ба истифода супоридани маҷмааи боғпарварӣ бо харҷи ҳадди ақали сармоягузорӣ ва дар муддати кӯтоҳтарин ба даст овардани даромад тавассути ба истифода додани иншоот дар муҳлати пешбинишуда мебошад.

Мақсади асосии «Амонатбонк» ҳамчун ҷониби сармоягузор иборат аз маблағгузори қарзӣ ва дарёфти даромад дар шакли ғоизи барои истифодаи маблағҳои қарзӣ мебошад.

Вазорати кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар баробари бунёди боғи алоҳида дар ноҳияи Данғара, ҳамзамон таъсиси як занҷираи пурраи истеҳсолиро низ ба ҳадаф дорад, ки аз парвариши дарахтони мевадиҳанда оғоз ёфта, то коркард ва истеҳсоли намудҳои гуногуни меваҳои фаро мегирад. Амалӣ гардидани чунин лоиҳа: боиси таъсиси шумораи зиёди ҷойҳои кори соҳавӣ ва васеъ гардидани иқтидори истеҳсолии корхонаҳои истеҳсоли маҳсулоти серхосил, меваҳои сабзавот

ва хушкмеваҳо мегардад, ки дар натиҷа ба буҷетӣ ҷумҳурии маблағҳои назаррас ворид мешаванд.

Ҳадафи асосӣ дар он ифода меёбад, ки ба пудратчӣ манфиат расонида шавад, на зарар. Ин ҳадафро ба ду роҳ амалӣ кардан мумкин аст: «...ё тавассути боло бурдани арзиши ҳосил, корҳои сохтмонӣ ва васлкунӣ, инчунин афзоиши хароҷот барои сохтмон, ё баръакс тавассути коҳиш додани хароҷот бо истифода аз дастовардҳои илмию техникӣ» [113, с. 80].

Ин усул осонтараст, аммо ба фарқ аз функсияи асосии сармоягузорӣ ва муносибати инфиродӣ, он сармоягузори ҳадди ақалро дарбар мегирад.

Бо назардошти ин, дар фасли дуёми қисми аввали рисола зикр мегардад, ки дар шароити мавҷуда иштирокчиёни лоиҳа бояд ба сатҳи муайяни ҳамкории муштарак ноил шаванд, то натиҷаҳои муассир ба даст оянд ва шакли муфиди ҳамкории дучониба ташаккул ёбад. Дар ин раванд, ҳамгирой ҳамчун як ҷараёни мутаҳидсозии субъектҳои иқтисодиёт, таҳкими робита ва ҳамкории байни онҳо, инчунин муҳайё сохтани шароиди мусоид барои амалӣ гардидани фаъолияти сармоягузорӣ арзёбӣ мегардад.

Системаи корхонаҳо ва ташкилотҳое, ки дар доираи ҳамкории муштарак фаъолият мекунанд, дар раванди омодагии «Маҷмааи боғдорӣ» пекаш гардидааст ва бо робитаҳои дучониба тавсиф мешавад. Имрӯз, системаи арзёбии иштирокчиёни лоиҳаи сармоягузорӣ ҷаҳор ҷиҳати асосиро дарбар мегирад:

Аввалан, иттиҳоди агросаноатии иштирокчиёни лоиҳаи «Маҷмааи боғдорӣ» аз унсурҳои зерин иборат аст: фармоишгар, сармоягузор, ташкилотҳои тарҳезию тадқиқотӣ ва пудратчиён. Ҳамаи ин унсурҳо бо ҳадафи умумӣ, яъне сохтмони саривақтии «Маҷмааи боғдорӣ» муттаҳид шудаанд.

Дуём, яке аз ҷанбаҳои муҳим, мавҷудияти робитаҳои мутақобила байни иштирокчиёни ин система мебошад. Дар асоси низоми муносибатҳое, ки омилу хусусиятҳои ҳаматарафаи онро муайян менамоянд, фаҳмидан мумкин мебошад.

Сеюм, ин фаъолияти корхонае, ки сохтори самтҳои якхеларо дар миёни элементҳо намоёндагӣ дошта, барассӣ мекунад.

Чорум, ин фаъолият намудани объектҳои интегралӣ буда, ҳамчунин дар низоми идоракунии асоси мувофиқ мебошад, вале ба унсурҳои ҷудогона он мутобиқ намебошад.

Чадвали 3.9. - Иштирокчиёни лоиҳаи сармоягузорӣ «Комплекси боғпарварӣ»

Иштирокчиёни лоиҳаи сармоягузорӣ	Вазифаи иштирокчӣ	Номгуи иштироккунанда дар лоиҳаи «Комплекси боғпарварӣ»
Фармоишгар	Шахси ҳуқуқӣ, ки оид ба бунёди коргоҳҳои иншоот қарор қабул мекунад. Вазифаҳо: - омода намудани маълумоти ибтидоӣ, - иштирок дар таҳияи супоришҳои техникӣ, - мувофиқакунии дар ташкилотҳои назоратӣ, - ташкили савдои пайдарпай, - таъмини маблағгузории лоиҳа. Дар баробари ин маблағгузорӣ ҳам аз ҳисоби худи фармоишгар ва ҳам аз ҳисоби маблағҳои ҷалбкардашуда амалӣ карда мешавад.	КИ «Раҳмонҷон»
Сармоягузoron	Субъекти фаъолияти сармоягузорӣ, ки маблағҳоро барои сармояи асосӣ пешниҳод мекунад. Вазифа: - додани қарзҳо ба фармоишгар ё иштироки бевосита дар лоиҳа, - таҳияи шартҳои шартнома дар корҳои сохтмонӣ, - дар амал татбиқ намудани муносибатҳои молиявӣ қарзӣ бо иштирокчиёни раванди сармоягузорӣ.	Вазорати кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон, «Амонатбонк»
Ташкилоти лоиҳавию тадқиқотӣ	- таҳлили маълумоти манбаъ - иштирок дар оморасозии вазифаҳои техникӣ, - таҳияи лоиҳаи иншооти сохтмонӣ; Аз ҷумла ҳуҷҷати лоиҳавӣ-харочотӣ, - иҷрои назорати муаллиф	Институти лоиҳакашии «Тоҷиклоиҳа»
Ташкилотҳои сохтмонӣ ва васлкунӣ	Ташкилотҳои қудратии генералӣ барои иҷрои тамоми маҷмӯи корҳои сохтмонӣ ва насбкунӣ масъуланд. Ташкилотҳои пудратии субъектӣ дар асоси шартном бо пудратии генералӣ барои иҷрои баъзе корҳои махсусгардонидашуда даъват карда мешаванд. Вазифаҳо: - пешниҳоди маълумот дар бораи ташкилот, - дар асоси шартнома ба пудратчӣ таъмин намудан бо таҷҳизоти сохтмонӣ ва захираҳо	Институти боғпарварӣ ва сабзавоткории АИКТ
Таъминкунанда гони захираҳои моддӣ ва техникӣ	Корхонаҳо ва заводҳои, ки бо онҳо ташкилотҳои сохтмонӣ шартнома барои таъмини захираҳои зарурӣ бастаанд.	Институти боғпарварӣ ва сабзавоткории АИКТ муайян мекунад

Сарчашма: дар асоси маводҳои Вазорати кишоварзӣ ва Амонатбонк тартиб дода шуд.

Нақшаи тақвимӣ

Тавре, ки дар фасли 3.2 зикр шудааст, раванди сармоягузорию воқеӣ як давраест дар сармоягузориҳои сохтмонӣ ва амалиётҳои марбута. Дар навбати худ, дар доираи ҳар марҳилаи лоиҳа мо муайян кардем:

- муҳтавои фаъолият,
- субъекҳо ё иштирокчиёни амалишавии лоиҳа,
- манбаъ ва шаклҳои ҷалби сармоя,
- шартҳои банақшагирифтаи кор.

Маълумоти зикргаршуда дар шакли нақшаи тақвимӣ барои сохтмони маҷмааи боғдорӣ ҷамъбаст ёфтааст (ҷадвали 3.9). Тибқи маълумоти ин ҷадвал, марҳилаҳои тарҳрезии маҷма мувофиқ ба меъёрҳо ва мӯҳлатҳои муқарраргардидаи сохтмони иншооти нав, муайян ва мувофиқ: «... (98, 99 МСвҚ 1.04.03 -98. Меъёрҳои давомнокии сохтмон ва таъсир дар сохтмони корхонаҳо, биноҳо ва иншоотҳо. Қисми 1 / Давлат сохтмони Тоҷикистон, Нақшаи Давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Д.: ИЛИС, 1998. 280 с. МС ва Қ 1.04.03 -98. Меъёрҳои давомнокии сохтмон ва таъсир дар сохтмони корхонаҳо, биноҳо ва иншоотҳо. Қисми 2 / Сохтмони Тоҷикистон, нақшаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Д: ИЛИС. - 265 с.) гардонида шудаанд» (Меъёрҳои унсурҳои харҷномавӣ ба корҳои сохтмон (МУХ ҚТ-2007)).

Ислоҳоти мутахассисони шӯъбаи молияи ноҳияи Данғара 1,5 солро дарбар мегиранд.

Ба иншоотҳои сохтмони маҷмааи боғпарварӣ: 300 гектар боғҳо, сеҳи коркарди маҳсулот ва мева, коргоҳи истеҳсоли консерв, ҳавз ё (обанбор) барои таъмини об, истгоҳи трансформаторӣ, утокҳои корӣ, сеҳи хушккунии мева, маркази шабакавӣ ва корҳои ободонӣ ва инфрасохтори минтақамансуб мешаванд.

Ҳамин нишондиҳанда ҳамчун як меъёри асосии баҳодихӣ дар раванди татбиқи лоиҳаи сармоягузрӣ ба ҳисоб меравад. Қабули лоиҳа танҳо дар ҳолате имконпазир аст, ки индекси даромаднокии (ИД) аз 1 зиёд бошад (ИД > 1).

Мӯҳлати бозгашти сармоя он замон муайян мегардад, ки маблағҳои

сарфшуда тавассути даромад аз ғаёлияти истеҳсолии корхона пурра чуброн карда шаванд.

Дар ҷадвали 3.10. ҳисобу китоби фоидаи интизории ба дастамада аз фурӯши маҳсулоти Кооперативи истеҳсолии “Раҳмонҷон” пешниҳод гардидааст.

Ҷадвали 3.10. - Фоидаи пешбинишудаи комплекси боғдорӣ КИ “Раҳмонҷон” (ҳазор сомонӣ)

Давра		Нишондиҳанда		
		Фоида	Ҷамъ барои сол	Фоидаи таҳфифшуда
2022 с.	Апрел	16 098		
		16 098		
		16 098		
		19 493		
		19 493		
		19 493		
		23 391		
		23 391		
		23 391	176 946	146 236
2024 с.	Семоҳаи 1-	91 198		
	Семоҳаи 2-	100 018		
	Семоҳаи 3-	120 820		
	Семоҳаи 4-	144 592	456 628	324 928
2024 с		547 953	547 953	374 252

Сарчашма: дар асоси маълумоти КИ “Раҳмонҷон” ҳисоб карда шудааст.

Ҷадвали 3.10. фоидаи пешбинишударо барои комплекси боғдорӣ КИ «Раҳмонҷон» дар давраҳои мухталиф (соли 2022, 2023 ва 2024) нишон медиҳад. Ин ҷадвал ба таҳлили самаранокии иқтисодии лоиҳа, рушди фоидаҳо ва пайгирии натиҷаҳои молиявии лоиҳа дар доираи вақт кумак мерасонад.

Дар соли 2022, фоида дар аввали сол дар сатҳи 16,098 ҳазор сомонӣ дар як моҳ қарор дорад, ки ин нишон медиҳад, ки лоиҳа дар оғоз кардани ғаёлият ва ворид шудан ба марҳилаҳои истеҳсоли муваффақ аст. Бо афзоиши истеҳсол ва фурӯш, фоида тадриҷан зиёд шуда, дар моҳи октябр ва ноябр ба 23,391 ҳазор сомонӣ мерасад. Дар моҳи декабр фоида ба миқдори 23,391 ҳазор сомонӣ мерасад, ки ин нишонаи анҷом ёфтани баъзе марҳилаҳои истеҳсоли ва омодагӣ ба фурӯш мебошад. Ҷамъи фоида барои соли 2022 ба

176,946 ҳазор сомонӣ мерасад, ки дар баробари ин, фоидаи таҳфифшуда ба 146,236 ҳазор сомонӣ кам мешавад. Таъсири қарзи бонкӣ ва дигар масъулиятҳо ба кам шудани фоидаҳои умумӣ, ки барои баргардонидани қарз ва сармоягузорию аввалия равона мешаванд, таъсир мерасонад.

Дар соли 2023, фоида дар ҳар семоҳа ба таври назаррас зиёд мегардад. Дар семоҳаи аввал, фоида 91,198 ҳазор сомонӣ пешбинӣ мешавад, ки ин марҳилаи рушд ва ба кори ҳамвор омадани лоиҳа мебошад. Дар семоҳаи дуюм, фоида ба 100,018 ҳазор сомонӣ мерасад ва дар семоҳаи сеюм ба 120,820 ҳазор сомонӣ афзоиш меёбад. Дар семоҳаи чорум, фоида ба 144,592 ҳазор сомонӣ мерасад. Аз ҷумла, фоидаи умумии соли 2023 456,628 ҳазор сомонӣ аст, ки як нишонаи самаранокии устувор ва рушди лоиҳа мебошад. Инчунин фоидаи таҳфифшуда дар соли 2023 324,928 ҳазор сомонӣ мебошад, ки нишон медиҳад, ки баргардонидани қарз ва сармояи асосӣ ба ҳисоби фоида таъсир кардааст.

Дар соли 2024, лоиҳа ба як марҳилаи хеле муваффақ ва устувор расидааст, ки фоида ба 547,953 ҳазор сомонӣ мерасад. Дар ин сол, фоида ба баландтарин мақсад мерасад, ки нишон медиҳад ки комплекси боғдорӣ ба як сатҳи комили истеҳсолот ва фурӯш расидааст. Фоидаи таҳфифшуда дар соли 2024 374,252 ҳазор сомонӣ мебошад, ки ин дар асоси баргардонидани қарз ва таъмин кардани масъулиятҳои молиявии лоиҳа маҳсуб мешавад. Афзоиши фоида дар соли 2024 нишон медиҳад, ки лоиҳа дар солҳои аввал як марҳилаҳои рушдро гузаронид, ки дар натиҷа ба як фарогирии фоидаи баланд ва устувор расид.

Дар маҷмӯъ ҷадвали 3.10 нишон медиҳад, ки комплекси боғдорӣ КИ «Раҳмонҷон» дар давоми солҳои 2022 то 2024 як рушди устувор ва афзоиши фоидаи молиявиро нишон медиҳад, лоиҳа дар соли аввали фаъолият фоидаҳои камтар, вале бо афзоиши истеҳсол ва фурӯш, фоидаҳо ба таври назаррас меафзоянд. Ҳамин тавр, ин лоиҳа нишон медиҳад ки ба иҷрои дуруст ва самаранокӣ дар давоми чанд сол, имконияти расидан ба муваффақияти иқтисодӣ ва устувории молиявӣ вучуд дорад.

Кластеркунонӣ ё шаклгирии кластерҳо дар соҳаи агросаноатӣ як роҳи самарабахши идоракунӣ ва рушди стратегияи корхонаҳои агросаноатӣ мебошад. Ин раванд бо аҳамияти баланд дар ташкил ва идоракунии самаранок ва мувофиқ бо муҳити рақобатпазирии соҳа пайваст аст. Кластеркунонӣ ба корхонаҳои агросаноатӣ кумак мекунад то маҳсулот ва хизматрасониҳояшонро ба таври ҳамоҳангсозӣ ва ҳамкорӣ бо якдигар беҳтар намоянд, ки ин дар навбати худ ба беҳтаршавии самаранокӣ истеҳсолот, коҳишёбии хароҷот ва рушди устувори соҳа оварда мерасонад.

Кластерҳо якҷоякунӣ ва ҳамкориҳои корхонаҳои гуногуни соҳа дар як минтақа ё бахши муайяни истеҳсоли маҳсулоти максималӣ ва коркардшудаи онҳо мебошад. Дар муҳити агросаноатӣ, кластеркунонӣ ба рушди ҷамъиятии таъминоти муназзами маҳсулот, беҳтарсозии логистика, бозор ёфтани барои фурӯши маҳсулот, инчунин истифодаи оқилонаи захираҳои маҳаллӣ ва таъмини устувори экологии маҳсулот кумак мекунад.

Барои рушди самаранокӣ субъектҳои хоҷагидори комплекси агросаноатӣ (КАС) татбиқи оқилонаи стратегия тавассути лоиҳаҳои сармоягузорӣ, ки бунёди шарикиро дар асоси унсурҳои ҳамаҷонибаи истеҳсолоти ҳамоҳангшуда пешбинӣ мекунанд, ки ба натиҷаҳои назаррасӣ ғайрибаъди муштарак мусоидат мекунанд.

Аммо, аз нуқтаи назари назария ва амалияи муносири идоракунӣ, ин равиш маҳдудиятҳои ҷиддӣ дорад ва самаранокӣ ҳадди аксарро дар равандҳои идоракунӣ таъмин намекунад. Қадами калидӣ ҳангоми интихоби ҷойгиршавии ҳар як кластер таҳлили пешакӣ мебошад ва пас натиҷаҳо бояд бо истифода аз моделҳои иқтисодӣ-математикӣ ва параметрӣ (муқоисавӣ) ҳисоб карда шаванд. Вазифаи асосии таҳлили кластерӣ ба даст овардани ғайрибаъди барои ҳар як иштирокчии раванди рушди кластер мебошад, ки онро бо модели зерин ифода кардан мумкин аст:

$$S_{ij} = f(x_1, x_2, \dots, t, E), \quad (1)$$

дар инҷо x - барои истеъмолкунандагон ё аъзоёни кластер ғайрибаъди меорад;

t -вақт барои ҷустуҷӯи манфиатҳои иловагӣ;

i - шумораи иштирокчиёни кластер;

j - хусусиятҳои мол;

E-омилҳои вазъиятӣ (воқеъ ё шабех).

Ҳамин тариқ, таҳлили кластерӣ ба муайян кардани омилҳои оптималии соҳаи муайян, ки дар ҷадвали 3.11 инъикос ёфтааст, оварда мерасонад.

Дар ин ҳолат, таҳлили кластерӣ муайян кардани омилҳои оптималии соҳаи мавриди назар мебошад, ки дар ҷадвали 3.11 тасвир шудааст.

Ҷадвали 3.11. - Модели ҷустуҷӯи оптималии омилҳо дар дарки истеъмолкунандагон

Хусусиятҳои объективии молҳо	Нишондиҳандаҳои арзёбии сифати мол ҳамчун ҷузъи он	Нишондиҳандаҳои баҳодихӣ	Ҷоидаи хусусӣ	Ҷоидаи пурра
Аҳамият	Иштирок			
A_1	W_1	X_1	U_1	
A_2	W_n	X_2	U_2	
.....				U
A_n	W_2	X_n	U_n	
воқеият	маҷмӯи атрибутика	миқёси муносибатҳо	миқёси манфиатҳо	арзишҳо
модели интерактивӣ				

Сарчашма: дар асоси омӯзиши адабиётҳои илмӣ тартиб дода шудааст.

Чунин равиш аз он вобаста аст, ки кластер агар барои математикҳо омилҳоро ба қисмҳо тақсим кардан бошад, аммо иқтисоддонҳо омилҳои гуногунро дар ҷустуҷӯи нишондиҳандаҳои бехтарин ва бартариҳои рақобатии маҳсулот меомӯзанд.

Ҳамин тариқ, кластер системаи мутобиқкунанда ва динамикӣ мебошад, ки марзҳои он бо сабаби тағйироти доимии муҳити беруна ва дохилӣ ба зарбаи саҳт тоб намеоранд. Дар ин ҳолат вазифаи калидии кластер идоракунии ҳолати ғайри он мебошад, ки зарурати идоракунии оперативӣ ва ҷандирро дар марҳилаи банақшагирии стратегӣ ва тактикӣ пешбинӣ мекунад.

Дар марҳилаи кунунӣ воситаҳои идоракунии рушди иҷтимоӣ иқтисодӣ вучуд надоранд, бинобар ин низом ба афзоиши рушди кластерӣ меғузарад.

Арзёбии самаранокии ҷойгиркунӣ ва ғайрияти кластерҳои агросаноатӣ истифодаи нишондиҳандаҳои интегралро талаб мекунад, ки ҳам хусусиятҳои истеҳсолӣ ва ҳам технологияи субъектҳои хоҷагидориро инъикос мекунад. Яке аз чунин нишондиҳандаҳо, ки ҳам хусусиятҳои истеҳсолӣ ва ҳам технологияи

субъектҳои хоҷагидориро инъикос мекунад. Яке аз чунин нишондиҳандаҳо коэффитсиенти тахассуси технологӣ мебошад, ки ба мо имкон медиҳад, ки мураккабии маҳсулоти истеҳсолшуда ва сатҳи рушди технологии корхонаро баҳо диҳем.

Ҳисобкунии коэффитсиенти мазкур метавонад аз руи формулаи зерин амалӣ карда шавад:

$$K_{sp.} = \sum_{i=1}^n d_i * T_{ni} \quad (2)$$

дар инҷо: $i = 1, 2, \dots, n$ - шумораи намудҳои маҳсулоти аз рӯи намуди пайдоиш таснифшуда;

d_i - нишондиҳандаи нисбии мураккабии маҳсулоти навъи i мебошад, ки таъсири онро ба афзоиши арзиши иловашуда инъикос мекунад;

T_{ni} - ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти навъи i .

Ҳамин тариқ, ин коэффитсиент на танҳо ҳаҷми истеҳсолот, балки сершавии технологии маҳсулотро низ ба назар мегирад, ки онро унсури муҳими арзёбии стратегии корхонаҳо ҳангоми ташаккули кластер месозад. Илова бар ин, коэффитсиенти ихтисоси технологӣ, ки иштироки субъектро дар коркарди технологии намудҳои гуногуни маҳсулот тавсиф мекунад, метавонад ҳисоб карда шавад:

$$K_{st} = \sum_{i=1}^n T_{mi} \quad (3)$$

дар инҷо: T_m - ҳиссаи иштироки коркарди маҳсулоти навъи i , ки бо назардошти мураккабии даври истеҳсолӣ ислоҳ карда шудааст. Барои ҷамъбасти арзёбиҳои дар боло зикршуда коэффитсиенти интегралӣ тахассус ворид карда мешавад, ки сатҳи консентратсияи корхонаро дар намудҳои муайяни фаъолият инъикос мекунад:

$$K_{ies} = K_{ис} \quad (4)$$

ки дар инҷо K_{is} - нишондиҳандаест, ки маълумотро аз руи самти технологӣ, ассортименти маҳсулоти истеҳсолшуда ва дараҷаи самти бозори он ҷамъбаст

мекунад.

Унсури муҳими ин системаи арзёбӣ хусусиятҳои сифатӣ мебошанд, ки одатан дар доираи таҳлили маркетинг сабт карда мешаванд. Ба шумораи чунин хусусиятҳо дохил мешаванд:

- сифати маҳсулот ҳамчун шартҳои «1» ишора карда мешавад; ҳассосияти нархҳои истеъмолкунандагон, ҳамчун «2» ишора карда мешавад.

Баҳисобгирӣ омилҳои зикршуда имкон медиҳад, ки тасвири пурраи вазъи корхона дар бозор ташаккул ёбад ва асоснокии қарорҳои қабулшударо оид ба дохил кардани он ба сохтори кластерӣ таъмин намояд. Чунин арзёбӣ дар доираи таҳлили маркетинг барои сатҳи пастшавии нарх ва арзебии коршиносони сифат мувофиқ аст.

Чунин арзёбӣ бояд дар доираи таҳлили маркетингӣ ҷиҳати сатҳи пастшавии нарх ва баҳодиҳии экспертӣ оид сифат гузаронида шавад.

Бо мақсади интихоби асосноки ҷойгиршавии кластер дар соҳаи агросаноатӣ, муносибати коррелятсионӣ-факторӣ, ки ба таҳлили миқдори нишондиҳандаҳои калидии объектҳои потенциалӣ асос ёфтааст, истифода бурда мешавад. Матрица тағйирёбандаҳои $X_1, X_2, \dots, X_m$, ки арзишҳои онҳо барои ҳар як объекти даъвогар барои дохил шудан ба кластер маълум аст.

Арзиши миёнаи оморӣ барои ҳар як нишондиҳанда бо назардошти тақсимои ҳудудии объектҳо дар харитаи кластери пешниҳодшуда муайян карда мешавад ва бо формулаи зерин ҳисоб карда мешавад:

$$O_{ji} = X_{ji} X_{jdj}, (5),$$

ки дар ин ҷо O_{ji} нишондиҳандаи интегралӣ (масалан, ҳосили зироат) мебошад, ки бо роҳи ҳисоб кардани хусусияти j -уми объекти i ба даст меояд;

X_{ji} - арзиши ибтидоии нишондиҳандаи j -ум барои объекти i ;

X_j - арзиши миёнаи нишондиҳандаи j -ум дар тамоми объектҳо, ки ҳамчун меъёр истифода мешавад;

D_j - ин инҳирофи стандартӣ тағйирёбандаи j -ум аст, ки таъсири хусусиятро ба эътидол меорад.

Ин равиш имкон медиҳад, ки тағйирёбии арзишҳо ҳисоб карда шавад ва

таъсири ночизҳо ва мушоҳидаҳои шадид кам карда шавад.

$$H_{ij} = S P_{ij} * F_{ij} + E_j, (6).$$

дар инҷо:

H_{ij} -зиҷии иртибот байни омилҳои i ва j ;

S -талабот ба намуди мушаххаси маҳсулот дар бозори мақсаднок;

P - ҳаҷми пешниҳоди ин намуди маҳсулот;

L_{ij} -коэффициенти таъсири коррелясионии нишондиҳандаи j ба пешниҳод;

F_{ij} - арзиши омили i , ки мақсаднокии логистикӣ ё истеҳсолиро муайян мекунад;

E_j - омили мустақили боқимонда мебошад, ки таъсири беназорат ё суғат афтодари инъикос мекунад.

Тибқи таҳқиқоти унвонҷӯ, вилояти Суғд бо Ҷумҳурии Тоҷикистон метавонанд, бо назардошти мавҷудияти марказҳои логистикӣ он дар минтақаҳои наздисарҳадӣ оид ба ҷамъоварӣ ва нигоҳдории маҳсулотҳои кишоварзӣ кластер ташкил намоянд. Мисоли дигари мо ташкили кластери мевачот (ангур) минтақаи назди сарҳадии шаҳри Турсунзода аст. Асоси таъсиси чунин механизм, ба иҷора гирифтани як қатор таҷҳизот оид ба истеҳсол ва харидаи таҷҳизот барои анборҳои мевачоту сабзавот мебошад.

Дар ин ҳолат, андозаи миёнаи хонаводаҳо дар Тоҷикистон ё дар баъзе минтақаҳо метавонад ҳамчун кластер барои як намуди муайяни маҳсулоти кишоварзӣ, тавре ки дар (ҷадв. 3.12) нишон дода шудааст, амал кунад.

Ҷадвали 3.12.- Кластери мевачот (ангур) барои намуди муайяни маҳсулоти кишоварзӣ

Гурӯҳҳои ҳамгирошудаи агроташкилотҳои мевачот, ҳазор тонна	Бо назардошти шумораи умумии корхонаҳои кишоварзӣ, %	Ба ҳисоби миёна барои як агроташкилот	Барои як агроташкилот
Ҳаҷми фӯруш, ҳаз. тонн	Арзиши аслӣ сомони/т	Нарх сомони/т	Ҷоида сомони/т
1000	2600	4500	1900
5000	2500	4300	9000
10000	2200	4100	19000
>10000	2000	3900	19000

Ҳисоби муаллиф.

Кластеркунонӣ на танҳо дар рушди иқтисодии корхонаҳо ёрӣ мерасонад, балки барои таҳкими қувваи рақобатпазирии онҳо дар бозори ҷаҳонӣ ва маҳаллӣ низ нақши муҳиме мебозад. Ба ҳамин тариқ, стратегияи кластеркунонӣ ҳамчун як воситаи идоракунии корхонаҳои агросаноатӣ бо мақсади иҷрои самаранок ва мунтазам шудани истеҳсолот ва фурӯши маҳсулот пешбинӣ мешавад.

Дар доираи стратегияи идоракунии корхонаҳои комплекси агросаноатӣ, кластеркунонӣ як воситаи муҳим аст, ки ҳамкориҳои самаранокро байни корхонаҳо, таъминоти захираҳо ва шахсони сеюм, аз ҷумла истеҳсолкунандагон, таъминкунандагон, фурӯшандагон ва коркардкунандагон таъмин мекунад. Ин шароити муносибро барои пур кардани бозор бо маҳсулот ва хизматрасониҳои пасттар ва бо сифати баланд фароҳам меорад, ки ҳангоми коҳишёбии хароҷот ва беҳтар кардани пайваستшавии байни аъзоҳои кластер фоидаҳои зиёд ба корхонаҳо мерасонад.

Кластеркунонӣ на танҳо дар рушди иқтисодии корхонаҳо ёрӣ мерасонад, балки барои таҳкими қувваи рақобатпазирии онҳо дар бозори ҷаҳонӣ ва маҳаллӣ низ нақши муҳиме мебозад. Ба ҳамин тариқ, стратегияи кластеркунонӣ ҳамчун як воситаи идоракунии корхонаҳои агросаноатӣ бо мақсади иҷрои самаранок ва мунтазам шудани истеҳсолот ва фурӯши маҳсулот пешбинӣ мешавад.

Барои ба вуҷуд овардани як кластери муваффақ эҷоди шароити дуруст барои ҳамкориҳои байникорхонавӣ, эътибори баланд дар таъмини амал кардани мукаммали логистика, маркетинг ва фурӯш дар дохил ва хориҷи кишвар муҳим аст. Бо таҳкими якҷояи кушишҳои аъзоёни кластер, хизматрасониҳои таъмини захираҳо ва иншооти истеҳсоли метавон барои рушди соҳаи агросаноатии кишвар стратегияи самараноки идоракунӣ ва устуворро амалӣ созад.

Ин раванд инчунин кумак мекунад, ки миқдори фоида ва самаранокии корхонаҳо дар ҳамкорӣ бо дигар аъзоҳои кластер ба таври назарас афзоиш

ёбад. Ба ҳамин тартиб, кластеркунонӣ як омили асосии беҳтар кардани истифодаи захираҳо, афзоиши иқтидори истеҳсолӣ ва рақобатпазирии корхонаҳои агросаноатӣ мебошад, ки дар натиҷа боиси рушди устувори соҳа мегардад.

Дар хулоса, кластеркунонӣ ҳамчун самти идоракунии стратегияи корхонаҳои комплекси агросаноатӣ дар шароити муосир як роҳи муфид ва амалии роҳандозии ҳамкориҳои байникорхонаҳоро фароҳам меорад, ки ба рушди устувор ва эҷоди арзиш барои тамоми аъзоёни кластер, инчунин таҳкими рақобатпазирии соҳа ёрӣ мерасонад.

Хулоса оид ба боби 3

Дар рисолаи илмӣ пешниҳод гардидааст, ки рушди устуворӣ корхонаҳои комплекси агросаноатӣ, бисёртар аз раванди мутобик гардидан ба шароити имрӯза ва дар умум аз тағйирёбии иқлим, муҳити зисту атроф арзёбӣ мегардад. Ба ғайр аз он, ки асоси заминаи моддӣ- молиявии корхонаро низоми истеҳсолии он ташаккул медиҳад, бинобар ҳамин захираҳои аваллия ба натиҷаҳо бо том тағйир гардида, дар муайян кардани самтҳои афзалиятдошта барои сармоя, самаранокии лоиҳаҳои алоҳида эътибори калон пайдо менамоянд.

Натиҷаи таҳқиқот нишон медиҳанд, ки чараёни таъмин кардан бо кувваи корӣ дар корхонаҳои соҳа саривактӣ буда, шароити беҳтари зиндагиро дар деҳоти кишвар фароҳам намоянд, инчунин ташкил ва бунёди иншоотҳои инфрасохторҳои зарурии иҷтимоӣ аҳамияти аввалиндараҷа ва муҳимро доро мебошад.

Дар рафти таҳқиқот маълум гардид, ки заминаи воқеӣ барои рушди корхонаҳои КАС дар ноҳияи Данғара, ки яке аз ноҳияҳои тараққиёфтаи Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад, гузошта шудааст.

Тибқи иттилои Идораи иқтисодии корхонаи кишоварзии ноҳияи Данғара КИ “Раҳмонҷон”, КИ “Сомонҷон”, КИ “Муҳсинҷон”, КИ “ба номи Футур Раҳмонов” бо ихтисосҳои гуногун самаранок фаъолият мебаранд.

Дар кори диссертатсионӣ қайд гардидааст, ки КИ “Раҳмонҷон” бо роҳи бомуваффақиятона рушд ёфта истодааст, чунки дар давраи баррасишаванда афзоиши даромад аз хароҷот зиёдтар аст, аммо дар соли 2019 ширкат дар вазъи марзи сарҳадӣ бо афзоиши баробархуқуқӣ ва даромадноқӣ пайдо мекунад.

Аз таҳлили маълумотҳои пешниҳодшуда маълум гардид, ки самараи истифодабарии захираҳо дар Кооперативӣ истеҳсолии “Раҳмонҷон” 8 омил ва дигар корхонаҳо 7 омилро дарбар мегиранд. Қайд намудан ба маврид аст, ки дар марҳилаи таҳқиқот Кооперативҳои истеҳсолии “Сомонҷон”, “Муҳсинҷон”, ба номи “Футур Раҳмон” зарари ҷиддӣ доштанд ва нишондиҳандаи самаранокии даромадро ба ҷойи нишондиҳандаи фоида дар ҳисоби нишондиҳандаҳои меҳнатӣ истифода бурданд.

Ҳамин тавр, қайд карда шудааст, ки иштироки бевоситаи Кооперативӣ истеҳсолии Раҳмонҷон дар лоиҳа пеш аз ҳама дар баланд бардоштани сифати маҳсулот ва рақобатпазир гардидани он дар бозори дохилӣ ва хориҷӣ мусоидат менамояд.

ХУЛОСА

Натиҷаҳои асосии илмӣ диссертатсия

Бо дарназардошти натиҷаҳои таҳлилҳои гузаронидашуда вобаста вазъи кунунии фаъолияти корхонаҳои маҷмааи агросаноатӣ аз ҷониби мо пешниҳоду тавсияҳои зерин пешниҳод мегарданд:

1. Дар шароити гузариши Тоҷикистон ба иқтисоди бозорӣ сатҳи номуайянии иқтисодии хориҷӣ меафзояд, ки ин ба фаъолияти корхонаҳои комплекси агросаноатӣ таъсир мерасонад. Дар чунин ҳолат, мутобиқшавӣ ба тағйироти дохилӣ ва берунӣ ҷанбаи муҳими идоракунии стратегӣ мегардад ва барои рушди ин корхонаҳо аҳамияти муҳим дорад. Идоракунии стратегияи рушди корхонаҳои комплекси агросаноатӣ ба ташкили чунин системаи идоракунӣ асос ёфтааст, ки имкон медиҳад нишондиҳандаҳои дохилии фаъолияти корхона бо натиҷаҳои таҳлили муҳити беруна ва пешгӯиҳои тағйироти минбаъдаи он пайваستا муқоиса карда шаванд [1-М; 4-М].

2. Тадқиқотҳои диссертатсионӣ нишон доданд, ки роҳҳои самараноки баромадан аз бӯҳрон дар иқтисодиёт идоракунии стратегияи рушди корхонаҳои кишоварзӣ дар асоси ташаккули системаи ҳамгироии ҳамаи соҳаҳо мебошад. Бояд қайд кард, ки раванди муносибатҳои шарикони бахши воқеии иқтисодиёт, инчунин истифодаи захираҳо дар асоси идоракунии стратегияи рушд ва фаъолияти ҳамгироии иштирокчиёни занҷири технологияи истеҳсолоти кишоварзӣ метавонанд таъсири хуби синергетикӣ дошта бошанд [2-М].

3. Муносибати байни муҳити дохилӣ ва берунӣ комплекси агросаноатӣ аз ҳисоби робитаҳои интегратсионӣ байни корхонаҳое, ки ба занҷири ягонаи технологияи истеҳсоли кишоварзӣ дохил мешаванд, ташаккул меёбад. Дар натиҷа, раванди динамикии ҳамкорӣ, ки ба принсипи "амал-ҷавоб" асос ёфтааст, ба вучуд меояд, ки барои рушди пешрафта ва системавии субъектҳои хоҷагидорӣ марҳилаи гузариш, ки бо вайрон кардани сохтори мақсаднокӣ, тартибот ва мувофиқати ташкилӣ хос аст, шароит фароҳам меорад. Ташаккули стратегияи комплекси рушди АПК ба

ҳамкорию мувофиқашуда ва вобастагии ҳамаи иштирокчиёни раванди истеҳсолот асос ёфтааст, ки ба истеҳсоли маҳсулоти рақобатпазир мусоидат мекунад [1-М; 11-М].

4. Захираҳо унсури калидии ташаккули ҳамкорию байни иштирокчиёни комплекси агросаноатӣ мебошанд. Ин муносибатҳо дар сатҳҳои гуногуни системаи иқтисодӣ зоҳир мешаванд: дар сатҳи микро дар ҳамкорию байни корхонаҳои алоҳида, дар сатҳи мезо дар доираи сохторҳои муниципалӣ ва минтақавӣ ва дар сатҳи макро дар миқёси иқтисоди миллӣ дар маҷмӯъ [8-М; 10-М].

5. Дар натиҷаи тадқиқот самаранокии истифодаи захираҳои КИ Раҳмонҷон, КИ Сомонҷон, КИ Мухсинҷон, КИ ба номи Футур Раҳмонов нишон дод, ки нишондиҳандаи ғоиданокӣ, даромаднокии активҳо ва вазъи молиявии корхонаҳо таъсири ҳалкунанда дорад. Аз нуқтаи назари функционалӣ, ширкатҳои сохтмонӣ фондҳои асосии худро маблағгузорӣ мекунамд. Чунин маблағгузорӣ ба мустаҳкам гардидани суботи бозори ширкатҳо мусоидат мекунад, зеро тағйироти сохтори фондҳои асосӣ барои нигоҳ доштани вазъи устувори молиявӣ, баланд бардоштани даромаднокии дороиҳо ва даромаднокии умумӣ нақши асосӣ дорад [5-М; 13-М].

6. Фаъолияти инвеститсионӣ дар кишоварзӣ шартӣ умумие мебошад, ки ташаккули муносибатҳои иқтисодии байни иштирокчиёни ҳамгироиро ба вучуд меорад ва рушди ҳамаҷонибаи субъектҳои комплекси агросаноатӣ лоиҳаи сармоягузорию сохтмон ва навсозии объектҳои истеҳсолӣ ва ғайриистеҳсолӣ мебошад.

Ба баланд бардоштани самаранокии ҳамкорию иштирокчиёни лоиҳаи сармоягузорӣ, ки дар асоси ташаккули шарикии дарозмуддати иқтисодӣ ва муносибатҳои шартномавӣ ва ҳадафҳои ягонаи стратегии корхонаҳо асос ёфтааст, диққати махсус дода мешавад [2-М; 15-М].

7. Омили дигари муҳими устуворию истеҳсоли кишоварзӣ талабот ба маҳсулоти кишоварзӣ мебошад. Асосӣ рушди устувор ва баланд бардоштани рақобатпазирӣ, ба андешаи мо, иттиҳодияҳои махсус ва кооперасияи васеи

агросаноатӣ мебошанд. Афзалиятҳои кластер дар чунин шароит дар он аст, ки бо такмил ва дастгирии иловагӣ он устувории иштирокчиёни кластерро таъмин мекунад [1-М; 9-М].

Тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳои таҳқиқот

1. Ба мушкилоти рушди субъектҳои агросаноатӣ тавсия дода мешавад, ки онҳо дар навбати аввал ташкилотҳои мустақил дар истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ мебошанд, натиҷаи мусбати синергетикӣ ба даст меоранд, дар ҳоле ки натиҷагирӣ дар ин самт дар самтҳои зерин ифода меёбад: истифодаи оқилонаи захираҳои мавҷудаи истеҳсолӣ; таҳкими иқтисодии илмӣ-тадқиқотӣ; тавсеаи иқтисодии сармоягузорӣ ва татбиқи қарорҳои инноватсионӣ, ки бо таъсиси системаи ҳамгирошудаи ҳамкории корхонаҳои агросаноатӣ вобастаанд [4-М; 11-М].

2. Дар давраи гузариш ба иқтисоди бозорӣ системаи марказонидашудаи маъмурии танзими муносибатҳои иқтисодии байни ташкилотҳои кишоварзӣ, коркард ва хизматрасонӣ суёт шуд. Дар натиҷаи ташаккули механизмҳои бозорӣ субъектҳои комплекси агросаноатӣ дараҷаи мустақилияти иқтисодӣ ва истиқлолиятро ба даст оварданд. Дар натиҷа, сохтори муносибатҳои иқтисодӣ аз сатҳи макроиқтисодӣ ба сатҳи микроиқтисодӣ гузашт, ки зарурати танзими онҳоро дар сатҳи корхонаҳои алоҳида ба вуҷуд овард [9-М; 17-М].

3. Лоиҳаи сармоягузори "Комплекси боғдорӣ" Кооперативи истеҳсолии Раҳмонҷон татбиқи стратегияи рушди ҳамгирошудаи субъектҳои агросаноатиро, ки ба таҳкими робитаҳои байнихоҷагӣ дар дохили комплекси агросаноатӣ асос ёфтааст, пешбинӣ менамояд. Тахмин меравад, ки ташаккули муносибатҳои устувори шарикӣ байни иштирокчиён имкон медиҳад, ки самаранокии фаъолияти муштарак тавассути пайдоиши ҳамкории синергетикӣ баланд бардошта шавад. Дар ин ҳолат ба таъмини пардохтпазирии устувор ҳамчун шарт асосии фаъолияти устувори субъектҳои хоҷагидор аҳамияти махсус дода мешавад. Дар ниҳоят, лоиҳа ба таъмини захираҳои озӯқаворӣ равона карда шудааст, ки аҳамияти амалии он

ва таъсири мусбати онро ба рушди иҷтимоию иқтисодии минтақа инъикос мекунад [6-М;11-М;13-М].

4. Дар марҳилаи муосир, ҷойгиркунии кластерҳо дар соҳаи агросаноатӣ асосан аз омилҳои субъективӣ, ба монанди таҷрибаи шахсӣ, афзалиятҳо ва интуицияи касбии мутахассисон муайян карда мешавад, на аз така ба методологияи расмӣ, ки ба моделҳо ва асбобҳои иқтисодӣ-математикӣ асос ёфтааст. Дар робита ба ин, зарурати ҷорӣ кардани муносибати комплексӣ ба асоснок кардани ҷойгиркунии ҳудудии кластерҳои агросаноатӣ ба миён меояд. Ин равиш бояд усулҳои баҳодиҳии миқдорӣ, таҳлили хусусиятҳои сифатӣ ва инчунин воситаҳои таҳлили маркетингиро муттаҳид кунад, ки ин имкон медиҳад объективии қарорҳои қабулшуда баланд бардошта шавад ва интихоби стратегии макро таъмин кунад [5-М;10-М].

РУЙХАТИ АДАБИЁТҲО:

Санадҳои меъёриву ҳуқуқӣ:

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон Дар бораи молияи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон (Ахбори маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2011, №6, мод. 436; с. 2013, №3, мод. 189, №11, мод. 784 Қонуни Ҷ Таз 14.05.2016 с., №1316)).
2. Кодекси гражданин Ҷумҳурии Тоҷикистон (қисми якум) аз 30 июни соли 1999, №802.

Захираҳои электронӣ

3. Гэлбрейт Дж. Теория индустриального общества. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://ecouniver.com/economik-rasdel/istekuz/190-teoriya-industrialnogo-obshhestva-dzh-gyeltbrejta.html>. – Дата обращения 12.04.2023
4. Кумитаи давлатии сармоягзорӣ ва идораи амволи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2024 с. – [Манбаи электрони]. – Ҳолати дастрасӣ: <https://investcom.tj/investment/publicinvestments/490-feristi-loiaoi-sarmojaguzorii-davlat.html>. – Санаи муроҷиат: 22.04.2024
5. Меъёрҳои унсурии харҷномавӣ ба корҳои сохтмон (МУХ ҚТ-2007). – [Манбаи электрони]. – Ҳолати дастрасӣ: <https://mmih.adlia.tj/SEARCH/DocumentView?DocumentId=136203>. – Санаи муроҷиат: 15.02.2024
6. Эрик Хоффер. Истинноверующий. Мысли о природе массовых движений. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://gtmarket.ru/library/basis/4270>. – Дата обращения 08.09.2023
7. An Overview of Four Fundamental Theories of Organizations Dört Temel Örgüt Kuramının Genel Değerlendirmesi. – [Манбаи электрони]. – Ҳолати дастрасӣ: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/686329?utm>. – Санаи муроҷиат: 17.01.2024
8. Andrews, Donald W. K. & Lee, Inpyo & Ploberger, Werner, «Optimal Changepoint Tests for Normal Linear Regression» [Journal of Econometrics](#), 70:1

(1996), pages 9-38, Available from [RePEc](https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/0304407694016828) (cited 28 times in RePEc). – [Манбаи
электрони]. – Ҳолати дастрасӣ: [https://www.sciencedirect.com/
/science/article/pii/0304407694016828](https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/0304407694016828). – Санаи мурочиат: 15.02.2024

Монография, китобҳои дарсӣ, васоити таълимӣ:

9. Ансофф И. Стратегическое управление [Текст]: пер. с англ. / И. Ансофф. -М.: Экономика, 1989. – 519 с.
10. Ашуров И. С. Давраи гузариш дар бахши кишоварзии иқтисодиёт [Матн] / И. С. Ашуров. - Душанбе: «Ирфон», 2006. - 51 с.
11. Ашуров, И. С. Аграрная реформа Республики Таджикистан / И. С. Ашуров; Ихтиёр Саидович Ашуров. – Москва: Восход-А, 2008. – 331 с. – ISBN 978-5-93055-114-3. – EDN QTVXHX.
12. Ашуров И. С. Сельское хозяйство: состояние и перспективы форм хозяйствования [Текст] / И. С. Ашуров. – Душанбе: «Адиб», 2008. – 96 с.
13. Бердиев Р. Б. Ҳисобдорӣ дар муассисаҳои қарзӣ [Матн] / Р. Б. Бердиев, Р. О. Савриев. - Душанбе, 2012. - 175 с.
14. Бехатарии озуқаворӣ ва камбизоатӣ №1 [Матн] Маҷмӯаи оморӣ. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе., 2024. – 51 с.
15. Бехатарии озуқаворӣ ва камбизоатӣ №2 [Матн] Маҷмӯаи оморӣ. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе., 2024. – 51 с.
16. Бехатарии озуқаворӣ ва камбизоатӣ №3 [Матн] Маҷмӯаи оморӣ. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе., 2024. – 51 с.
17. Бехатарии озуқаворӣ ва камбизоатӣ №4 [Матн] Маҷмӯаи оморӣ. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе., 2024. – 51 с.

18. Бозоров Ш. Ш. Менечменти стратегӣ [Матн] / Ш. Ш. Бозоров. – Душанбе: «Андалеб Р», 2015. – 480 с.
19. Бойматов А. Маркетинг (назария ва амалияи ҳозиразамон) [Матн] / А. Бойматов. – Хучанд, 2001. - 104 с.
20. Винокуров Е. Ю. Стратегические направления развития евразийской экономической интеграции в контексте глобальных вызовов / М. В. Мясникович, А. В. Готовский, М. К. Кудайкулов [и др.]. – Минск: РУП «Издательский дом «Беларуская навука», 2022. – 294 с. – ISBN 978-985-08-2920-7. – EDN DDQHCL.
21. Виссема Х. Стратегический менеджмент и предпринимательство: возможности для будущего процветания [Текст]: пер. с англ. / Х. Виссема. - М.: Издательство «Финпресс», 2000. – 272 с.
22. Виханский, О. С. Возрастающая отдача в бизнесе: стратегии управления высокотехнологичными компаниями / О. С. Виханский, Д. Ю. Каталевский. – Москва : ООО "Издательство МАГИСТР", 2024. – 252 с. – ISBN 978-5-9776-0565-6. – EDN BUQVIA.
23. Ганиев, Т. Б. Ташаккулёбӣ ва инкишофи идоракунии сармояи инсонӣ дар шароити ҷаҳонишавии иқтисодӣ / Т. Б. Ганиев, Х. Х. Искандаров, С. Н. Давлатов. – Душанбе : Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, 2023. – 164 р. – ISBN 978-99985—4102-3. – EDN ESMQYH.
24. Герчи́кова, И. Н. Менеджмент [Текст]: учебник для студ. Вузов / И. Н. Герчи́кова. - 4-е изд., перераб. и доп. - М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2008. – 500 с.
25. Глазьев С. Ю. Теория долгосрочного технико-экономического развития [Текст] / С. Ю. Глазьев. - М.: ВлаДар, 1993. – 310 с.
26. Градов А. П. Национальная экономика [Текст] / А. П. Градов. – 2-е издание. - Москва, 2005. – 235 с.
27. Гусев Н. Ю. Статистика: основы методологии [Текст]: учебное пособие / Н. Ю. Гусев. - М.: Изд-во АВС, 1998. - 230 с.

28. Давлатзода, К. К. Ташаккул ва инкишофи кластерҳои соҳавӣ дар минтақа / К. К. Давлатзода, Д. Халифзода. – Душанбе : Таджикский национальный университет, 2023. – 158 р. – EDN DGVUAF.

29. Давлатзода, К. К. Иқтисоди кишоварзӣ / Д. Х. Тагоев, Д. С. Пириев, Х. Р. Исайнов, К. К. Давлатзода. – Душанбе: Таджикский национальный университет, 2024. – 392 р. – ISBN 978-99985—3161-1. – EDN IIFQJQ.

30. Исайнов, Х. Р. Эколого-экономические основы повышения эффективности мелиорации в сельском хозяйстве (теория, методология и практика) : монография / Х. Р. Исайнов ; Х. Р. Исайнов ; Российский гос. аграрный ун-т - МСХА им. К. А. Тимирязева. – Москва : ФГОУ ВПО РГАУ - МСХА им. К. А. Тимирязева, 2007. – 223 с. – ISBN 978-5-9675-0169-2. – EDN QKYWXT.

31. Калемуллоев М. В. Таҳлили иқтисодии комплекси ғайолияти хоҷагидорӣ [Текст] / М. В. Калемуллоев, Қ. Х. Барфиев, А. Х. Файзуллоев. – Душанбе «Ирфон», 2015. – 400 с.

32. Карлоф, Бенгт. Деловая стратегия. Концепция. Содержание. Символы [Текст]: пер. с англ. / Б. Карлоф. - Москва: Экономика, 1991. – 238 с.

33. Кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / Маҷмӯаи оморӣ. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2023. – 350 с.

34. Кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / Маҷмӯаи оморӣ. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе. 2024. – 328 с.

35. Комилов С. Дж. Инновационное развитие и совершенствование антикризисного управления предприятиями [Текст] / С. Дж. Комилов, М. Б. Махмадаминов. – Душанбе, 2011. – 148 с.

36. Комилов С. Дж. Стратегия движения к рыночной экономике [Текст]: выпуск 1/ С. Дж. Комилов. – Душанбе, 1995. – 114 с.

37. Комилов С. Дж. Экономика зарубежных стран [Текст]: курс лекций / С. Дж. Комилов, А. Х. Шамсуддинов, М. Р. Зокиров. - Душанбе: РТСУ, 2019. – 151 с.
38. Комилов С. Ч. Менеҷмент ва рушди фаъолияти навҷорисозӣ (инноватсионӣ) [Матн] / С. Ч. Комилов. - Душанбе, 2005. – 86 с.
39. Комилов С. Ч. Проблемаҳои идоракунии захираҳои меҳнатӣ дар Тоҷикистон [Текст] / С. Ч. Комилов. - Душанбе, 2015. – 134 с.
40. Корсунцев И. Г. Философия развития [Текст] / И. Г. Корсунцев. – М., 1995. – 283 с.
41. Коуз Р. Природа фирмы [Текст]: пер. с англ. / Р. Коуз. - М.: Дело, 2001. - 360 с.
42. [Кэмпбелл Р. Макконнелл](#) Экономикс. Принципы, проблемы и политика [Текст]: учебник / [Кэмпбелл Р. Макконнелл](#), [Стэнли Л. Брю](#), [Шон Масаки Флинн](#). – 2013. – 1028 с.
43. Лавренов С. М. Excel: Сборник примеров и задач [Текст] / С. М. Лавренов. - М.: Финансы и статистика, 2004. - 336 с.
44. Ладанов И. Д. Практический менеджмент. – М.: Издательство «Корпоративные стратегии», 2004, - 496 с.
45. Лозовский Л. Ш. Универсальный бизнес-словарь [Текст] / Л. Ш. Лозовский, Б. А. Райзберг, А. А. Ратновский. - М.: ИНФРА-М, 1999. – 640 с.
46. Люкшинов А. Н. Стратегический менеджмент [Текст]: учебное пособие для вузов / А. Н. Люкшинов. - М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2000. - 375 с.
47. Масленникова Н. П. Управление развитием организации [Текст] / Н. П. Масленникова. - М.: Центр экономики и маркетинга, 2002. – 304 с.
48. Минаков И. А. Развитие агропромышленной интеграции в условиях формирования рыночных отношений [Текст] / И. А. Минаков, Л. А. Сабетова. – Мичуринск.Д., 1999. – 115 с.
49. Минцберг Г. Школы стратегий [Текст]: пер. с англ., под ред. Ю. Н. Каптуревского / Г. Минцберг, Б. Альстрэнд, Дж. Лэмпел. - СПб. Издательство "Питер", 2000. – 336 с.

50. Миротин Л. Б. Системный анализ в логистике [Текст]: учебник / Л. Б. Миротин, Э. Ташбаев. - М.: Издательство «Экзамен», 2004. – 480 с.
51. Мюррей Р. Государство и деньги: Как государство завладело денежной системой общества [Текст] / Мюррей Ротбард; Пер. с англ. и франц. под ред. и с предисловием Гр. Сапова. - Челябинск: Социум, 2004. - 176 с.
52. Натансон Г. И. Основы кооперации (Теория и история кооперативного движения). Казань: Казанское потребительское общество, 1920. — 96 с.
53. Низомова Т. Д. Ташкили истеҳсолот дар корхона [Матн]: китоби дарсӣ / Т. Д. Низомова. - Душанбе., ЧДММ « Бебок», 2012. - 236 с.
54. Нурмахмадов М. Экономический кризис: оценка стратегии преодоления [Текст] / М. Нурмахмадов, С. Комилов. – Душанбе, 1993. – 92 с.
55. Омори солонаи вилояти Хатлон [Матн] / Маҷмуи оморӣ. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Бохтар, 2023. – 254 с.
56. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / Маҷмуи оморӣ. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2024. – 429 с.
57. Портер М. Конкуренсия [Матн]: тарҷума аз англисӣ / М. Портер. - М.: нашриёт «Вильямс», 2005. – 287 с.
58. Раҳматов Ҳ. Б. Ислоҳоти аграрӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / Ҳ. Б. Раҳматов. – Душанбе: «Ирфон», 2009. – 320 с.
59. Розенберг Д. М. Бизнес и менеджмент [Текст]: терминологический словарь / Д. М. Розенберг. - Москва, 1997. – 742 с.
60. Румянцев З. П. Общее управление организаций: теория и практика [Текст]: учебник / З. П. Румянцев. – Москва: Инфра -М, 2007. – 304 с.
61. Саркисов С. Э. Менеджмент [Текст]: Словарь-справочник / С. Э. Саркисов. - М.: «Анкил», 2005. – 808 с.

62. Сборщикова С. Б. Выполнение экономических расчетов в составе дипломного проекта [Текст] / С. Б. Сборщикова, Н. М. Шумейко, В. П. Березин, Е. В. Кружкова. – Москва, 2008. – 121 с.
63. Сохтмон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / Маҷмуи оморӣ. Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2024. – 170 с.
64. Степанов И. С. Экономика строительства [Текст] / И. С. Степанов. – 3-е издание. – Москва: Юрай, 2007. – 620 с.
65. Тагоев Ҷ. Ҳ. Тақмили механизми иқтисодии истифодабарии сарфақоронаи захираҳои об (дар мисоли Ҷумҳурии Тоҷикистон) / Н. Каландарзода, Д. Х. Тагоев. – Душанбе : Таджикский национальный университет, 2024. – 180 р. – ISBN 978-99985—4686-8. – EDN GGAIРP.
66. Томпсон А. А. Стратегический менеджмент. Искусство разработки и реализации стратегии [Текст]: учебник для вузов. Пер. с англ.; под ред. Л. Г. Зайцева, М. И. Соколовой / А. А. Томпсон, А. Дж. Стрикленд. - М.: Банки и биржи, ЮНИТИ, 1998. – 576 с.
67. Тоҷикистон дар рақамҳо [Матн] / Маҷмуи оморӣ. Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2024. – 174 с.
68. Ураков Д. У. Учет затрат по сферам деятельности [Текст] / Д. У. Ураков. - М.: Финансы и статистика, 1991. – 176 с.
69. Усмонов И. У. Асосҳои илми менеҷмент [Матн] / И. У. Усмонов, М. М. Шарипов. – Хуҷанд, 2007. - 56 с.
70. Уткин Э. А. Управление фирмой [Текст] / Э. А. Уткин. - М.: "Ака-лис", 1996. – 516 с.
71. Фатхутдинов Р. А. Инновационный менеджмент [Текст] / Р. А. Фатхутдинов. – 4-е издание. – Москва, 2003. – 400 с.
72. Ҳабибов С. Ҳ. Менеҷмент китоби дарсӣ [Текст] / С. Ҳ. Ҳабибов. - Душанбе: «Ирфон», 2005. - 308 с.

73. Цыпкин Ю. А. Менеджмент. [Текст]: учеб. пособие для вузов / Ю. А. Цыпкин, А. Н. Люшкинов, Н. Д. Эриашвили. - М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2001 - 439 с.
74. Шарифов З. Р. Ташкили баҳисобгирии бухгалтерӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ [Матн] / З. Р. Шарифов. – Душанбе: «Ирфон», 2019. – 145 с.
75. Экономическая стратегия фирмы [Текст]: учеб. Пособие / Под ред. проф. А. П. Градова. - СПб.: Спец.я Литра, 1995. - 415 с.
76. Alfred D. Chandler Jr.'s [Strategy and Structure: Chapters in the History of the Industrial Enterprise](#). - MIT Press, 1962. – 396 p. [Стратегия ва сохтор: ҷаслҳои аз таърихи корхонаи саноатӣ]
77. [Danny Miller](#), [Peter H. Friesen](#), [Henry Mintzberg](#) Organizations: A Quantum View. - Prentice-Hall, 1984. – 320 p. [Созмонҳо: дидгоҳи квантӣ]
78. Miles, R. H. Coffin Nails and Corporate Strategies. - Prentice Hall, 1982. – 298 p. [Стратегияҳои корпоративӣ]
79. Murray N. Rothbard. The Case against the Fed. – Auburn: Alabama, 1994. – 168 p. [Далелҳо зидди Бонки Федералӣ]
80. Steiner, R. Economics: The World as One Economy / R. Steiner. — Great Barrington: SteinerBooks, 2014. - 268 p. [Иқтисод: Ҷаҳон ҳамчун як иқтисоди воҳид]

Мақола ва маърузаҳо:

81. Афанасьев М. Мировая конкуренция и кластеризация экономики [Текст] / М. Афанасьев, Л. Мясникова // Вопросы экономики. - 2005. - №4. - С. 75-86.
82. Ашуров, И. Национальная система инвестиций как институт обеспечения развития аграрного сектора [Текст] / И. Ашуров // Международный сельскохозяйственный журнал. – 2008. – № 5. – С. 13-15. – EDN JUXNOP.

83. Ашуров, И. С. Принципиҳои сиёсати иҷтимоӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / И. С. Ашуров, И. Ҳ. Гулов // Вестник Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава. Серия гуманитарных и экономических наук. – 2020. – No. S1-4-2(80). – P. 159-164. – EDN YYLNEF.

84. Ашуров, И. С. Управление развитием человеческого фактора в условиях глобализации / И. С. Ашуров, Н. Х. Баева // Экономика, труд, управление в сельском хозяйстве. – 2012. – № 4(13). – С. 49-53. – EDN PVNNST.

85. Бобосодиқова, Г. Б. Махсусиятҳои омодагории кадрҳо барои соҳаи иҷтимоӣ [Матн] / Г. Б. Бобосодиқова // Тоҷикистон: иқтисод ва идора. – 2020. – №. 1. – С. 34-39.

86. Зинаҳои таълимотию омӯзишии фарҳанги касбӣ ва хусусиятҳои рушди нерӯи инсонӣ // Труды Академии МВД Республики Таджикистан. – 2010. – No. 14. – P. 139-145. – EDN VZZIUF.

87. Ганиев, Т. Б. Фарҳанги иқтисодӣ ва арзишҳои он дар менеҷменти муосири касбӣ / Т. Б. Ганиев, М. Ҳ. Маҷнунова, Ф. А. Хоҷаалиев // Иқтисодиёти Тоҷикистон. – 2020. – No. S4-1. – P. 29-33. – EDN RJTUKJ.

88. Ганиев, Т. Б. Технологизация профессионализма человеческого потенциала в современном менеджменте / Т. Б. Ганиев // Вестник Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики. – 2010. – № 3(43). – С. 40-51. – EDN OBLQWZ.

89. Гумеров, Р. Р. Агропродовольственная политика: как реализовать смену парадигм (концептуальные соображения по реформированию системы управления АПК России) / Р. Р. Гумеров // Российский экономический журнал. – 2015. – № 2. – С. 66-83. – EDN TXOMPВ.

90. Гумеров, Р. Р. Государственная программа развития сельского хозяйства: амбиции и реалии / Р. Р. Гумеров // ЭКО. – 2019. – № 4(538). – С. 8-25. – EDN ZBXXZZ.

91. Давлатов, К. К. Механизм развития кооперационно-интеграционных процессов в АПК (на примере Республики Таджикистан) / К. К. Давлатов // Вестник Воронежского государственного университета. Серия: Экономика и управление. – 2007. – № 2. – С. 3-8. – EDN KDSXAP.

92. Давлатов, К. К. Влияние аграрной реформы на вектор трансформации регионального хлопкового подкомплекса / К. К. Давлатов, М. Р. Курбонов // Известия Оренбургского государственного аграрного университета. – 2016. – № 2(58). – С. 199-202. – EDN VVRYYH.

93. Давлатов К. К. Концептуальные подходы к развитию интеграционных процессов в АПК [Текст] / К. К. Давлатов // Известия Академии наук Республики Таджикистан. Серия: Экономика. – 2008. - № 1. – С. 10-18.

94. Давлатзода, Қ. Қ. Таърибаи хориҷӣ оид ба ташаққул ва рушди кластерҳои агросаноатӣ дар минтақа / Қ. Қ. Давлатзода, Ҷ. Б. Халифзода // Политехнический вестник. Серия: Интеллект. Инновации. Инвестиции. – 2021. – No. 3(55). – P. 88-93. – EDN BCBOLL.

95. Давлатов, А. Д. Ташкили модели кластери маҳсулотҳои ғалладонагии минтақа ҳамчун рушди устувори комплекси агросаноатӣ / А. Д. Давлатов, Ф. Б. Маҳмадизода, Ф. Ш. Шарипов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2020. – No. 6. – P. 142-149. – EDN OOXOCD..

96. Журавлев А. Л. Ценностно-смысловая рациональность экономического поведения населения современной России [Текст] / А. Л. Журавлев // Психология в экономике и управлении. – 2010. - № 2. – С. 15 – 23.

97. Иващенко, Н. П. Инновации для рынка труда: международный опыт формирования национальных систем компетентностей / Н. П. Иващенко, А. А. Энговатова // Государственное управление. Электронный вестник. – 2024. – № 106. – С. 38-50. – DOI 10.55959/MSU2070-1381-106-2024-38-50. – EDN AORFOU.

98. Кандиерова, Д. О. Конкурентоспособность национальной экономики Республики Таджикистан: теоретический аспект / Д. О. Кандиерова // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2016. – № 2/11(220). – С. 58-63. – EDN YPZHXP.

99. Каримова М. Т. Роль инвестиционной деятельности в обеспечении экономического роста [Текст] / М. Т. Каримова // Таджикистан и современный мир. Вестник ЦСИ при Президенте Республики Таджикистан. - Душанбе, 2016. - № 4(54). - С. 124 - 135.

100. Каюмов, Н. К. К вопросу об обеспечении водноэнергетической безопасности Таджикистана в условиях глобализации мирового хозяйства / Н. К. Каюмов // Евразийская интеграция: экономика, право, политика. – 2018. – № 2(24). – С. 79-87. – EDN MZYPHJ.

101. Қодирзода, Д. Б. Механизми дастгирии давлатии содироти молу хизматҳо дар шароити рақамикунонии иқтисодиёт / Д. Б. Қодирзода, Ф. Т. Гул // Вестник Филиала Московского государственного университета имени М.В. Ломоносова в городе Душанбе. – 2026. – Vol. 2, No. 1(54). – Р. 93-113. – EDN TYFWKK.

102. Комилов, С. Ҷ. Масъалаҳои арзёбии ҳавфҳо ба низоми молиявии минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон / С. Ҷ. Комилов // Паёми Донишгоҳи давлатии тибқорати Тоҷикистон. – 2023. – No. 2-1(46). – Р. 83-87. – EDN BPVVDC.

103. Қудратов, Р. Р. Хусусиятҳои рушди хоҷагиҳои ёрирасони шахсӣ дар вилояти Сугди Тоҷикистон / Р. Р. Қудратов, М. И. Турсунова // Вестник ПИТТУ имени академика М.С. Осими. – 2024. – No. 2(31). – Р. 93-103. – EDN LOTDIA.

104. Қаюмов Н. Қ. Масъалаҳои стратегии фаъолияти иқтисодии берунаи Тоҷикистон [Матн] / Н. Қ. Қаюмов // Иқтисодиёти Тоҷикистон. - Душанбе, 2014. - №1. – С. 17-23

105. Мадаминов А. А. Производство конкурентоспособной продукции [Текст] / А. А. Мадаминов // Кишоварз. – 2003. - №2. - С. 54 - 62.
106. Обидов, Ф. С. Развития лизинга в аграрном секторе экономики / Ф. С. Обидов // Вестник Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава. Серия гуманитарных и экономических наук. – 2019. – № 1-4-1(68). – С. 296-299. – EDN ASKMID.
107. Одинаев Ш. Т. Потенциальные возможности развития аграрного производства [Текст] / Ш. Т. Одинаев, М. О. Нозимзода, Дж. С. Ятимов // Наука новые технологии и инновации Кыргызстана (Республиканский научно- теоретический журнал). – Бишкек, 2017. - №1. - С. 91-95.
108. Одинаев Ш. Т. Сиёсати инноватсионӣ дар комплекси агросаноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон / Ш. Т. Одинаев, Н. А. Тураев, Б. М. Бобоев, М. И. Убайдуллоев // Гузоришҳои Академияи илмҳои кишоварзии Тоҷикистон. – 2020. – №. 3(65). – Р. 84-87. – EDN KHIYFA.
109. Пиризода, Ҷ. С. Самтҳои рушди кишоварзии мамлакат дар ҷодаи таъмини амнияти озуқаворӣ / Ҷ. С. Пиризода, Б. И. Неъматов // Тоҷикистон ва ҷаҳони имрӯз. – 2020. – №. 2(70). – Р. 143-149. – EDN VPLFHN.
110. Попов, С. А. Комплексный анализ оценки эффективности управления программами поддержки малого предпринимательства / С. А. Попов // Фундаментальные исследования. – 2013. – № 10-10. – С. 2249-2252. – EDN RNKXMJ.
111. Раҷабов, Р. К. Сифати маҳсулоти суғуртавӣ яке аз нишондиҳандаҳои самаранокии фаъолияти ташкилотҳои суғуртавӣ / Р. К. Раҷабов, Ғ. Д. Ашуров // Паёми Донишгоҳи давлатии тижорати Тоҷикистон. – 2020. – №. 3(32). – Р. 7-10. – EDN BKEKAB.
112. Рауфӣ, А. Муносибатҳои муосир ба рушд ва ҷойгиркунии самараноки қувваҳои истеҳсолкунандаи ТОҶИКИСТОН / А. Рауфӣ // Иқтисодиёти Тоҷикистон. – 2022. – №. 2. – Р. 192-202. – EDN AJGMXG.
113. Рахимов З. А. Методологические аспекты повышения эффективности использования инвестиционного потенциала в сельском

хазайстве [Текст] З. А. Рахимов, М.А. Насриддинов // Вестник ТНУ. – 2012. - №2/6(95). - С. 78-84.

114. Рахматзода, Х. Б. Возможности использования земельной реформы зарубежных стран и распространения их опыта в условиях Республики Таджикистан / Х. Б. Рахматзода // Вестник Технологического университета Таджикистана. – 2017. – № 2(29). – С. 84-89. – EDN ZISYYR.

115. Самандаров, И. Ҳ. Ҳолати ҳозираи ҳудудҳои деҳот ва хоҷагии қишлоқи вилояти Хатлон / И. Ҳ. Самандаров, С. А. Мирзоев, С. И. Самандарова // Кишоварз. – 2019. – №. 4. – Р. 122-124. – EDN PHCYZR.

116. Фақеров, Ҳ. Н. Рушди низоми муносибатҳои суғуртаи дар шароити иқтисодии бозорӣ / Ҳ. Н. Фақеров, Ғ. Д. Ашуров // Паёми Донишгоҳи давлатии тижорати Тоҷикистон. – 2020. – №. 1(30). – Р. 7-11. – EDN TADKOU.

117. Ҳусайнов, М. Н. Вазъи муосири рушди соҳаи саноат ва ташаккули кластерҳои саноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон / М. Н. Ҳусайнов, М. Ҷ. Саидова // Паёми Донишгоҳи давлатии тижорати Тоҷикистон. – 2023. – №. 4-1(49). – EDN QCQBLK.

118. Шамсов, И. С. Аҳамияти технологияҳои иттилоотӣ дар рушди фаъолияти мақомоти андоз / И. С. Шамсов // Паёми Донишгоҳи давлатии тижорати Тоҷикистон. – 2024. – №. 1(51). – Р. 387-394. – EDN XDPEPV.

119. Шоазизова, М. Д. Амнияти озӯқавори дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: муаммоҳо ва роҳҳои ҳалли онҳо / М. Д. Шоазизова, Н. И. Амиров, Ш. И. Давлатова // Кишоварз. – 2021. – №. 4(93). – Р. 191-194. – EDN WGYFXL.

Диссертатсия ва авторефератҳо:

120. Мещерякова С. А. Развитие интеграции производства в рыночной экономике [Текст]: дисс, канд. экон. наук: 08.00.05. / Мещерякова С. А. – Казань, 2001. – 174 с.

121. Одинаев Х. А. Эколого-экономический механизм регулирования природопользования в сельском хозяйстве [Текст]: авто. дис. на соис. ученой степени д.э.н. / Одинаев Х. А. – Москва, 2005. – 42 с.

122. Рахимов А. М. Монополизм в экономике и пути его преодоления (на примере Республики Таджикистан) [Текст]: специальность 08.00.01 "Экономическая теория": диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук / Рахимов Абдулатиф Маджидович. – Худжанд, 2000. – 145 с.

123. Ризокулов Т. Р. Макроэкономическое регулирование инфляции в условиях перехода к рыночному хозяйству [Текст]: специальность 08.00.01 "Экономическая теория": диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук / Ризокулов Туракул Рабимкулович. – Худжанд, 1999. – 143 с.

124. Усманова Т. Д. Теоретические вопросы и особенности функционирования рынка труда в условиях переходной экономики (на примере Республики Таджикистан) [Текст]: специальность 08.00.01 "Экономическая теория": диссертация на соискание ученой степени доктора экономических наук / Усманова Туфа Джумаевна. – Душанбе, 2006. – 318 с.

ИНТИШОРОТ АЗ РУЙИ МАВЗУИ ДИССЕРТАТСИЯ

А) Интишорот дар маҷаллаҳои тақризшаванда, ки аз ҷониби Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон тавсия шудааст:

[1-М] Абдусаломов Ф. А. Региональная специализация сельскохозяйственного производства Таджикистана. [Текст] / М. Д. Шоазизова., Ф. А. Абдусаломов., М. Ф. Хуррамова., С. Джалилзода // Академияи илмҳои кишоварзии Тоҷикистон. - № 3(49) 2016. Саҳ.49-52.

[2-М] Абдусаломов Ф. А. Арзёбии идоракунии стратегии корхонаҳои кишоварзии агросаноатӣ. [Матн] / Ф. А. Абдусаломов // Паёми ДМТ.- № 2/8(215) 2016. Саҳ.126-129.

[3-М] Абдусаломов Ф. А. Зарубежный опыт государственного регулирования аграрного сектора. [Текст] / Ш. Т. Одинаев., К. И. Изатов., Ф. А. Абдусаломов // Паёми ДМТ.- № 2/10(219) 2016. Саҳ.244-249.

[4-М] Абдусаломов Ф. А. Хусусиятҳои стратегии идоракунии рушди корхонаҳои КАС. [Матн] / Ф. А. Абдусаломов // Паёми ДМТ. - № 2/6 2017. Саҳ.52-56.

[5-М] Абдусаломов Ф. А. Кластеризатсия самараи мусбии ташаккули корхонаҳо, инчунин асоси рушди инноватсионӣ ва рақобатпазирии минтақа. [Матн] / Ф. А. Абдусаломов., Ш. Т. Одинаев // Паёми ДМТ. - № 2/7, 2017. Саҳ.82-85.

Б) Интишорот дар дигар маҷаллаҳои илмӣ:

[6-М] Абдусаломов Ф. А. Особенности неэластичного спроса на сельскохозяйственную продукцию и его влияние на результативность дехканского (фермерского) хозяйства. [Текст] / Н.Н. Сафарова., Ф. А. Абдусаломов., М. А. Ҳайитова // Маводҳои семинари илмию амалии ҷумҳуриявӣ (Таҳлили ҳадди ақали сабади истеъмоли дар Ҷумҳурии Тоҷикистон) Институти иқтисодӣ ва кишоварзии АИКТ, н. Рудаки, 14 марти соли 2016. №3 Саҳ.131-137.

[7-М] Абдусаломов Ф. А. Сиёсати аграрии давлат дар рағбати ислоҳоти соҳаи кишоварзӣ. [Матн] / Ш. Т. Одинаев., М. М. Назаров., Ф. А. Абдусаломов., // Маводҳои конференсияи илмию амалии ҷумҳуриявӣ. (Масъалаҳои таъмини амнияти озуқаворӣ бо маҳсулоти худӣ ва роҳҳои ҳалли он) Институти иқтисодӣ ва кишоварзии АИКТ, ш. Турсунзода, 01 марти соли 2016. №99 Саҳ.26-35.

[8-М] Абдусаломов Ф. А. Устойчивое развитие сельского хозяйства как условия обеспечения продовольственной безопасности страны. [Текст] / А. Б. Мирсаидов., Н. Б. Файзов., Ф. А. Абдусаломов., // Маводҳои конференсияи илмию амалии ҷумҳуриявӣ (Масъалаҳои таъмини амнияти озуқаворӣ бо

маҳсулоти худӣ ва роҳҳои ҳалли он.) Институти иқтисодиёти кишоварзии АИКТ, ш.Турсунзода, 01 март соли 2016. №99 Саҳ.43-55.

[9-М] Абдусаломов Ф. А. Нқшаи соҳаи кишоварзӣ дар таъмини амнияти оҳуқаворӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон. [Матн] / Ф. А. Абдусаломов // Маводҳои конференсияи илмию амалии ҷумҳуриявӣ (Масъалаҳои таъмини амнияти озуқаворӣ бо маҳсулоти худӣ ва роҳҳои ҳалли он.) Институти иқтисодиёти кишоварзии АИКТ, ш. Турсунзода, 01 март соли 2016. №99 Саҳ.254-263.

[10-М] Абдусаломов Ф. А. Рушди инфрасохтори бозори маҳсулоти кишоварзӣ. [Матн] / Ш. Т. Одинаев., М. М. Назаров., Ф. А. Абдусаломов // Маводҳои семинари илмию амалии ҷумҳуриявӣ (Таҳлил ва арзёбии иқтисодии рушди боғу тоқпарварӣ дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон.) Институти иқтисодиёти кишоварзии АИКТ, ш. Душанбе, 12 январи соли 2017. №5 Саҳ.29-35.

[11-М] Абдусаломов Ф. А. Такмили танзими давлатӣ ва дастгирии соҳибкорӣ дар КАС. [Матн] / Ф. М. Алимова., Ф. А. Абдусаломов., Р. Ш. Бозориев // Маводҳои мизи мудаввар (Таҳлили ҳолати бозори маҳсулоти кишоварзӣ дар шароити муносибатҳои нави иқтисодӣ.) Институти иқтисодиёти кишоварзии АИКТ, ш. Душанбе, 2017. №5 Саҳ.170-178.

[12-М] Абдусаломов Ф. А. Развитие аграрного производство в условиях обеспечения продовольственной безопасности. [Текст] / М. М. Назаров., Н. С. Шарипов., Ф. А. Абдусаломов // Материалы Республиканской научно - практической конференции (Развитие стабильной энергетики в годы независимости.) 22-23 декабря 2016 года, Хатлонская область, Бохтарский район, Республики Таджикистан. Посвященный празднованию дня энергетиков и 10-летия Института энергетики Таджикистана. 2016. Саҳ.254-261.

[13-М] Абдусаломов Ф. А. Изучение мирового опыта регулирования аграрного производства. [Текст] / М. Ш. Одинаев., Ш. Д. Рахимзода., Ф. А. Абдусаломов // Маводҳои конференсияи илмию Ҷумҳуриявӣ. (саҳми олимони ҷавон дар рушди илми кишоварзӣ) ш. Душанбе, 2017. Саҳ.260-267.

[14-М] Абдусаломов Ф. А. Пути обеспечения устойчивого развития

аграрного сектора. [Текст] / Ф. М. Аминова., Ф. М. Алимова., Ф. А. Абдусаломов // Маводҳои семинарии илмию амалии минтакави. (Арзёбии иқтисодии маҳсулоти кишоварзӣ дар бозорҳои озуқаворӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон). ш. Душанбе, 12 январи соли 2017. №5 Саҳ.339-350.

[15-М] Абдусаломов Ф. А. Основные пути регулирования продовольственного рынка. [Текст] / Дж. С. Пиризода., Ф. А. Абдусаломов., Ш. С. Зайнуллоев., Т. С. Рахимова // Маводҳои семинарии илмӣ – амалии минтакави (роҳҳои ба танзим даровардани нарх дар бозори маҳсулоти кишоварзӣ), ш Душанбе 07 феввали соли 2018с. №6 Саҳ.3-10.

[16-М] Абдусаломов Ф. А. Совершенствование форм и механизмов производственно территориальной организации продовольственного комплекса (на примере Согдийской области). [Текст] / З. Г. Бабаджанова., Ф. А. Абдусаломов // Маводҳои мизи мудаввари илмию амалӣ (дастгирии давлатии соҳаи кишоварзӣ омили асосии таъмини амнияти озуқаворӣ). ш. Душанбе 31 январи 2019с. №6 Саҳ.196-208.

[17-М] Абдусаломов Ф. А. Эффективность обеспечения населения продовольственными продуктами. [Текст] / Косим Тоирзода., Ш. И. Давлатов., Ф. А. Абдусаломов // Маҷаллаи назариявӣ ва илмию истеҳсолӣ. Кишоварз -№-1(81). ш. Душанбе.- 2019с. Саҳ.192-195.

[18-М] Абдусаломов Ф. А. Усулҳои гуногуни идоракунии рушди корхонаҳои КАС. [Матн] / Ф. А. Абдусаломов., Н. Н. Сафарова., О. М. Муродалиев // Маводҳои семинарии илмию амалии минтақаӣ дар мавзӯи “Роҳҳои дастгирии давлатии бахши хусусӣ дар соҳаи кишоварзӣ“. н. Рӯдакӣ 29 июли соли 2022. Саҳ. 129-139.

[19-М] Абдусаломов Ф. А. Равандҳои рушди инноватсионии комплекси агросаноатӣ. [Матн] / О. О. Исломиён., Ф. А. Абдусаломов., С. Аюбҷони // Маводҳои семинарии ҷумҳуриявӣ илмию назариявӣ дар мавзӯи “Иттилооти босифат – омили ҷалби сармоя ба соҳаҳои комплекси агросаноатӣ” №-1 АИКТ 12 майи соли 2023. Саҳ. 100-109.